

7 Jud 264.444

שלום על ישראל

FROM THE INCOME
OF THE BEQUEST OF
LEE M.
FRIEDMAN '93

Harvard College
Library

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

DR BLAU LAJOS.

HUSZONHARMADIK ÉVFOLYAM.

NOTE TO THE READER

The paper in this volume is brittle or the inner margins are extremely narrow.

We have bound or rebound the volume utilizing the best means possible.

PLEASE HANDLE WITH CARE

1906.

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

DR BLAU LAJOS.

HUSZONHARMADIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R.-TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1906.

**A M.-Zsidó Szemle huszonharmadik évfolyamának
munkatársai,**

amennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap
DR. BACHER VILMOS, Budapest	310
DR. BERNSTEIN BÉLA, Szombathely	72
DR. BLAU LAJOS, Budapest	54, 143, 176, 286, 363
DR. FARKAS JÓZSEF, Budapest	40
GERŐ ATTILA, Budapest	198
DR. GRÜNHUT LÁZÁR, Jeruzsálem	92, 97
DR. GUTTMANN MIHÁLY, Csongrád	315
DR. KISS ARNOLD, Budapest	1, 58, 294
DR. LEVINSKY A., Hildesheim	154
MANDL BERNÁT, Budapest	27, 107
DR. MARMORSTEIN ARTHUR, Szenicz	37
PATAI JÓZSEF, Budapest	20
DR. PERLS ÁRMIN, Pécs	121
DR. PILLITZ BENŐ, Veszprém	277
DR. RICHTMANN MÓZES, Budapest	157
DR. SCHWARZ GÁBOR, Zágráb	15, 172
VADÁSZ EDE, Budapest	46, 252, 283, 358, 362
VAJDA MIKSA, Galgóc	281
WAGNER HENRIK, Budapest	59
DR. WEISZ MIKSA, Budapest	128, 290
DR. WERTNER MÓR, Muzsla	377

^A
^P Jud 264,44
MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

DR BLAU LAJOS.

23
HUSZONHARMADIK ÉVFOLYAM.

JANUÁR * I. SZÁM. * 1906.

MEGJELEN JANUÁR, ÁPRILIS, JULIUS ÉS OKTÓBER ELSEJÉN.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1906.

☛ Kérjük a t. előfizetőket, hogy az előfizetési összegeket beküldeni sziveskedjenek, nehogy a folyóirat pontos szétküldése fennakadást szenvedjen. — Reklamációk a kiadóhivatalhoz intézendők.

TARTALOM.

TÁRSADALOM.	Lap
<i>Dr. Kiss Arnold</i> : Három könnyecsepp	1
<i>Schweiger Márton</i>	9
<i>Zadoc Kahn</i>	12
<i>Dr. Schwarz Gábor</i> : A zsidó községek rendezése Horvátországban	15
<i>Patai József</i> : Három új intézmény	20
A bócher kérdés	23
TUDOMÁNY.	
<i>Mandl Bernát</i> : Oesterreicher József Máncsz, a budapesti egyetem első orvos-doktora	27
<i>Dr. Marmorstein Arthur</i> : Buda városa egy XVI. századbéli responzumban	37
<i>Dr. Farkas József</i> : Miért ünnepeljük a chanukát gyertyagyújtással?	40
<i>V. E.</i> : Apróságok	43
FOLKLORE.	
<i>Vadász Ede</i> : Zsidó szokások és szólások	46
IRODALOM.	
Adalékok a magyar zsidók történetéhez	53
The Jewish Encyclopedia XI.	54
<i>Kiss Arnold</i> : Mikor szállsz Isten	58
<i>Wagner Henrik</i> : A tizparancsolat	59
Irodalmi szemle	60
TANÜGY.	
<i>Dr. Bernstein Béla</i> : Az egyetemes hitoktatási tanterv	72
ORSZÁG-VILÁG.	
<i>Dr. Grünhut Lázár</i> : { Hazafelé	92
{ Új ásatások Jeruzsálemben	97
A newyorki rabbiszeminárium	98
KÚTFÓK.	
Az orsz. izr. iroda memoranduma a Chevra Kadisák ügyében	100
Az orsz. izr. iroda levele a hitközségből való kilépésről	104
A holicsi hitközség panasza <i>Aron Freistadtler</i> hitszónoka ellen. Közli: <i>Mandl Bernát</i>	105
VEGYESEK.	
Irodalmi hírek. — Az orsz. rabbiképző-intézet vezérlő bizottságának új tagjai. — Bródy Zsigmond. — Protestáns irodalmi társulat. — Új bárók. — Sweitzer Ede. — Torsch Fülöp. — Rasi. — Dr. Sternheim. — Grosz Lipót. — Sternthal Adolf. — Konti József. — Klein Ödön. — Ötven év előtt. — Kaufmann Dávid könyvtára. — Zenzstiftung ..	110

A MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE előfizetési ára egész évre 12 korona, rabbiknak tanároknak és tanítóknak 6 korona.

Előfizetések a Magyar-Zsidó Szemle kiadóhivatalába Budapest, VII., Kerepesi-ut 68. sz. III. em. küldendők.

A Magyar-Zsidó Szemle szellemi részét illető közlemények a szerkesztőséghez Budapest, VII., Kerepesi-ut 68. sz. III. em. czimzendők.

☛ Kéziratok, tudományos tartalmuakat kivéve, vissza nem küldetnek.

TÁRSADALOM.

HÁROM KÖNNYCSEPP.

»Ime, népem leányának fohása hallatszik messze országból: vajjon az Örökkévaló nincs-e Czióban, avagy királya nincs-e többé benne?! Bizony nincsen balzsam Gileádban a mi sebeinkre, mert fölszállott a halál ablakainkba, bejött a mi szegény testvéreink házaiba, hogy kiirtson gyermeket az utczáról, ifjakat a piacokról, és úgy esett az ember hullája, mint a pelyva a mező színén, s mint a kéve az arató mögött, és nincs, aki összeszedi.«

A multak sötét gyászából hangozik felénk a sirató prófétának eme jajkiáltása, de irtózatossal elevenedett meg a mi napjainkban is, a mi ajkainkon is. Amerre emberi szivek dobognak, ahonnan még ki nem halt az emberiség végső szikrája, ahol a részvétnek utolsó könnye ki nem szikkadt még a szemekből: ott az irtózat és a megdöbbenés, mindenütt a nagy világon gyászfátyollal borítja le a szeretet álmodásának fenséges ideálképeit. Izrael százados siralma reszket újra végig a föld színén, és az igazság eszméjének szoborképét megrendíti talapzataiban. Izrael kiontott vére ömlik szerteszéjjel és ettől a lator kezek által kiontott pirosságtól szégyenben és gyalázatban gyullad ki az emberiség arczatja. Izrael halálhörgése sikolt a testvérgyilkok alatt, és ez a sikoltás a bibliának égető bélyegét nyomja reá az újra föltámadt Káinra, aki elátkozott gyűlöletével még mindig reátör az ártatlan Ábelre; ennek a rémséges sikoltásnak szelek szárnyán szálló panaszos hangjai rezdülnek végig az ég felé szárnyaló sóhajlásban: »Oh miért hogy aggodalomban kell jánom az én gyűlölőim szorongatásainak közepette, én

Istenem?!« Ez a siránkozás szántja végig a mi sziveinket is azokért, akik életükkel fizettek egyedül azért, mivel Izrael tiszta hitét vallották — és a búsongó képzeletnek gyászröpülésc messze visz bennünket az északi légkör forrongással teli országába, a fagyos Oroszország sok zsidó községébe, ahol a rendületlen honszerelem és a legdicsőségesebb isteneszmének kettős vértetével ékített testvéreink éltek, és ime, egyszerre csak Szibériának minden fagyossága, minden kegyetlensége és rémsége az emberi szivekbe költözött, és a lelkekbe épp annyi keménység, mint azokba a fejszékbe és dorongokba, amelyeket reájuk csaptak, amikkel ellenük törtek. És a mi könnytől fátyolozott szemünk újra meglátja Ezekiel próféta rémséges látományát: síkságokat, városok utczáit, telve halottak csontjaival, amelyek beborítják az irtózat térségeit telistele, és csöndülő füleinket megüti a halálsóhajítás; a megcsonkítottak fájdalomkiáltása, a haldoklók jajongása, a temetők hantjának dübörgése, anyáknak zokogása: »Óh jaj a gyermekeim! óh jaj, az én gyermekeim széjjel lettek tépve« és árva gyermekeknek siralma: »Óh jaj az én édes apám! Óh jaj, az én édes anyám gyilok alatt vérzett!«

De vajjon csakugyan pusztán Izrael gyásza nyilvánul-e meg abban a hóhérmunkában, amely a közeli napokban Izraelban dúlt, és pusztán felekezeti siralom-e az, amely bennünket gyászra szólít?! Kimerül-e az elszörnyűködés viharában, a részvétnek fölzúduló áradatában a gyásznak minden tanúsága a mi számunkra?! Nincsen-e ezekkel a megújuló borzalmakkal szemben a világnak más feladata, minthogy könyöradományokat gyűjtsön és hangos méltatlankodással adjon kifejezést érzelmeinek?!

Mi mélységes hittel valljuk, hogy Izrael gyásza, bár vérben és életben csupán az ő hitének követőit érte: az emberiség gyásza, és a mi sorsunkban az emberiség lelkiismerete dobban meg eleven, hatalmas erővel. Izraelt érte a baltacsapás: de Izrael az emberiség szive, és beteg akkoron a világszervezet is, amikor ez a sziv van megsebezve. Fennen hirdetjük azért, hogy hazugság még mindig a szeretettel való vakmerő kérkedés; vértanu meggyőződéssel prédikáljuk, hogy a prófétai álmodás, a zsidó írás lángszelleme még mindig ott lebeg a társadalom szeme és lelkiismerete előtt mint be nem

váltott követelés, mint feladat, amely még mindig várja a megvalósítást. És ha van ír, ha van vigasz, amely balzsam lehet a mi sebeinkre, a mi gyötrelmeinkre, úgy az a mi szenvedéseink tengeréből ama kristálygyöngyként fölmerülő tanulság, hogy a mi vérünk hullása jelzi a világosságnak ama ösvénycsapását, amelyen az emberiség a mi vértanuink tetemein által fog vándorolni mindaddig, amiglen valóra válik Izraelnek félreértett, meggyanúsított és tőle kölcsönbe vett tanítása az igazi szeretetről.

Mindaddig, amig Jákob szemeiből ki nem szikkad három könnyecsepp, addig nincs megváltva a világ. Mert amiképpen egy kicsiny vízcseppecskében nem pusztán a magunk arcvonásai tükröződnek vissza, hanem az egész környezet, erdők, fák, hegyek és völgyek, azonképen Jákob hármas könnyecseppjében nemcsak Izrael sorsa visszafénylik, hanem az egész földi társadalomnak haladása, fejlődése, avagy lankadása és visszaesése.

Jákobnak könnye visszautasíthatatlan bizonyossága annak, hogy Izrael sorsával az emberiség erkölcsi lényege függ össze, hogy Izrael jelen gyászával az emberiség erkölcsi süllyedése van összekapcsolva.

Mikor Jákob, az ősatya, fivérének Ézsauinak haragja elől menekülni volt kénytelen, ott az ő vándorútján, ahol a napszállta utólérte: pihenni tért, és ekkor egy csudálatos álmodást látott. Létrát, amely a földet az éggel összekötötte, és ezen a létrán angyalok jártak fel és alá, és a létra csúcsán Isten látománya sugárzott. De fölébredt a bűvöletes álomból, és látnia kellett a borzalmas valóságot, a sivár vadont, amely körülvette. Akkor — így mondja egy régi mondának merengése — az ősatya halovány arcán három könnyecsepp gördült alá. Az egyik könnyet önmagáért, zaklatott életéért hullajtotta, a másodikat álmanak elomlása miatt, a harmadikat Ézsau testvéreért.

Jákob eme három könnyében Izrael örök gyásza és az emberiség siralma is visszatükröződik. A saját testvérei elől menekül mindig, embertársai azok, akik hazájából elüldözik. És ha álmodást lát, eszményi álmodást, hogy a földi szenvedély egybekapcsolódik az örök égi irgalommal, hogy közel az idő, amikor angyali erények szállnak alá az égből a földi küz-

delmek színterére, és a földi tökéletesedés jótékony nemtői mennybéli magasságba törnek, és hogy az Úr az, akinek örök irgalmú törvénye ott lebeg az emberiség előtt mint követendő eszménykép, — akkor mindig föl kell ébrednie Izraelnek, és az ősi sóhajban kitörnie: »Milyen rettenetes még mindig az emberi törekvések színtere, még mindig csak templomok emelkednek, és szertartások uralkodnak — de a vallásosság lényege, az igazi szeretet még mindig a gyűlölet homályába vész.«

Az életéért hullajtja első könnyét Izrael.

A puszta, mezitelen életét kellett féltennie minden időben Izraelnek testvérei gyűlöletétől. Azt az életet, amelyet, mivel egyedül az Isten adott, nem is szabad másnak elvennie az embertől, csakis az Istennek. És a haladásnak, a világosságnak büszke századait az őskorok vad állatiasságától első sorban az a vívmány különböztette meg, hogy az emberi élet drágább lett, és biztossága szilárdabb alapokra lőn lefektetve. Mennyi vér patakzott a föld színén, mennyi könny omlott megszámlálhatatlanul, amíg a világon derengeni kezdett a prófétai megismerésnek első fénysugara, hogy az emberi lélek az Istennek világossága, hogy a legfelső lépcső abba a csudás magasságba, amely a szeretetnek messiási birodalma: ember-társunk életének megbecsülése.

Nincsen is drágább kincse ezen a földön az embernek, mint az élet. Rajta csügg, mint a permencze az orsószálon, minden öröm és minden földi üdvösség. Ha ez a gyöngyszál szétszakad, minden fény a sírverembe, a porba hull menthetetlenül. Még a koldus, a hajléktalan nyomorult is úgy belékapaszkodik még az ő fájdalmainak közepette is az élet reményébe, mint az a vergődő bogár a szalmaszálba, amikor a folyam sodró áradatjába esett. A beteg is imát rebeg vértelen ajkaival a halálos árnyék közelgésekor életéért, az aggasztán is félti létének elmulását.

Az állat is érzi ösztönével az élet nagy becsét. Ha az őzre ráfogod a puska csövét, megriadtan menekül, és ha sebet kapott: erdő sűrűjébe fut, és gyógyfüvet keres a halál ellen. Mikor az őszelőnek sivító szele először harsog fel a tar mezőknek rőt avarján: a vándormadár útra kél, szalad a fagy, a gémbér elől, mert életét félti pihés tollazatának melengető burokja alatt, és ennek a vágya készíti arra, hogy szembe-

szálljon az operenciák golfáramának hófokával, avagy az égbenyúló hegyóriások légkörének hirtelen támadt hózivatarával, a légben kerengő karvalylyal, az ölyüvel, amely mélységek és szakadékok fölött terjeszti ki sötét szárnyait.

Ám az állat nem ismeri azt a csudás érzelmet, amely az embert kétszeres erővel fűzi az élethez, amely a halál közelgését borzalmak borzalmává teszi, egyedül az ember számára: a halálsejtelmet. A gondviselés megkímélte az értelmetlen állatot az öntudattól, a halálnak ismeretétől. Amikor az éjszakai csöve megvillan fölötte, nem tudja, hogy mi lakozik abban a kicsiny fekete ürben. Amikor kötélén vonszolják a vágóhídra: sem agyához, sem szívéhez nem férkőzik közel a halálos félelemnek szörnyűséges borzadálya.

Egyedül a sápadtképű ember az, akinek számára magánál a halálnál is irtózatosabb kinlódás a halálnak sejtelme, az az érzés, amely azon a szűk mesgyén jelentkezik, ahol az elmulás közelsége szembe kerül az élet vágyával. Oh, nem a halál perczének fájdalma az, nem az elmulással járó gyötrelém az, amely a végső árnyak közelgésekor dermedéssel fogja el az emberi szívet. Hiszen az életnek magának összehasonlíthatatlanul nagyobb fájdalmai vannak, mint a halál órájának, és az orvosi tudomány már régen megállapította, hogy az elmulás a legtöbb esetben átszenderülés, csöndes, kínok nélküli elvonulás a földi térről. Kérdezzétek meg csak azt a halálos ágyon fekvő testvéretek a halál közvetlen közelgésekor, amikor a szemében megcsillan a túlvilági sejtés: Mondjad, testvérem, fáj-e valamid, érzesz-e valamelyes gyötrelmet? és meglátjátok azt fogja válaszolni: »Nem érzek semmiféle fájdalmat, semmi kint.«

Az a borzalom, az a rettegés, amely a halál órájában a haldokló üvegesedő szemeiből mintegy segílyt keresve mered reánk: nem a fájdalomról való panaszkodás tehát. Nagyobb, sokkalta nagyobb kín az annál. A halálnak sejtelme az. Az ismeretlentől való félelem. Olyasvalamit lát az a távozó, bucsuzó embertárs, amelyet mi az egészségnek, az életerőnek idejében sohasem látunk igazán. Látja a rideg sírvermet, amelybe teste le fog szállni. Irtózat fogja el, ha reá gondol a férgek hazájára, amelybe örök fekete lészen. És azután megborzasztja az a nagy kérdés, amelyet meg nem fejtett még

senkisé: Mi van a síron túl? bűnöknek bűnhődése, kárhozat, jutalom, öröm-e? Röppenni készülő lelkén átsuhan a gyötrelmes aggodalom: »Mi lesz az én gyermekeimmel, ha én meghaltam? Ki fog róluk gondoskodni? éhezni fognak-e? fáznia-e? Szerencse vár-e rájuk, avagy gond és fáradalom?« Ezek a gondolatok azok, amelyek egyedül az ember számára teszik olyan végtelenül irtózatossá a halálnak perczét.

Azért válik hát bitor Káinná az olyan ember, aki ezeket a gyötrelmeket embertársa számára meg tudja szerezni. Aki azt veszi el testvérétől, amit neki többé vissza sohasem adhat: az életet, az Istennek adományát.

Egy megindító történet járta be a multkoriban a lapokat. Délfranciaország egy városába állatsereglet érkezett, amely esténként oroszlánok és tigrisek mutatványaival gyönyörködtette a város közönségét. Egyik előadás után, amikor a néptömeg kiáradt az arenából, egy anya a tolongásban elveszítette maga mellől négyéves kis leánykáját. Hiába kereste, nem akadt reá. A kis leány a czirkuszban maradt, s mikor látta, hogy sötétség veszi körül, egy oroszlánketreczbe bujt, hogy ott töltsse az éjszakát. Reggelre kelve, az örök sajátos jelenetet láttak. A kis leány épen, sértetlenül feküdt a ketrecz alomján, s körülötte az oroszlánok kedveskedve nyalogatták kezét, arczocskáját. Azután nyugodtan engedték, hogy védenczüket az örök a ketreczből kivegyék s anyjának visszaadják.

Az orosz bakók kegyetlenebbek voltak a vadállatoknál. Halálra marczangolt gyermekeket vetettek anyák ölébe, halott apákat és anyákat fiaik, leányaik tetemei mellé. A halálfélelemnek, a halálsejtelemnak kinzó garádján mentek által a mi testvéreink közül a messze orosz földön százan és ezren. A halálsejtelemnél száz vizióval tépte darabokra az ő martir lelküket. Amikor a zsinagógákba menekültek, és a tóra fődöző szárnyai alatt kerestek menedéket: a vért szomjazó tömeg máglyahasábot rakott a templom alá, és azok a szerencsétlen áldozatok hallották a lángok suttogását: el lehet-e képzelni azt az irtózatosságot, hördülést, amely betöltötte az Isten házáat?! És ez a vérengzés a tudomány, a fölvilágosodás sokat magasztalt századában történt. Nemcsak a tömegek, de a hatóságok, a rend fenntartóinak hozzájárulásával.

Azért hullatja Izrael az ő második könnyét is, mert évszázadokon át melengetett álmai széjjelfoszlottak újból, mert az igazság bizony nincsen még az úton, mert a mi feladatunk még mindig a vértanuság, mert még mindig nincsen nagyobb vitézség és nagyobb bátorság annál, mint zsidónak lenni, és Izrael hitéhez tartozni és mellette rendületlenül kitartani, a hősiességnek sokalta nagyobb fokát igényli, mint bármely más felekezet igazságait vallani. Izraelnek vértanú sorsa az emberiség és az emberiesség erkölcsi sülyedésének letagadhatatlan, szomorúságos bizonyosága. Testvéreink, vérrokonaink szenvednek ami közelünkben, kenyerüktől megfosztják őket, útszélre tesznek ki ártatlan árvákat, házaikat szétrombolják, vagyonukat közprédává teszik, fejszével, gyilokkal rohannak reájuk — s ha az emberiség szózata a világ hatalmasainak törvényhozó gyülekezetében jogért és igazságért emeli föl hangját, a diplomácia könnyedén vállat von, s az önálló vámterületről perorál! Óh az a kiveret eb, amikor fájdalmasan vonit, és segítségért nyöszörög, — társára akad, amely segítségére siet, csak az ember nem akarja testvére jajszavát meghallani!

Zsidó könny patakban omlik, zsidó vér pirosra festi a vándorok országútjait — Izrael könnye álmai széthullását siratja újra, csakúgy mint évezredekkel ezelőtt.

Üldözték, kergették Izraelt mindenkoron, minden időben. Talán maga a szentírás is azért hasonlítja olyan gyakran az őzhöz, mivel mint az erdők sűrűjének ezt a védtelen lakóját, úgy kergette a mi népünket is unos-untalan az embert vadászó perverzus szenvedély. Nemcsak az írásnak, nemcsak a »könyv«-nek népe Izrael, hanem egyuttal az üldöztetés népe is. Ős-Rómának földjén, ha haragos volt a caesar — zsidóvér folyt a czirkuszok porondján. A középkorban, ha szárazság verte a réteket, a zsidónak kellett könnyével nedvesítenie honának rögeit. Ő volt a szárazság okozója, ő volt a rothasztó esőnek előidézője. Mentek ájtatos seregek fölszabadítani a szent sírt, lovagköpenyükön a kereszt, a szeretet jelvénye, s amerre mentek: csülökig gázoltak a lovak zsidóvérben. Aggot és védtelen csecsemőt, férfit és asszonyt nyársra húztak, elevenen eltemettek, a tórának máglyatüzet szántak — ma is a zsidó oka minden bajnak, szabadságvágynak, az

elnyomott néptömeg szenvedélyeinek. Ma is a zsidó a nyomott gazdasági viszonyok okozója, ma is ő a rossz termékek boszorkányidézője, a gabonaárak csökkenésének bűbájlatos varázslója, talán a tyukok is a zsidó miatt tojnak kevesebbet az idén. De balhit és babona, gonoszság és rágalom, ármány daczára, sem az ősidőkben, sem a kereszt rémuralma alatt, sem ma: Izrael nem dobta magát a kétségbeesés karjai közé, nem csüggedett, hitét nem veszíté el sohasem, s az ő tórájában egy magasztos eszme volt fölírva, és ez az eszme beleégette magát a lelkébe izzó tüzlángolással, hogy elérkezik majd az emberszeretet dicsőséges korszaka, amikor az erőszak, a jogtalanság, a durvaság meg fog szünni, Istennek országa sugaras glóriában fölragyog, és mindenek elismerik majd a szeretet igazi Istenét: Izrael Egyetlenét. Késik, késlekedik ez a korszak, de az emberiség halad az igazság ösvényén feltarthatatlanul: jönni fog a Messiás!

Addig pedig, minden újabb csalódás után, Izrael harmadik könnycseppje az igazság ösvényéről letántorodott emberiségért hull. Az emberiségért, amely meggyaláztatott akkor, amikor Izrael vérében fürdött az orosz hóhér pribékek serege.

Messze keleti földön csudálatos rege termett: száz hegyóriás övez egy sziklaóriást meséknek országában. A lábainál örökzöld pázsit virul, és egy bűvös tengerszem, amely olyan kék, mint a felhőtlen égbolt. Liliom és rózsa fakad a hegyoldalon, és az erdei patak moraja úgy hangozik a közeleben mint az aeolhárfa lágy pengése. A szikla repedéseiben lakozik a szürke rege, olyan mint egy árva leányka ajkain egy szomorú ének.

Örökké viruló kert van elrejtve a hegy méhében. Abban lakoznak a szeretetnek irgalmas nemtői. Csodás virágok nyílnak abban a tündérkertben, amelyet egy zergecsapat őriz, hogy halandó ember tönkre ne tegye veteményét. Mint a frissen hullott hó olyan fehér a zergecsapat, és vezetőjük egy tündöklő zergebak. Annak a homlokán aranykorona csillog. És ha a gonosz fekete vadászok gonosz szándékkal közelednek a kerthez, akkor a zergék köveket görgetnek alá a sziklameredélyről, és villámok czikkáznak a zergebak homlokáról. Ha rálőnek: akkor halálverejtékének forró csöppjeiből varázs-

növények fakadnak: vérpiros rózsák. Meggyógyul ettől a megsebesült zerge, de a vadász a mélységbe pusztul. Azért rálőhetnek a fekete hadak, de meg nem ölhetik, mert neki őriznie kell a bűvös kertet, amelyben töméntelen arany és ezüst van rejtve a hegyodú méhében, annyi, hogy hétszáz kocsi sem tudja azt elvinni, de amely egykor mind az embereké lesz.

Izrael sorsát példázza ez a csudás mese. Magas hegyen Izrael tanainak tündéerkertje virul, kincs és arany töméntelen, amely egykoron az emberiség közkinccse leszen. Benne csudás virágok, az emberiség ideáljainak hajtásai. Izrael az a hófehér zerge, amely őrzi ezt a kertet. A tóra az aranykoronája. Fekete vadászok, fekete banda tör reá, hogy széttaposa kertjét, hogy agyonlője a védőzergét. De rálőhet az ellenség: vérpiros rózsák fakadnak menekülő útján, ettől meggyógyul, új erőt kap. Meg nem ölhetik sohasem. Mert az ő hivatása csak akkor fog véget érni, ha a tündéerkert liliomaiból minden emberi sziven ott virul majd a szeretetnek egy-egy hófehér liliomszirma. Könnyár és vértenger között imádkozunk ami vágyaink teljesüléséért, Izrael három könnycseppjének elapadásáért, magunkért, álmainkért, és az emberiségért!

Budapest.

DR. KISS ARNOLD.

SCHWEIGER MÁRTON.

1834—1905.

Schweiger Márton az épen lefolyt év utolsó napján bekövetkezett halálával felekezeti közéletünk egyik kimagasló alakja dőlt ki az új magyar Izrael megteremtőinek díszes sorából. Az orsz. iroda, az orsz. rabbiképző-intézet vezérlőbizottságának, az izr. tanítóképző-intézetnek egy emberöltőn át elnöke volt. Nem volt sem a harcz, sem a kezdeményezés embere, de élt benne a tudás és a mások képességeinek mély és igaz tisztelete és ez képessé tette őt arra, hogy mindezeket a díszes állásokat méltóan képviselje. Mások érdemeivel magát sohasem diszította, azokat készséggel elismerte, a kijelölt úton egyenesen és buzgón haladt előre, hogy azokat az ügyeket, melyek reá bizattak, egyszerűségével és a jó iránt táp-

lált lelkesedéssel szolgálja. Egyenes jelleme és ritka szívjósága megszerezte számára mindazok szeretetét és becsületét, kik vele közéleti működése révén érintkezésbe jutottak.

A tanférfiak körében nagy népszerűségnek örvendett, mert a fentérintett intézeteken kívül évtizedeken át a pesti izraelita hitközség iskolaügyi előljárója is volt és e minőségében szintén mindenha a zsidó szív sugallatától vezéreltette magát. Ez volt az a vezetőfonal, mely nehéz és komplikált helyzetekben neki az utat megmutatta. És ugyanezért élte utolsó perczéig a tanári és tanítói körök, melyeket ő szívébe zárt és őszintén megbecsült, igaz szeretettel csüggték személyén és az első ágot ők teszik le frissen felhantolt sírjára. Az egész ország zsidó tanítósága jótevőjét tisztelte benne, mert a ma már virágzó Tanítóegyesületnek is egyik megalkotója és első elnöke volt.

Az elköltözött férfiú emléke ellen vétenénk, ha neki oly érdemeket tulajdonítanánk, melyeket ő maga is másokéinak ismert el. Ugyanezért nem állítjuk, hogy a derék férfiú az orsz. iroda elnöki minőségében a magyar zsidóság vezére volt. Midőn ő e méltóság birtokába jutott, a magyar Izraelben oly viharok dúltak, melyek közepette ő, a békeszerető és az ellenfél furfangjait nem ismerő férfiú, egymagában a harcot nem állotta volna meg. De a feladatot, mely reá hárult, mindig teljes készséggel és összes erőivel teljesítette és a helyet, hova került, méltósággal és áldozatkészséggel töltötte be. Az egész magyar zsidóság körül szerzett érdemeit méltatta régi bajtársa és az orsz. iroda elnöki méltóságában utódja, dr. Mezei Mór, ki ravatala előtt a következő beszédet mondotta:

»A magyar zsidóság nevében veszek tőled végbucsut és habár mint az izraelita országos iroda ez idő szerinti vezetőjének, csak a kongresszusi alapon szervezett zsidóságot volna jogom képviselni, mégis úgy érzem, hogy ezzel az alkalommal, ez előtt a ravatal előtt a kötelező hálát és elismerést az egész Magyar Izrael nevében kell lerónom.

Mert immár 45 esztendeje annak, hogy kezdetét vette az a küzdelem, az a munka, melyet az egész, egységes felekezet érdekében végzett az a nemzedék, melyhez te tartoztál és ha hitsorsosaink közül azok, kik ma tőlünk különváltak, külön szervezetben védelmezik a magyar zsidóság jogait,

szolgálják a magyar zsidóság céljait, — elfogulatlanul visszagondolnak a mai dolgoknak ezen kezdetére, fel kell ismerniök, hogy az az erő, melyet ma kifejteni képesek, azokból a vívmányokból fakad, melyeket akkor kiküzdöttünk; az a szervezet, melyet ma megalkotnak, azon a jogalapon épül fel, melyet akkor teremtettünk együttes munkával mindnyájan, kik egy pontról indultunk és — ez óhajtásom és reménységem — egy végpontban fogunk egyesülni ismét.

Az egész felekezet ezen nagy, nehéz munkájában nagy volt a te részed; kezdetben a küzdő harcosok legelső sorában, utóbb vezéri polczon. S ezért, így mondom, mert így érzem, az egész magyar zsidóság halottját gyászoljuk ennél a ravatalnál; az egész magyar zsidóság elismerését és háláját kell kifejeznünk e ravatal előtt.

Én nem dicsérlek és ha azt mondom, hogy egy egész emberéleten át buzgó, lelkiismeretes, kitartó, állhatatos hive voltál felekezetünknek, ennyit is csak azért mondok, hogy hozzákapcsolhassam ezt a fohászzkodást: A jövőnek küzdelmeiben is adjon a Gondviselés a Magyar Izraelnek olyan buzgó, lelkiismeretes, kitartó, állhatatos, hiveket, mint a minő te voltál.

Egy hosszú emberéleten át a magyar zsidóság örömei voltak a te örömeid; a magyar zsidóság bajai, fájdalmai voltak a te bajaid, fájdalmaid; a magyar zsidóság gondjai nyomták a te lelkedet.

A te nagy családod, a magyar zsidóság nevében veszek tőled örök bucsut, — Schweiger Márton!

Áldott legyen emlékezeted!«

Schweiger Márton halála folyóiratunk zárta előtt következett be és így térszüke miatt életfolyásának csupán főbb pontjait adhatjuk. Az elhunyt Kecskemétről származott és a fővárosban már fiatal korában telepedett le. Kereskedő volt, a Schweiger testvérek gyapjúkereskedő cég tagja. Az izr. kongresszuson szülővárosát képviselte és háznagy volt. Az orsz. izr. iroda elnöke 1870-ben lett és aggkora miatt két év előtt mondott le róla, úgyszintén a VI. községkerület elnökségéről. Az orsz. rabbiképző-intézet vezérlő bizottságának az intézet felállítása óta és a növendékeket segélyező Ecz Chajim-Egylet elnöke volt, úgyszintén az orsz. izr. tanítóképző-intézet igazgató tanácsának és az orsz. izr. közalapnak. Ezen főbb méltó-

ságokon kívül majdnem valamennyi felekezeti intézményeknél tiszteletbeli állásai voltak.

Mindezekben a díszes állásokban Schweiger Márton tevékenységének legszembeötlőbb és legjellemzőbb vonása az a szívjóság volt, mely őt már legelső nyilvános fellépésénél ékesítette. Tenczer Pál a kongresszus idején ennek képviselőiről rövid ismertetéseket adott ki. Ezekben elhunyt jelesünkről azt mondja, hogy háznagyi kötelességből a megszorult képviselőknek — pártárnyalatra való tekintet nélkül — saját pénztárából jelentékeny összegeket utalványozott ki. És a talmudi mondás szerint öregsége nem szégyenítette meg fiatalságát, mert mindvégig megmaradt igazi zsidó jótevőnek. Ezt annál nagyobb mértékben gyakorolhatta, mert szűkebb családját csupán egy unoka alkotta, miután felesége és egyetlen leánya korán halálozott el.

A közgazdasági életben szintén jelentékeny tevékenységet fejtett ki; számos vállalatnál igazgatósági tag, a kereskedelmi akadémiánál vezérlő bizottsági tag és a fővárosnál bizottsági tag volt.

Január hó 2-án végbement temetésénél a közrésztvét impozáns módon nyilatkozott meg. A gyászházban közéletünk kitünőségei óriási számban jelentek meg. Az elköltözött jeles férfit Dr. *Kohn* Sámuel pesti rabbi, Dr. *Mezei* Mór az orsz. iroda elnöke, Dr. *Venetianer* Lajos ujpesti főrabbi (a VI. izr. községkerület nevében) és *Szuppan* Vilmos a kereskedelmi akadémia igazgatója (ezen iskola nevében) bucsuztatták. A kerepesi-uti temetőben, felekezetünk sok jelese közt, alusza örök álmát Schweiger Márton, a magyar Izraelért lelkesedett és egész életén át tevékeny jeles férfiú. A magyar Izrael áldása lebeg emlékezete felett.

ZADOC KAHN

1839—1905.

Az a szomorú hír, hogy a francia főrabbi meghalt, gyászba borította nemcsak a francia, hanem az egész zsidóságot, mert a kiváló férfiúval legjobb fiainak egyike szállt

sírba. Nagyszabású tevékenységének áldása kiterjedt messze, messze hazája határain túl, rááradt a keleti és orosz-lengyel nyomoruságban szenvedő hittestvéreire. A szegények, az üldözöttek benne nagy pártfogót vesztek, mert nem ismert sem akadályt, sem fáradságot, ha nyomoron enyhíteni kellett. Eszme, tetterő és befolyás harmónikusan egyesültek harmónikus egyéniségében. A francia emberbaráti intézmények egész sora az ő nemes szívének alkotásai és az Alliance érdemei elismerésül örökös tiszteletbeli elnökévé választotta. Évtizedek óta ő volt a messzeterjedt francia zsidó jótékonyságnak inspirátora és irányítója.

E minden ízében modern ember kebelében ősi jó zsidó szív dobogott, amely az emberszeretet szolgálatában örök munkásságra készítette. Figyelme csodálatos módon nagy és kis dolgokra egyaránt kiterjedt, miről néhány év előtt magunk is meggyőződünk, midőn információszerzés céljából sajátkezű levelével keresett fel bennünket. Amily kiváló volt Zadoc Kahn mint ember, épp oly kiváló volt mint pap. Az ő főrabbiága alatt a francia zsidó egyház — nehéz viszonyok között — felvirágzott. A központi konzisztóriumnak ő volt a lelke. Mindenre gondolt és mindennel törődött, úgy hogy nélküle semmi sem történt, még tagul sem választottak senkit, akit nem ő proponált. A konzisztórium elnöke, báró Rothschild, magánjótékonyságában is tisztára a főrabbi által vezéreltette magát. Minden közügy érdekelte és mindenre volt ideje és ereje. Papi minőségében a külföldi zsidóság ügyei elől sem zárkozott el, ha ezt az összzsidóság java kívánta és ha véleménye nyilvánítására felkérte.

Ebbeli tevékenységének leírása a zsidó történet feladata lesz és a jelen alkalommal csupán azt az egy ténnyt jegyezzük fel, hogy a magyar zsidóság szakadása felett mély sajnálatának adott kifejezést és 1891-ben nagyfontosságú levelet intézett folyóiratunkhoz, melyben a pártok kibékülését mindkét félnek szívére kötötte (1891. évf. 75—76). A francia zsidóságon kívül az angol zsidóság, amely az ő nagyszabású és áldásos munkásságát közelből szemlélte, valóságos rajongással csüggött varázslatos személyén, ami betegsége hírére az angol felekezeti sajtóban megható kifejezést nyert.

Egyénisége mindenkit megbűvölt, ki ez igénytelen külsejű férfiú közelébe jutott. És az aranytiszta jellemű férfiú a szónak is nagy mestere volt. Zadoc Kahn a legnagyobb egyházi szónokok közé tartozott. Eszmegazdagság és lelkesültség finom formaérzéssel és tapintattal egyesülnek szónoklataiban. Kinyomatott beszédgyűjteményei igazi gyöngyei a francia zsidó egyházi ékesszólásnak.

E sokoldalú és nagyarányú gyakorlati tevékenység mellett, amely minden idejét és figyelmét igénybe vette, tudományos munkásságot is fejtett ki. Ifjú éveiben e téren is nagy reményeket keltett. Az eleven érdeklődést tudományunk iránt mindvégig megtartotta. A Société des Études Juives francia irodalmi társulatot ő létesítette és a párisi rabbiszemináriumnak ő volt a leghathatósabb pártfogója úgy szellemi, mint anyagi tekintetben.

Nem csoda, hogy saját maga nagyobb terjedelmű munkákkal nem gazdagíthatta irodalmunkat. De azért e téren is maradandó emléket biztosít neki a francia bibliafordítás, melyet ő szerkesztett és amely részben az ő műve. Ezen kívül több kötetre rúgó beszédei és apróbb dolgozatai mutatják szelleme fenkölttségét és nemességét. Irodalmi emléket biztosít számára az a számos mű is, melyek ajánlás alakjában az ő tisztelt nevével diszítették magukat. Ezek jó része az ő alkotása, amennyiben megjelenésüket minden irányú támogatással lehetővé tette.

E szomorú alkalomból közöljük életfolyását, amely csupán a főmomentumokat foglalja magában.

Zadoc Kahn 1839 február 18-án született Mommenheimben, az akkor Franciaországhoz tartozó Elzászban. 1856-ban a metzi rabbiszemináriumba lépett be, amely e közben Párisba lett áthelyezve. Tanulmányai befejezése után a párisi Talmud-Tóra, a szeminárium előkészítő iskolájának igazgatója lett. 1867-ben Isidor párisi grand rabbin mellé segéd rabbivá választatott és midőn Isidor egy évre reá Franciaország fő rabbijává lőn kinevezve, Kahn követte őt a párisi fő rabbi székben. Isidor fő rabbi 1889-ben bekövetkezett halála után a francia fő rabbiságban is utódja lett és 1890 márczius 25-én nagy ünnepségek közt lett hivatalába beiktatva. Ebben a minőségben több intézményt keltett életre, melyek mai

napig virágzanak. 1879-ben a becsületrend lovagjává és 1900-ban tisztjévé lett kinevezve.

Munkái a következők: *L'esclavage selon la Bible et le Talmud* (1867), amely német és héber nyelvre is le lett fordítva. *La revolution Française et le Judaïsme* (a francia forradalom 100-ik évfordulójára); *Sermons et allocutions* (1875, 1886, 1894); *Études sur le livre de Joseph le zélateur* (1887); *Biographie de M. Isidore Loeb*; *Discours d'Installation* (1890 márczius 25); *Religion et patrie*; *Souvenirs et regrets*.

Zadoc Kahn, az arany tiszta jellem és nagy filantrop, a lángoló zsidó és lankadatlan munkásságú főpásztor, a zsidó irodalom nagylelkű pártfogója és művelője, az Istentől megáldott aranyszájú egyházi szónok, fényes lapot érdemelt ki az összzsidóság történetében, amely emlékét hű kegyelettel fogja őrizni. Örök áldás lebeg a jámbor férfiú emléke felett.

A ZSIDÓ KÖZSÉGEK RENDEZÉSE HORVÁTORSZÁGBAN.

Váratlanul lépett a horvát kormány a tartománygyűlés idei ülészaka elé a zsidó községek rendezéséről szóló törvényjavaslattal. A zsidók maguk voltak leginkább meglepve, mikor egy pár nappal az ülészak megnyitása előtt híre járt egy ily című törvényjavaslat beterjesztésének szándékáról. A kíváncsiság hamar nyert kielégítést, mert már november hó 11-én megjelent a hivatalos lapban a javaslat szövege, amely felületes tanulmányozás után azt a benyomást keltette, hogy a törvényjavaslat a hasonczímű ausztriai 1890-iki törvénynek képmása. A kormánynak a javaslathoz csatolt megokolása szerint nem volt más célja, mint hogy a hitközségek alapszabályaiban egyöntetűséget teremtsen, a különböző alapszabályokból eredő egyenetlenségeknek a községi területet, a kultuszadó fizetését stb. illetőleg véget vessen, nemkülönben a rabbi-kvalifikáció kérdését szabályozza. A hitközségi autonómia a javaslatban nem szenved csorbát, míg másrészt a közigazgatási hatóság ellenőrzési joga pontosan van meghatározva.

Felindulásra, elégtelenségre a javaslat okot nem adott, mert nagyjából a meglevő állapotot szentesítette. De a javaslattal kapcsolatban egy másik is került a tartománygyűlés elé, az ú. n. interkonfesszionális törvényjavaslat, melynek 14. §-a határozott sérelmet mért a zsidóság egyenjogúsítására, kimondván, hogy az áttérés csak keresztény vallásra engedhető meg, mert — úgy szól a megokolás — a zsidó vallásra való áttérés megengedése ellentétben volna a nemzeti érzéssel és meggyőződéssel, és mert az érdekelt fél táborából ilyenmő követelés is alig támasztatott. A megokolás koncedálja, hogy ez az egyedüli kivétel a vallások egyenjoguságának elve alól.

Miután a horvát zsidóviszonyokról már gyakrabban írtam a Szemlében, csak röviden akarom az egyenjogósítási kérdés fejlődését vázolni. 1873-ban elfogadta a tartománygyűlés a zsidók egyenjogósításáról szóló törvényt. Annak értelmében az áttérés a zsidó vallásra meg volt engedve és a gyakorlatban keresztül is vitetett. A 80-as éveknek zsidóellenes mozgalmi Horvátországban is visszhangot keltettek. Több heves interpellációra a kormány végre azt válaszolta, hogy az áttérést hatályon kívül helyezi, míg annak módzatai törvényes uton meg fognak állapíttatni. *Elvben* tehát az áttérés nem volt megtiltva. Az új interkonfesszionális törvény már most ezt az elvet is megszünteti, *törvényesen tiltja a zsidó vallásra való áttérést.*

Mikép fogadta a horvát zsidóság egyenjoguságának sérelmét és mi vezette a kormányt az áttérés megtiltásánál, míg ugyanakkor a zsidó községek rendezését tűzte ki magának célul? Mondjuk meg azonnal, hogy a horvát zsidóság férfiasan, de nem kihívóan viselkedett, a kormány nem tagadta meg jóindulatát a zsidósággal szemben, de egyszersmind tanujelét adta diplomatikus tehetségének. Gyakorlati cél vezette mindkettőt, az a politikai tapintat, mely üres elvek miatt nem akar háboruskodást előidézni.

November 19-én összegyűltek a zágrábi hitközségi elnök meghívására a horvát zsidó hitközségi elnökök Zágrábban és megvitatták mind a két javaslatot. Ez a tény és ez a nap fontos határhő a horvát zsidóság történetében. A tömörülésnek első ténye, a szervezetnek első jele, a közös mun-

kalkodásnak első gyümölcse, a zsidó érzés felébredésének fényes tanúsága. A gyűlés megválasztotta bizottság már néhány nappal később beterjesztette a kormánynak a horvát zsidóság peticzióját, mely az interkonfesszionális törvény 14. §-ának megváltoztatását a zsidó vallásra való áttérés megengedése irányában *vagy legalább* a megokolás törlését kéri, a specziális zsidótörvényre nézve egy sereg lényeges módosítást tartalmaz.

A peticzió álláspontját a bizottságban az egyetlen zsidó képviselő: *dr. Schwarz Lajos* tolmácsolta, aki egyébiránt már a hitközségi elnökök gyűlésében is tevékeny részt vett, de már azelőtt is megkérdezte privát úton a községeket, hogy a javaslatokról, mi a véleményük. Azt fejtegette ugyanis, hogy a 14. § sérelmet mér az 1873. egyenjogósítási törvényre, de minthogy a zsidóknak nem áll szándékában 3 - 4 áttérő miatt lármát csapni, kulturkampfot előidézni és zsidógyűlöletet kelteni, ne vonatkozzék a javaslat az összes bevett, hanem csupán a keresztény vallásokra, mi által az áttérés elve továbbra is meg volna mentve. A kormány nevében *Charrak* osztályfőnök azt válaszolta, hogy a kormánynak nincs szándékában az egyenjoguságon rést ütni, amit a plenumban is ki fog nyilatkoztatni. Kész ugyan *dr. Schwarz* értelmében a javaslatot megváltoztatni, de másrészt meggondolandó, hogy a javaslat más határozatai (a vallás szabad gyakorlatáról, az istentisztelet zavarásáról stb.) a zsidó vallás javára vannak. Tekintettel az utóbbi argumentumra, belenyugodott *dr. Schwarz* is a javaslat mostani szövegébe, de eleve is meg kell jegyezni, hogy az egyenjogósításnak itt megsértett elve helyreállított a községek rendezéséről szóló törvényben.

A kormány ezen jóindulatú nyilatkozata után felvenni az eredménytelen küzdelmet az áttérés elvéért annyit jelentett volna, mint elbizakodottan és kevélyen kihívni a könnyen kigyulladó zsidógyűlölet lángját.

Áttérek most a másik, reánk nézve fontosabb a hitközségek rendezéséről szóló javaslatra. Tartalma: a hitközség **széleje**, a területi hozzátartozás kötelessége, új községalakítás **módozata**, a község belső szervezete, a rabbi kvalifikációja, **hívétele** és felmondása, a hitközségi organumok hatásköre és **hitközségi** alapszabályoknak tartalma.

A javaslat bizottsági tárgyalását megelőző napon egy itteni német lapban megjelent »Orthodox« aláírással egy cikk, mely oda konkludált, hogy a javaslat nem fogja megszüntetni a helybeli orthodox község létét. A javaslatnak 2. §-a ugyanis azt mondja: »Egy területen rendszerint csak egy község állhat fenn.« Az aláhúzott szó hiányzik az osztrák 1890-iki törvényben. Valóságban nálunk csak Zágrábban és Zimonyban van két-két község. Itt egy orthodox is, ott megszfárd is. Nyilván a kivétel ezekre vonatkozott. Ámde az elnökök gyűlése eltörülni kívánta a rendszerint szót, meg akarva őrizni a zsidóság egységét. A helybeli orthodox hitközség a 70-es években jött létre, amikor is 8—10 községi tag, az orgona ellensége, kivált az anyahitközségből. Azóta se szaporodott e község hithű tagokkal, hanem csupán olyanokkal, akik az anyahitközség kimérte kultuszadó fizetése elől a jóval olcsóbb »hithű« községbe léptek át. Gyakorta iparkodott az anyahitközség, hogy véget vessen eme anomáliának, hogy kiegyezzen az orthodoxokkal, megigérve minden eddigi institucziójuk hű fenntartását. Ámde az orthodoxok a magyar példára és az ismeretes 238 rabbira hivatkozott, akiknek nyilatkozata értelmében az orthodoxok nem egyesülhetnek más zsidókkal. Ennek adott kifejezést a fent említett cikk is, amely a nem orthodox zsidókat *pseudo-zsidóknak* nevezte és a *kétféle zsidó vallásfelekezet* elvét akarta diadalra juttatni. E közben a bizottságban megakadt a javaslat tárgyalása. Az orthodoxok megmozgattak füt-fát, megostromoltak képviselőket és kormányt. Ekkor az előadó, az említett zsidó képviselő, dr. Schwarz vállalkozott arra, hogy maga megkísérelje a két község közt a kiegyezést. Vagy két napon át folytak az egyezkedési tárgyalások, amelyekben e sorok írója mint az előadó megbízottja szerepelt és amelyet csak az orthodoxok rideg elvén, hogy orthodoxok és neológok között az egyesülés lehetetlen, hiusultak meg, míg tárgyilag megvolt a közeledés. Látva az egyesülési kísérlet bukását, ugyanabban a német lapban ráczáfoltam a »pseudo-zsidók« és a »két zsidó felekezet« téves állításokra éppen a magyar kultuszminiszterek szavaival és rendeleteivel. Az orthodoxok egyébiránt úgy vélekedtek, hogy szivesebben fogadják a rájuk oktrojált községi egyességet, mintsem hogy maguk járjanak

hozzá. Ezen reményük vagy félelmük teljesült. A bizottság az előadó referátuma folytán törülte a *rendszerint* szót, kimondotta tehát a község egységét, egyúttal külön §-ban intézkedett a meglevő orthodox institucziók további fennállása érdekében az egyesített községen belül. Ezzel az orthodoxok nem fognak semmit sem veszíteni, sőt instituczióik az egységes község kebelében meg fognak erősödni.

A javaslat kimagasló fontosságú §-a a hetedik, mely szószerint így szól: »Az izr. vallásfelekezet híveinek az egyenjogóság alapján biztosított kulturális célokra aránylagos szubvenczió, állami támogatás«.

Ezzel helyre van állítva az interkonfesszionális törvény 14. §-ában megsértett egyenjogósítási elv, de egyszersmind a gyakorlatban is kifejezésre juttatva. Szem előtt tartva, mekkora küzdelmek után érhetett el az országos iroda csekély »állami szubvencziót« a zsidóság számára, el kell ismerni a horvát kormány nemes és fenkölt gondolkodását, mely ezen eredetileg hiányzó §-ból kiviláglik, úgyszintén a hitközségi elnökök buzgalmát, akik megértették, mit kíván az adott alkalomban tőlük a zsidóság.

Ezt az elismerést tetőzi még ama körülmény, hogy a községi elnökök első összejövetelükön ama meggyőződéstől vezéreltetve, hogy a községek fejlődése főleg a községi alkalmazottaktól függ, azon voltak, hogy nemcsak a rabbik, hanem az összes községi személyzet érdekeit előmozdítsák. Ebben igazán a horvát zsidóság túlszárnyalta a magyart, de a németet is. Valóságos királyvágást csináltak a javaslaton.

Az eredeti javaslat azt kívánja, hogy minden községben legyen rabbi, akinek legalább érettségi bizonyítvánnyal kell bírni, de megenged rabbi-helyettest is és hogy a rabbi hosszabb időre választassék meg 6 havi felmondással, végre biztosítva legyen jogtalan elbocsátás ellen. A községi elnökök ezt így változtatták meg: Minden községben kell hogy legyen rabbi, különben fiókközséggé válik, melynek rabbi-helyettese csupán delegáció útján végezhet esketést, míg az anyakönyvet az anyahitközség rabbija vezeti. Világi műveltség mellett (érettségi bizonyítvány) megkivántatik a rabbi-diploma. *A rabbi három évi, a többi alkalmazott öt évi szolgálat után véglegessítendő, mindnyájan csupán fegyelmi ítélet alapján bocsát-*

hatók el. Ennélfogva köteles minden község alapszabályaiba felvenni a fegyelmi eljárásról, valamint a nyugdíjazásról és az alkalmazottak özvegyeinek és kiskorú gyermekeinek ellátásáról szóló határozatokat.

Mit jelent ez, nem kell bővebben részletezni. Jelenti, hogy meg fognak szünni a kis községek *főrabbijai*, akik még nem is láttak határát és valójában egyszerű metszők, tehát a rabbiméltóság meg lesz óva és minden hitközségi alkalmazott az állami hivatalnok minden kedvezményével fog bírni.

Deczember hó 14-én elfogadta a tartománygyűlés a »zsidó községek rendezéséről« *szóló törvényjavaslatot minden emóció, minden ellenzés nélkül. A kormány, a tartománygyűlés is a legnagyobb jóindulattal megteremtette az alapot a horvát zsidóság erősödésére és fejlődésére. Hát maga a horvát zsidóság? Megadta a feleletet előzetesen a hitközségi elnökök gyűlésén, melyen hálával adózott a törvényalkotás faktorainak és az elnökök munkájával, mely csak az együttműködés első stádiuma volt, de máris kitűzte a következő célt, a horvát zsidóság szervezetét. Lehet-e kétkedni, hogy ekkora iparkodás mellett egyrészt és jóakarattal mellett másrészt a szervezet is meg lesz rövid időre?*

Zágráb.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

HÁROM ÚJ INTÉZMÉNY.

A pesti chevra kadisa deczember hó 10-ikén rendkívüli közgyűlést tartott, amelyen három új intézmény megvalósítása dolgában határozott. A tárgysoron a választmánynak *az idült betegek létesítendő otthona, a betegápoló nővérek hajléka és az ingyenlakások* intézményének építésére szolgáló telkek megvétele iránt való javaslata szerepelt. A hozzájuk való telkeket az Amerikai-úton, villamos vasut szomszédságában választották ki. Tehát közel vannak a Wechselmann-féle már épülőfélben levő vakok intézetéhez, a chevra kadisa aggok házához és az izr. nőegyesület leányárvaházához. A telkek, melyeket a három új intézményre szántak, 6237 négyszögöl kiterjedésűek egy

tagban. Az áruk olcsó. Megszerzésük dolgában az elnökön, *Boschán* Jakabon kívül főképpen halomi *Deutsch* Sándor, *Lindenbaum* Mór, *Deutsch* Sámuel, *Baumgarten* Lajos, *Stiller* Bertalan dr., *Freund* Vilmos építész s a többi előjárósági és vál. tagok szereztek érdemeket. Az egyik telek gr. Széchenyi Imréné, szül. *Andrássy* grófnő, a másik egy takarékpénztár tulajdona volt. A hatalmas telek vételára 156.500 korona, négyszögölekként 24 K 50 f. Fedezetére az a 270.000 korona szolgál, amely e három intézmény javára szánt építési alapként kezeltetik. A választmány a telekvételre vonatkozó javaslatot egyhangulag tette magáévá és a rendkívüli közgyűlés jóváhagyása megadta reá a módot, hogy a nagy munka megindulhasson, amely három újabb humanitárius és társadalmi rendeltetésű, bizvást, közhasznúnak minősíthető új intézményhez fogja a pesti chevra kadisa a főváros és részben az egész ország zsidóságát juttatni. Rövid néhány szóval idevetjük a három új intézmény rendeltetését. Az egyikben, az *idült betegek otthonában* oly betegek nyernek majd elhelyezést, akiket kórházba be nem fogadnak, noha állandó ápolásra szorulnak. De módját ejtik annak is, hogy ily idült betegeket, ha a család a maga körében kívánja őket tartani, az új intézmény segítségével lehessen ápolni. A másik új alkotás az *ingyenlakások* intézménye lesz. Ennek a rendeltetése az, hogy oly szegény, tisztességes családok részére, melyek munkával a puszta létföntartásról még képesek gondoskodni, de a házbér terheit el nem bírják, vagy esetről-esetre annak a bajnak néznek eléje, hogy mindenükből kifosztva az utczára kerüljenek, ingyenlakást adjon hosszabb, avagy csak a kritikus időre. Ez az intézmény nem eféle közönséges bérház vagy munkás családház, vagy ilyesmi lesz, hanem egyuttal aféle közműhely-telep, ahol a férfiak számára műhelyek s a dolgozni tudó és akaró nők számára is munkatermek állanak majd rendelkezésre: tehát a kereseti forrás föltételei. Hogy pedig az ingyenlakások lakói munkakedvüket és kézügyességüket minél tökéletesebben kihasználhassák a maguk javára, arról is történik gondoskodás, úgy hogy a telep lakói a részükre létesítendő népkonyhából is elláthassák élelmezési szükségleteiket. Ez főképpen azért fontos, mert így a nők egy része iparral, kézimunkával vagy kézügyességgel kereshet valamit

a család fönntartására. E telepet, amint az a vallásos testület alapítótól másként nem is várható, imaházzal is ehlátják, hogy az élet nehéz munkáival tülekedők lelki vigaszban is részesülhessenek. A harmadik intézmény a *betegápoló nővérek hajléka*. A betegápoló nővérek aféle zsidó női rend lesz, aminő a külföldön már egyáltalán nem tartozik a ritkaságok közé és különösen Németországban van elterjedve. Főadata: kurzusokat tartani szegényebb, tisztességes zsidó nőknek betegápolókká való kiképzésére. A kiképzett betegápolónők foglalkoztatásáról és állandó ellátásáról az intézmény fog gondoskodni. A betegápoló nővéreket elsősorban a női-*semira* ellátására fogják alkalmazni. Tehát a nagybeteg asszonyok mellett örködő s a betegápoláshoz nem értő asszonyok helyét kellően kiképzett s a betegekkel bánni tudó nővérek pótolják, akik ezenfölül szolgálatot teljesítenek az idült betegek mellett úgy az idült betegek otthonában, mint a magánlakásokon. Általában betegápolásra jobbmóduak által is igénybevehetők. Ime, röviden ez a néhány vonás vallja, minő nagy horderejű munkásság s finomult emberbaráti érzület hatékony tényezője leszen a három új alkotás. A chevra kadisát, mely ma is egyedüli a maga nemében, az új alkotások a jótevésnek még a mainál is diszegebb polczára fogják emelni. A szegények gyámolítása, a halottak eltakarítása s a pietás ápolása eddig sem merítette ki a pesti chevra kadisa munkaerejét és tehetőségét, aminek ékesszóoló tanujelei az aggok háza és a zsidó kórházak erőteljes támogatása; de a három új intézmény létesítése még szélesebb térre terjeszti ki azt az üdvös közhasznú és emberszerető tevékenységet, melynek a pesti chevra kadisa eddig is áldozatkész és genialis művelője volt. Ezt pedig nemcsak szívesen látni, nemcsak üdvözölni kell, hanem az elismerés adója is tartozó kötelesség avval a férfúval szemben, aki a munkakörnek ily kiterjesztéséhez gondolattal, meleg érzéssel és lelkes munkássággal a terveket készíti. Ez pedig *Mezey Ferencz dr.*, a pesti chevra kadisának ügyésztitkárja és az orsz. izr. iroda titkára. Oly munkatárssal, minő ő, a vezetés diadalt diadalra arathat.

QUINTUS.

A BÓCHER-KÉRDÉS.

Az orthodoxok országosnak nevezett gyűlésében, amely az elmúlt évben fővárosunkban oly zajosan folyt le, megjelent a pozsonyi talmudiskola növendékeinek küldöttsége és a jesiva-bócherek ügyének rendezését kérte. Ezzel a fellépéssel a hazai zsidóság ügyei a *nyilvánosság előtt* egy új ügygyel szaporodtak. Hangsúlyozzuk, hogy csupán a nyilvánosság előtt, mert a valóságban már évtizedek óta létezik, csak hogy senki sem akarta észrevenni. A rabbik és bócherjeik folytatták régi ténykedéseiket, anélkül hogy ügyet vetettek volna a változott viszonyokra, sőt anélkül hogy tudatossá vált volna náluk, hogy ők maguk is megváltoztak korunk hatása alatt az élet-felfogás tekintetében.

Mert nem alapvető felfogásváltozás-e az, ha a bócherek a kéregetést, a házról-házra való járást, a »*snorrolást*«, amely a tavaszi és őszi időszak beköszöntésével az időjárás pontosságával meg-megisméltődött, megszegyenítőnek és végleg kiküszöbölendőnek tartják? Már pedig az egész probléma ezen a ponton vetődött fel. Ez volt az az archimedesi pont, melyre állva a jesivát ki akarják emelni régi állapotából. Hogy a mozgalom hová fog vezetni, azt jelenleg még senki sem tudhatja, de az bizonyos, hogy innen indult ki. És volt is reá alapos ok. Megindítói hivatkoznak arra, hogy a koldulás lealacsonyítja a jesiva növendékeit és a bócher nevet beszennyezi. Emlékeztetnek arra, hogy nem régen egy ilyen szerencsétlen fiatal embert vándorútján meggyilkoltak és arra — ami felette jellemző — hogy a pesti orthodoxia minden tavasz és ősz beállta előtt figyelmeztetést köröztet az országban, hogy a bócherek ne jöjjenek a fővárosba koldulni, mert ez nagy »*chillul hasém*«.

Ez a mérges seb fáj a kulturához már közelebb álló pozsonyi talmudtanulóknak és arra készítette őket, hogy »mozgalmat« indítsanak. A baj gyökerét ők nem keresték, csupán a betegséget látták. Tanácskozásukban, amely szombat estétől vasárnap reggelig tartott, a dolog érdeméről nem is beszéltek, csupán arról vitatkoztak, hogy hány tagja legyen a fővárosba menesztendő küldöttségnek és ezek kik legyenek? De e nagyfontosságú kérdésben sem tudtak egy éjszaka alatt megállapodásra jutni, míg végre, mint a peszachhagádában, érkezett

az idő. A bizonyos vasárnapon tovább folytatott tanácskozáson már felkiálthattak: fáradoztunk és találtunk. Csakugyan meg is találták, mert elhatározták, hogy két tagot közkölségen küldenek Budapestre, saját költségén pedig mindenki csatlakozhatik a küldöttséghez. Ezeket hajnali három órakor 300 társuk kísérte a pályaudvarhoz.

A küldöttség járt-kelt a fővárosban, kapott ígéreteket, végre bizottságot. Nagy siker. Hosszas küzdelem után még nagyobb siker érte az ügyet — külön bizottságot kapott. A küzdelem modern módszerrel folyt és folyik: hírlapi cikkek, a »Nité Bachurim« című bócherujságban, a »gáonok« kérése, de egyszersmind megfenyegetése, körlevél kibocsátása stb. A küzdelem még folyik és odairányul, hogy *jesivai* kultuszadó-pótlék hozassék be és az összes *jesivák* egy központi pénztárból kapják a támogatásukat. Hogy mi lesz az eredmény, még nem látható, de bizonyos, hogy nagy optimizmus ömlik el az egész akción. Az orthodox községek nem fizetnek összesen annyi kultuszadót, amennyi a *jesivák* tisztességes eltartására szükséges lenne. De hát bennünket csupán a felekezeti jelenség érdekel, részleteibe beleszólni se jogunk, se kívánságunk nincsen.

A kérdés lényege nem abból áll, hogy a bócherek ellátása szegényes és módja korunk felfogásával ellenkezik, hanem abból, hogy nem nevel semmiféle pályára. Az a röpke szó: »bócherből minden lehet«, ezt a negativumot találóan fejezi ki. Aki semmi, abból még minden lehet, mert valaminek lennie kell. Pozitivumot nem is mond. »Minden lehet«, de nem biztos, hogy valami *lesz*. Itt van a punctum saliens. Amíg a zsidó szó nemcsak felekezetet, hanem foglalkozást is jelentett, a bócher könnyebben helyezkedett el, midőn házasság által bócherságát befejezte. De a világ nagyot fordult és előkészület nélkül felette nehéz a gyakorlati pályákon való elhelyezkedés, következésképp a házasodás vagy a bócherság befejezése is. Sem a korcsma, sem a bolt nem kapható máról holnapra és rendszeren nem is tartja el az emberét. A talmudtanulók évtizedek óta keservesen tapasztalják, hogy a modern létérti küzdelemben alul maradnak. A rabbipálya a nemrabbi fiak elől az orthodox körökben körülbelül el van zárva. De ha nem is dívna ez a gyakorlat, nincs tizedannyi rabbiszék sem, ahány bócher él az országban.

Nincsenek ugyan statisztikai adataink, de 1500 semmi-
 esetre sem túlzott szám. Ennyi rabbijelölt nem Magyarországnak,
 hanem egész Európának is sok. Arról tehát szó sem
 lehet, hogy a jesiva növendékeit a rabbipályának nevelje.
 Ezt soha nem is állította. Sőt az összes hitközségek összes
 alkalmazottai számára sem kell félannyi aspiráns sem. Akár-
 hogy forgassuk a kérdést, nem lehet agyonhallgatni azt a
 tapasztalatot, hogy a bócherek előbb-utóbb hajótörést szenvednek.
 Ezek a hajótöröttek mindenféle ajtón kopogtatnak,
 de csak kivételesen nyílik meg előlük. Jó része elzüllik.

A jesiva a mély vallásosságon kívül a zsidó tudásvágyból
 táplálkozik, amely régi formájában a talmud felé fordul.
 Fenntartását szintén a határt nem ismerő jámbor áldozatkész-
 ségnek köszöni. Sok szegény ember a szájából veszi ki a
 falatot, hogy a még szegényebb bóchernek adja. Tisztelet-becsület
 mindkét félnek, a tanulónak és eltartójának, de ez mind
 nem változtat a végeredményen — a hajótörésen. Szüntelenül
 hangzik az ismerős régi dal: »Tórát találtál, mert fáradoztál,
 de mit eszünk ezentúl?«

Nem tudjuk, hogy a megindult mozgalom hova fog vezetni.
 De tegyük fel, hogy a legteljesebb siker koronázza. Az összes
 községek külön jesivaadót fognak megszavazni, sőt be is
 szedni és a tervezett központi pénztárba beszállítani. Fel-
 teszszük, hogy tízszer annyi fog befolyjni, mint amennyi tényleg
 be fog folyni. A bócher-kérdés egy hajszállal sem fog
 előbbre haladni, mert nincs végcélja. Ha a tanulók kevesebbet
 fognak éhezni, jelentékenyen meg fognak szaporodni és
 később fognak a pályától megszökni. Itt semmi sem biztos,
 csupán az, hogy végül — megszöknek. Mi nem mondjuk, hogy
 ez *így legyen*, mi sokkal rosszabát mondunk, hogy ez *így van*.
Ha Rothschild vagyona állana rendelkezésre a jesiva eltartására,
akkor sem tudnák a mai rendszer mellett a bócher-kérdést
megoldani, mert a jesiva nem illeszkedik be a mai társadalomba.
 Ezt lehet kuruzsolni, de nem gyógyítani. Vannak, kik a jesiváért
 lelkesednek, vannak, akik gyűlölik. Nézetünk szerint a probléma
 teljesen független a szeretettől és gyűlölettől. Társadalmi jelenség,
 melyet sociologiai szempontból kell szemügyre venni. A hazai ú. n.
 orthodox zsidóság aránylag tízszer annyi barátot tart el jól-rosszul,
 mint amennyit velejé-

ben elbír. Ezt a luxust még üzhethné, ha a bócherség élethossziglan tartana, mint pl. a nemrég elhunyt Léb Grosznál. De minthogy a fiatal évek leteltével bócherjeit a társadalomba való elhelyezkedésre kényszeríti, valóságos emberáldozatokat hoz. Nem ez a cél, de ez az eredmény. A rideg tényeken nem változtat sem jámborság, sem romantika. A romantikusok egyébkép fiaikat a — gimnáziumba iratják be, a jesivában csak a mások gyermekeiben gyönyörködnek.

Jesivák nincsenek többé sehol a világon, csupán Magyarországon, nincs tehát sehol bócher-kérdés, csupán nálunk. Ez a tény maga is mutatja, hogy a probléma megoldhatatlan. Morfiuminjekció nem gyógyító balzsam.

TUDOMÁNY.

OESTERREICHER JÓZSEF MANESZ, A BUDAPESTI EGYETEM ELSŐ ZSIDÓ ORVOS-DOKTORA.¹⁾

Néhány hónap mulva százötven éve lesz annak, hogy egy óbudai zsidó családban született azon férfi, ki mint zsidó az első volt, kit magyarországi egyetemen doktorrá avattak és kinek emlékét ma itt, a magyar zsidóság nagyreményű succrescentiája előtt feleleveníteni akarom, nehogy a mult idők homályába már el-eltűnő alakja teljesen feledésbe menjen. És úgy hiszem, felolvasásom tárgyánál talán méltóbbat nem is szemelhettem volna ki magamnak, mint éppen azon férfit, ki mint első, honi egyetemen promoveált zsidó orvos-doktor hivatásbeli, humánus és egyéb derekas működése által becsületesen rászolgált arra a közbecsülésre és népszerűségre, melylyel őt kortársai valláskülönbség nélkül kitüntettek.

E férfi, Oesterreicher József Mánesz 1756-ban jött a világra és nevelkedése oly korba esik, melynek rövid ecsetelése elengedhetetlenül szükséges, ha azt akarjuk, hogy fényes alakja korának sötét háttéréből kellőképen kidomborodjék.

Gyermekkora abba az időbe esik, melyben Mária Terézia legnyomasztóbban éreztette zsidó alattvalóival az irántuk soha el nem titkolt ellenszenvét. Őseinknek akkor a kereskedelmet és ipart kivéve, nem volt tere, melyen akaratukkal és tehetségükkel érvényesülhettek volna. Az iskolák kapui, az elemi iskoláktól kezdve egészen fel az egyetemig előttük el voltak zárva, noha törvénybe ezt soha, sehol nem iktatták. A Mária

¹⁾ Felolvastatott a Magyar Zsidó Ifjak Egyesületében m. e. november hó 25-én.

Terézia által 1777-ben kiadott Ratio Educationis 353-ik paragrafusa ugyan azt mondja, hogy *minden vallású* szülő gyermekeit a katolikus iskolákba küldheti, de e kitétel: »minden vallásu« zsidókra bizony nem vonatkozhatott, mert azon iskolák oly irányuak voltak, hogy zsidó szülők gyermekeiket azokba nem küldhették.

A kormány és főképen a papság is oly ridegséget tanúsított őseink iránt, hogy ha itt-ott köztük csak némi jelét látták annak, hogy iskoláikban, az úgynevezett chéderekben, világi művelődésre is törekszenek, nyomban panaszt emeltek ez ellen a helytartóságnál, amint azt pl. a váczi püspök a pestmegyei Izsákon lakó zsidók ellen tette.¹⁾ Ily körülmények közt nagyon természetesnek kell hogy tekintsük azon tényt, hogy azon időben középiskolai és egyetemi tanulók közt minálunk zsidók nem akadtak, holott más országokban, nevezetesen Olaszországban és Hollandiában, sőt Németországban is már a XVII-ik században is voltak zsidó egyetemi hallgatók.

De mit is keresett volna zsidó ifju a Jezsuiták által vezetett nagyszombati egyetemen, melyet Pázmány Péter azon czéllal alapított, hogy általa a katolikus vallást Magyarországon terjessze²⁾ és hol 1769-ig csak theológiai, bölcsészeti és jogi fakultás volt?

A theológiai előadásokat zsidó tanuló eo ipso nem hallgathatta; a bölcsészetiakat sem, mert azok is oly keresztény szellemmel voltak telítve, mint amilyent az egyetem felekezeti jellege joggal követelt; maradt volna csak a jogi szakma, de ez sem vonzotta a zsidó ifjakat, miután az ügyvédi pálya előttük teljesen elzárva volt.

Megváltozott azonban némiképen a helyzet, midőn 1769-ben a nagyszombati egyetemet — királyi intézetté válván — orvostani szakkal kiegészítették és az 1771. május 6-án kibocsátott helytartósági intimatum³⁾ elrendelte, hogy mindazon physicusok, sebészek és szülészek, kik Magyarországon, mint physikusok, sebészek és szülészek működni akarnak, kötelesek magukat a nagyszombati egyetemen megvizsgáltatni

¹⁾ Fináczy, A magyarorsz. közokt. története I. 253.

²⁾ »... et catholicam religionem in Hungaria propagare.«

³⁾ Merkur v. Ungarn 1787. 109. l.

és approbáltatni, mely kötelesség alól csak a bécsi egyetemen nyert képesítés menthet fel. E rendeletnek a hazánkban működő sok zsidó chirurgus is akart megfelelni, hogy ők is Nagyszombatban approbációt és diplomát szerezhessenek. Merész áhítás volt az akkor tőlük, különösen ha szem előtt tartjuk azt, hogy ezen »a Magyar Róma« epithetonjával ékesített város a zsidógyűlöletben akkor meg túltett a katholicizmus anyavárosán: Roma la sanctá-n is és egy 1755-ben megerősített és megszigorított privilegiumának alapján zsidót városi területére lépni nem engedte. Csak II. József, Mária Terézia fenkölt és lánglelkű kormánytársának erélyes fellépése folytán engedte Nagyszombat városi tanácsa, hogy zsidó orvosjelöltek a vizsga letétele végett a városba jöhetnek és egy ideig ott maradhassanak. Így tehát már az 1776., 1777. és 1778-iki évekből származó egyetemi anyakönyvekben akadunk zsidó orvosjelöltek neveire is.¹⁾ Rendes egyetemi hallgatókká azonban zsidók még most sem lehettek, mivel az egyetemi polgári esküt akkor a keresztény vallás oly alaptételére kellett letenni, mely zsidó részről azonos lett volna vallásának megtagadásával.²⁾ Csak 1787 után, miután II. József a régi eskümintát megszüntette, nyíltak meg előttük az egyetem kapui. Két magyarországi zsidó ifju, névszerint a mi Oesterreicherünk és a pozsonyi Löw Salamon, kik már előbb készültek egyetemen orvosi pályára, e miatt kénytelenek voltak a bécsi orvosi facultásba iratkozni, hol zsidókat inkább bocsátottak doktórátusra, mint protestánsokat, mert az ottani egyetem consistoriuma »a zsidó embert távolról sem tartotta oly veszedelmesnek, mint a protestánst«.³⁾ Különben nálunk sem bocsátottak eleinte protestánsokat orvosi vizsgákra, de egy 1772 szeptember 7-ikén kelt helytartósági rendelet kényszerítette a nagyszombati egyetemi tanácsot, hogy protestánsokat és más akatholikusokat is ilyen promotióra engedjenek.

Ilyenek voltak, tisztelt uraim, a világi tanulmányok viszonyai a zsidóra nézve.

Nézzük már most, milyen volt azon családi milieu, melyből az első magyarországi zsidó doktor kikerült.

¹⁾ Merkur v. Ungarn 1786. 194 l.

²⁾ Jövő 1897 febr. 19.

³⁾ Wolf, Gesch. d. Jud. in Wien 87 l. és Fináczy i. h. 57 l.

Maga azon tény, hogy a fiatal Manesz József művelődési menete nem az őseinktől akkor általánosan és rendszeresen követett csapáson haladott, azt mutatja, hogy nem olyan átlagcsaládból származott.

Atyja Oesterreicher Lázár Mózes, igen tekintélyes, felvilágosodott és korszerű műveltséggel bíró ó-budai zsidó volt. 1770 körül, mint a korona-uradalom ser- és szeszfőzdéjének bérlője és egy 1771-ben kelt okiraton, mint az ó-budai cameralis regale-ügyek igazgatója is szerepelt.¹⁾ Hogy milyen tekintélyben állhatott ő akkor a hatóság előtt is, arról legjobban tanuskodik azon tény, hogy a Mária Terézia által 1773-ban bevont jezsuita alapból sok nemes és polgárember között kölcsönképen ő is 3000 forintot kapott.²⁾ Azonban nemsokára tönkre ment, mire közgazdasági tervezetésre adta magát és majdnem minden évben új meg új projectumokkal állított be a kormányhoz, amint erről az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat ez idei Évkönyvében is olvashatunk. Fivére Oesterreicher Sándor is kivált hitfelei közül. 1764-ig ő volt az osztrák dohányjövedéknek főbérlője és a hétéves háború alatt a hadsereg nagyvállalkozású szállítója.³⁾

Ilyen kereskedelmi szellemmel és világi törekvésekkel telített légkörben vált ifjává Oesterreicher Mánesz József, a leendő orvos-doktor. Az ó-budai zsidó község ezen időtáiban egyáltalában a magyarországi zsidóság kereskedelmének egyik góczpontja volt. Az ország szívében egy hatalmas hajózható folyó mellett és két nagy város tözsomszédságában feküdvén, mintegy praedestinálva volt arra, hogy a termékeny alföldről kivitelre kerülő és zsidóktól összevásárolt terményeknek, úgymint gabona, dohány, bőr stb.-nek fő lerakódó-helye legyen. Óbuda tehát, addig míg a zsidóknak Budán és Pesten való letelepedésük meg nem engedtetett, nagy kereskedelmi emporium volt, miáltal az ottani zsidó családokban bizonyos világi szellem és jó mód uralkodott, mely főképen az Oesterreicher családban is mutatkozott. Atyai házában a mi Oesterreicherünk mindamellet szigorú vallásos, de korszerű nevelésben részesült. Megtanulta a Szentírást és valamit a talmudból is;

¹⁾ Nyitram. levéltár. Iratok XXIX/7500.

²⁾ Marczali, II. József és kora 166 l.

³⁾ Trebitsch, קורות העתים és Nyitram. levéltár. Iratok X/2857.

tizennegyedik évétől kezdve azonban kizárólagosan csak világi tanulmányokkal foglalkozott.¹⁾ Csakhamar hozzáfogott a humaniora-tárgyak tanulásához és felvilágosodott szülei, valamint rokonai csak biztatták arra, noha a zsidóknak a nagy társadalomból való kizáratása miatt jövőjéről még nem tudtak maguknak képet alkotni. E miatt később megint arra akarták bírni, hogy ő is inkább kereskedői pályára lépjen. A fiatal ember azonban nem hagyta magát ideális törekvésében eltántorítani és miután az egyetemi előadások hallgatására képesítve lett, elhatározta, hogy orvosi pályára lép. Bécsbe ment, hol egynehány éven át az ottani egyetem orvostani előadásait hallgatta. Visszatérvén szülővárosába, a budai egyetemen *Winterl*, a híres botanikus és vegyész előadásaira járt és ezen tudós tanár leczkéi úgy hatottak a mi orvosnövendékünkre, hogy itt szívta magába a kémia és az összes természettudományokért való rajongását.

Hogy milyen hév, milyen energia és milyen szívósság kellett különösen akkor ahhoz, hogy zsidó ifju a jövőre való reménytelenség és a jelen nélkülözései között — atyja és egész családja időközben elszegényedett — állhatatosan és lankadatlanul ilyen pályára törekedjék, arról mi epigonok csak gyenge fogalmat alkothatunk magunknak.

Huszonnégy éves volt, midőn egyetemi tanulmányait befejezte és az óbudai zsidó község őt kórházi orvosnak kinevezte. Lelkes és buzgó kórházi működése mellett, melyért vajmi csekély fizetést kapott, tudományosan foglalkozott a budai ásványvizek elemzésével, miről latinnyelvű dissertatióját is megírta, még pedig ezen cím alatt: *Analyses aquarum budensium praemissa methodo clarissimi professoris Winterl. Budae 1781.*

Nem oly ephemer-értékű, vékonytartalmú tanulmány volt ez, amilyenek szárnyra kapott fiatal tudósok tollaiból évenként százszámra szoktak kikerülni, hanem egy vaskos és később 283 lapra bővített munka, melyben az összes budai, pesti és még egyéb forrásvizek — számszerint vagy 30-an — az akkori kémiai tudomány színvonalán álló kutatások és elemzések alapján latin nyelven leiratnak.

¹⁾ Reich, Beth-El I. 1. és 2. l.

A mai szakembert bizonyára szánalmas mosoly fogja el, ha a jelenleg már ismeretes elemek száma és a modern vegyészeti elemzési segédeszközei mellett Oesterreicher értekezésében a phlogiston-elméletből és a pálinkafőző-üsthöz hasonló destilláló lombikból levezetett vegyi alkatrészek képleteit olvassa. De hogy ő korának legkiválóbb vegyészei közé tartozott, bizonyítja azon tény, hogy a budai források elemzése után meghívást kapott nemzeti Sándor úrtól, az esztergomi Sárissági dominium tulajdonosától, hogy a területen 1779-ben felfedezett török fürdőnek forrását elemezze ¹⁾ és hogy Winterl, híres tanára kéziratának egy részét Oesterreicher tanulmányában lenyomatta.

Doktori promotióra azonban még mindig nem bocsátották, ámbar II. József trónralépésével a zsidóságnak a birodalom égboltozatán már pirkadni kezdett a szabadabb idők hajnala. Csak egy évvel később, 1782-ben, február 21-én nyerhette meg a budai egyetemen orvos-doktori diplomáját, melyben dissertációjáról, valamint orvosi működéséről az óbudai zsidó kórházban dicsérő említés történt.

Hogy az akkori közvélemény mikép gondolt ezen Magyarországon első ízben előforduló és nem kevés feltűnést keltő esetről, arról szóljon a következő ujságközlemény, mely a Magyar Hirmondó 1782-iki évfolyamának 18. számában olvasható:

»A budai kir. universitas Ő felségétől különös parancsolatot vett az éránt, hogy ezentúl az orvosi főbb szabadság, vagyis az orvos-Doktorság Nemkatholikusoknak is azon módon, valamint a Katholikusoknak megadassék. Most, mult Böjt előhavanak 21-ik napján abbeli méltósággal egy zsidó nemzetű s vallásu, Oesterreicher Mánesz József uram tiszteltetett meg. Nincs kétség benne, hogy ezen új rendtartás az Univerzitásnak virágzására ne fogna szolgálni. — A megnevezett Orvos-doktor, ki is nem régen a Budai és más azon vidékbeli orvosságos vizekről bő- és jeles remekírást adott világra, születésére nézve Budai, ennek utána pedig a Füredi savanyu viznél hivatalos Orvos léssen.«

Oesterreicher, kinek már akkor is, mint balneologus

¹⁾ Dissertációja, 253. l.

némi hirneve volt, tehát mindjárt promotiója után ki lett szemelve arra, hogy az időtájban még kezdetleges állapotban levő Fürednek hivatalos orvosa legyen és nemsokára azután Zalamegyének székhelyére, Zalaegerszegre meghívást kapott, hol a megyei kongregációban diplomáját felolvasták és elismerték.¹⁾

Munkájának 1784-ben kibocsátott második kiadásában már mint Physicus Fürediensis szerepel és így nyáron ott érvényesítette tudományát és tehetségét a szenvedő emberiség javára; télen pedig Óbudán, ahol »Monesch doktor« népies neve alatt nagy népszerűségnek örvendett. Azonban magasra törő lelke nemes ambíciójában a tudományos működésnek legfelsőbb gradusára szeretett volna jutni és 1785-ben a már akkor Pestre áthelyezett egyetemen a pathologiai tanszékért folyamodott. A kancellaria a folyamodást magától érthetőnek veszi és csak azon okadatolással utasítja el, hogy az állomás már be van töltve.²⁾ Mintha a csalódástól megsebzett szívére valami fájdalmat enyhítő irt akartak volna kenni, egy ugyanazon évben szeptember 12-én kelt királyi dekretummal megerősítették őt balatonfüredi physicusi állásában.

Megfosztva legszebb reményétől, melyről valaha álmodott, hozzálátott ő most egész tudásával és akaraterejével, hogy a még alig ismert Fürednek gyógyhatását, berendezését és hírét növelje, ami neki csakhamar sikerült is. Balatonfürednek népszerűsége, mely kivált a XIX-ik század első felében oly nagy volt, tulajdonképen az ő műve. 1784-től kezdve 1803-ig volt ő ezen, mágnásoknál, gentryknél és íróknál egyaránt kedvelt gyógyhelynek buzgó orvosi gondnoka. A fürdőnek egyre emelkedő és terjedő hírével emelkedett az ő híre és érdeme is a fürdő felvirágzása körül, mely érdemet a magy. királyi helytartótanács valamint a magyar udvari kancellaria több elismerő dekretumban méltatni is tudta. Híre nemsokára a birodalom határán túl is terjedt és 1797-ben a lipcsei gazdasági társulat és a jeni természettudományi társulat tiszteletbeli tagjának választották.

¹⁾ Ezen adatot és még néhány mást is Reich idézett művéből vettem.

²⁾ Marczali, Magy. Zs. Szemle 1884, 359. l.

Lelkiismeretes specziális fürdőorvosi működése mellett nem feledkezett meg általános emberbaráti kötelességeiről sem és így látjuk, amint ő már 1802-ben, alig 3 évvel azután, hogy Londonban az első himlőoltási intézetet megnyitották, Balatonfüreden nyilvános himlőoltási állomást létesített és azt kapcsolatban az általa már előbb ott alapított szegények gyógyintézetével fenntartotta. Ujsági cikkekben és hirdetésekben, valamint hivatalos hirdetményekben tudatta a megye lakosságával, hogy a himlőbetegségbe még nem esett gyermekeket Balatonfüredre hozzák, hol a szegények ingyen oltásban, lakásban és ápolásban részesülnek.¹⁾

De arról sem feledkezett meg Oesterreicher, hogy mivel tartozik felekezetének. Ő, a híres és az előkelő világtól keresett orvos, nem kicsinyelte első orvosi állását az óbudai zsidó kórháznál. Télen nagy odaadással személyesen látta el ottani orvosi tisztségét, nyáron pedig távolléte alatt saját költségén tartott ott helyettest.²⁾

Hogy Füred gyógyhatásának hírért külföldön is jobban terjeszsze, a fürdőhelyről egy németnyelvű ismertetést is írt, mely 1792-ben Bécsben ezen cím alatt megjelent: *Nachrichten von den Bestandtheilen und Kräften des Füreder Sauerbrunnens*. Tudományos therapiái kísérletei közben, melyek nagyobbára vegy-elemzésekkel jártak, felfedezte a magyar alföldön oly nagy mértékben előforduló sziksónak orvosi értékét, miről megint 1801-ben egy magyarnyelvű értekezés jelent meg tőle, melyet Petrik Magyarország bibliographiájában ezen cím alatt idéz: »Az általam ujonnan találtatott természeti magyar csudálatos sóval (*sal mirabilis nativus hungaricus*) való hasznos élésről orvosi tapasztalatok«,³⁾ mely kiadásból már egyetlenegy példány sincs már nyilvános könyvtárainkban.

Magyarországon lankadatlanul kifejtett áldásos orvosi működése után, 1803-ban, miután büszke művét, Füred erős fellendülését önmegelégedéssel láthatta, elhatározta, hogy Bécsbe költözködik. Hogy mi bírhatta arra a lépésre, hogy hazáját elhagyja, azt most, egy század lefolyta után, kideríteni nehéz

¹⁾ Zeitschrift v. u. f. Ungarn 1803. 91. l.

²⁾ Neuzeit, 1902. 87. l.

³⁾ I. M. I. T. Évkönyv, 1905. 260. l.

dolog. Pedig életrajzi és jellemzési szempontból érdekes volna azt a pszichológiai mozzanatot ismerni, mely őt arra indította, hogy hazájának hátat fordítson. Hogy Teréz nevű leánya, — Weikersheimnak, egy előkelő bécsi kereskedőnek és az ottani zsidó község egyik előjárójának felesége — az osztrák fővárosban lakott, az nem szolgálhat nekünk kielégítő lélektani ok gyanánt, ha tekintetbe vesszük, hogy dr. Oesterreicher akkor még férfikorának delelőjében állott és Bécsben sem ölbe tett kézzel élte életének még hátralevő 28 évét. A jelek — amint később látni fogjuk — inkább arra engednek következtetni, hogy az akkor lábra kapott új társadalmi szellem, mely előtt a szabadelvű józsefinikus szellemnek tágítani kellett, elviselhetetlenné tette előtte füredi hivatalos orvosi állását.

Bécsben eredményes vegyészeti kutatásainak érdemkoszorujába egy új babérlevelet fonott. 1810-ben sikerült neki oly készüléket összeállítani, melylyel bizonyos élelmiczikék — valószínűleg csak folyadékok — meghamisítását felismerni lehetett és melyet I. Ferencznek egy magánkihallgatáson bemutatni szerencsés volt. Az uralkodó meglegedésének és elismerésének jeléül egy arany burnótszelenczével ajándékozta meg.

Azonban ugyanazon esztendőben nagy csapás is érte. Hü élettársa meghalt és miután házi boldogsága ezáltal fel volt dulva, leányához Weikersheim Terézhez költözködött, ki őt végtelen gyermeki szeretettel és gyengédséggel gondozta és ápolta. Magánpraxisát, melyet addig még folytatott, most feladta és csak mint császári királyi kamerális főorvos működött még nagy sikerrel. Annál nagyobb mértékben folytatta most szaktudományos kutatásait.

1818-ban a kormány elé oly tervezetet terjesztett, mely szerint a Magyarországon oly nagy mennyiségben előforduló természetes glauber- vagy sziksóból szódát gyártilag lehetne előállítani. Terve oly tetszésben részesült, hogy ezért a nyakban hordozható nagy arany-éremérmét kapta és egyszersmind megengedték neki, hogy a bécsi orvostechnikai intézetet szódagyártásra felhasználhassa. Volt-e ezen vállalatának valamely gyakorlati eredménye, azt kideríteni a technologia történetének feladata.

Bécsben sem élt kizárólagosan a tudomány szolgálatában, ott is a humanismus apostola maradt, ott is fenntartotta

összeköttetését felekezetének vezérférfiaival, kik Bécsben az úgynevezett ezoterikusok, vagy a felvilágosodottak titkos köréhez tartoztak és kiknek modern művelődési hatása — amint más alkalommal kimutatni szándékozom — hazánkra is kiterjedt.¹⁾

1825-ben életének 70-ik évében, testi ereje hanyatlásának és közeledő végének előérzetében fellobbant benne a honvágy, mely mégegyszer Magyarországra vezette. Mindenekelőtt Óbudára szülőhelyére és első orvosi működésének színhelyére ment; innen Balatonfüredre, melyet atyai szeretettel szívébe zárt és mely számára két évvel előbb, 1823-ban egy 2480 forintnyi alapítványt tett, melynek kamatai e gyógyhelyet fölkereső katonák költségeinek pótlására szolgálnak.

Ezen alapítvány, valamint az ottani gyógyházak egyikén látható emléktábla mai napig is bizonyítják dr. Oesterreicher érdemeit e fürdőhely körül.

Mindhaláláig őrzött meleg zsidó érzését misem jellemzi jobban, mint végrendeletének ekképen hangzó első pontja: »Mint istenfélő szülőknek gyermeke és érettebb koromban tett alapos vizsgálódás alapján nyert azon meggyőződésémnél fogva, hogy az ember, ha a mózesi vallás erkölcsi alapelvei szerint él, összes kötelességeit Isten, fejedelem és embertársai iránt ép úgy teljesítheti, mint minden más vallású ember: *minden magánérdekem mellőzésével hű maradok őseim vallásához* és elrendelem, hogy holttestemet izraelita szertartás szerint helyezték örök nyugalomra.«

Ime, tisztelt uraim, talán az általa itt kiemelt »magánérdekének mellőzésében« találhatjuk a keresett kulcsot a már előbb említett talányszerű eljárásának megfejtésére, melylyel szeretett Füredét elhagyta és önkénytes száműzetésbe ment; talán őt, a derék és híres orvost is elakarták hitsorsosaitól hódítani. — 1831 december 14-én lehelte ki Bécsben nemes lelkét és vele »korának legkiválóbb orvosainak egyike« szállott sírba.²⁾

És ezzel tisztelt uraim lelki szemünk elé idéztem azon bold. férfiut, ki 123 évvel ezelőtt, mint az első, doktorrá

¹⁾ V. ö. Wolf, *Gesch. d. Juden in Wien*, 116 l. és Löw, *Zur neueren Gesch. d. Juden in Ungarn* 1874, 87 l.

²⁾ *Ofner-Pester Zeitung* 1832, 2. sz. 15. l.

avatott zsidó orvos került ki a pesti alma-mater csarnokaiból és így első úttörője lett ő utána az egyetemi tanulmányok terére lépő hitsorsosainak; ki hazánk leghíresebb és irodalmilag legtevékenyebb orvosai közé tartozott, ki Balatonfüredet hazánk elsőrangú és nagyon látogatott gyógyhelyévé tette és ki a himlőoltást nálunk nagy erélylyel és lankadatlan buzgalommal honosította.

És ezen kiváló orvos és tudós mindmáig nem talált még helyet Magyarország irodalmi pantheonjában: a nagyszabású Pallas Lexikonban, sem nem a most Amerikában angol nyelven megjelenő, de már végefelé haladó monumentális Jewish Encyclopediában, noha bennük már sok más deus minorum gentium életrajzíróra és méltatóra akadt. Pedig minálunk már vagy negyven évvel ezelőtt állított neki rövid életrajzi emléket bold. Reich Ignác a pesti izr. hitközségnél működő derék tanító, az ő németül írt Beth-El című művében, melyből egy néhány sovány adat később Wurzbach biographiai Lexikonjába és egy évvel ezelőtt Színnyei József »Magyar Irók Élete és Munkái« című vállalkozásába is átszármazott.

Jelen soraimban azonban, amelyeket itt — Önök előtt tisztelt uraim — felolvasni szerencsém volt, csak össze akartam foglalni az általam gyűjtött ismert és ismeretlen adatokat életéről, hogy ezen derék és kiváló férfiú születése most beálló 150-ik évfordulójának alkalmából egy új és teljesebb életrajzzal megemlékezzünk.

Budapest.

MANDL BERNÁT.

BUDA VÁROSA EGY XVI. SZÁZADBELI RESPONSUMBAN.

Sokáig vitás és kétes volt, vajjon a XVI—XVII. század neves responsumíróinál előforduló בודין vagy בודיא (Isserlein Izrael responsgyűjtm. 139. és 147. sz. és Samuel di Medina 40. sz.)¹⁾ városa alatt a magyar birodalom főszékhelye és a török hódoltság idejében a török uralom főhelye értendő-e, vagy pedig a török fennhatósághoz tartozó Viddin (l. Lőw L. és Steinhardt, Ben

¹⁾ V. ö. Büchler S., A zsidók története Budapesten, 59. l.

Chananja V. k. 16. l. és X. 614. l.). Sőt akadt oly nézet is, mely száműzött budai zsidók alkotta hitközséget fedezett föl Bulgáriában (u. o.), de hazai történetünk feldolgozója, Kohn Sámuel, ezt az extravagans föltevést, mint alaptalant, már rég visszautasította. Helyesen indokolja Kohn ellenvetését, amennyiben a budai zsidók kiűzése 1368. évben történt, magyar zsidók tartózkodásáról Törökországban pedig csak a XVI. század közepe táján értesülünk.¹⁾ De egy csak nemrég napvilágra került levél határozott tanuságot tesz a mellett, hogy בורגא alatt csak Buda értendő.

A husiatyni »Dobebé Sifte Jesénim« (a Mekize Nirdamim egyesület mintájára alakult társulat) irodalmi egyesület פירוש חיינו című kiadványában van e minket érdeklő néhány sor. Az említett responsum-gyűjtemény — legyen szabad röviden a kútfőről is beszámolni — 71 responsumot tartalmaz; köztük husz Mózes ben Maimun nevét viseli, a többi pedig többnyire olasz rabbiktól ered.

Emez ötvenegy levél számos új és becses történeti eseménynyel gazdagítja az olasz, a szentföldi és a török uralom alatt viruló zsidó községek történetét; élénk színben tünteti föl a zsidók kulturáját, kereskedelmi és családi viszonyait, apróbb czivódásait és nagyobb háboruszkodásait; gyarapítja a tudósok és rabbik névsorát és beszámol ama kor férfiainak tevékenységéről. Ezért kívánatos volna, hogy a tudós kiadó, aki egyuttal a kézirat jelenlegi birtokosa, Aschkenazy Rafael Izsák ankonai rabbi úr, előbb Azulai Chájjim József Dávid, a híres bibliographus és könyvíró tulajdonát képezte, az összes 277 darabot, innen ered a könyvczíme is, a zsidó tudomány munkásai számára hozzáférhetővé tegye. A következő részlet a kéziratban 246. sz. alatt van, a nyomtatottban 46. sz. alatt. A másoló megjegyzése szerint a ברכת אברהם című kéziratból vette; Azulai pedig hozzá teszi a margón, hogy annak szerzője R. Abraham Treves Zarfati (l. Sem Hagdolim 'A 53. sz. a.),²⁾ mely így hangzik:

¹⁾ Kohn, Kutforrások 147. l.

²⁾ L. Efraim Zalman Margoliut, עקיבא t-שינישין alatt, ahol könyvünket így idézi: של מהר"א שינש צרפתי (olv. בספר שמות) a Treves családról l. Brüll értekezését Jahrbücher II. k.

בא מסילוניא והגיד לי מהר"ר יהונתן אשכנזי יצ"ו איך בעיר בודנא כשרצה לגרש אשתו הראשונה והיו מסופקים אם יכתבו בגט יהונתן או יונתן והרב הגדול אשר שמעו הולך בכל המדינות ראש הטלה הגאון מהר"ר יעקב פולק ז"ל אשכנזי צוה לראות שטר הכתובה ומצאו שם כתוב יונתן וצוה לכתוב בגט יונתן כמו שנכתב בכתובה. ונתבטל אז הענין ולא גרש ואח"כ הלך מהר"ר יהונתן יצ"ו בעיר שערפורג והיה שם זקן ורב בקי. וגדול ושמו מהר"ר יצחק קהל ורצה מהר"ר יהונתן יצ"ו לשלוח משם הגט לאשתו וגם מהר"ר יצחק הגיל הסכים לכתוב בגט יונתן כמו שהיה כתוב בשטר הכתובה והיתה סבה שלא שלח גם אז גט לאשתו בהיות אשתו קרובת הנשיא ר' עקיבה ועיי הנשיא התצרך לחזור לאשתו לבודנא ואחר ימים רבים סוף סוף גרש בבודנא וסדר הגט הרב הזקן מהר"ר יוסף זלמינא וגם הוא צוה לכתוב בגט יונתן כמו שהיה כתוב בכתובה אעפ"י שהעולם קראוהו רבי יהונתן ע"כ

» R. Jonathan Aschkenazy jött Plevnáról és mesélte nekem, hogy midőn *Buda* városában első feleségétől el akart válni, kétkeltek benne, vajjon a válólevélben יהונתן vagy יונתן irandó-e. A nagy rabbi, kinek híre az összes országokban elterjedt, R. Jakob Pollak Aschkenazy parancsolta, hogy mutassák elő a házassági szerződést és a יהונתן nevet találták benne. Erre így parancsolta kiállítani a válólevelet is, amint a házassági szerződésben írva van, de meggyusult az egész dolog és nem vált el. Azután ment R. Jonatan Scherburg városába, ott pedig vala egy öreg, nagytudományú rabbi, kinek neve R. Izsák volt, R. Jonatan onnan akarta a válólevelet feleségének elküldeni. És az említett R. Izsák is beleegyezett, hogy יהונתן-t írjanak a válólevélbe, amint írva volt a házassági szerződésben. Az oka, hogy nem küldte már akkor a válólevelet, az volt, hogy a felesége a fejedelem R. Akiba rokona volt és a fejedelem miatt kénytelen volt visszatérni feleségéhez Budára és csak hosszú idő múlva vált el tőle Budán és az öreg rabbi, R. József Zalmina szerepelt a válólevél átadásánál. Ő is parancsolta, hogy יהונתן írjanak, amint a házassági szerződésben volt, ámbátor az egész világ a יהונתן néven ismeri.«

A válólevél tartalma reánk nézve itten egészen jelentéktelen. De a responsumban, illetve jobban mondva, a följegyzésben fölemlített személyek kétségtelenné teszik, hogy itt csakis a magyarországi Budáról lehet szó.

Két bizonyíték szól emellett.

1. A válólevél átadásánál szereplő Zálmoni József mint budai rabbi már előbb is ismeretes volt (l. Büchler i. m. 59. l.). Büchler is említi, hogy mily túlszigorú volt a válólevelek kiállításában és hogy ily kérdésekben levelezett kortársaival. Büchler adatait Zalmoniról avval lehet bővíteni, hogy Zalmoni könyvszerző is volt. Kéziratban láttam egy művét Pollák Kaim fővárosi tanító úrnál négy évvel ezelőtt. Mint a kézirat birtokosa annak idején mondta, sajtó alá akarta rendezni, vajjon keresztül vitte-e szándékát, azt nem tudom.

2. Az említett fejedelem R. Akibáról szintén Büchler (i. h. 57. l. kk.) írt kimerítően. Tudjuk, hogy Budán élt és csak életének alkonyán ment Prágába, ahol 1496 körül meghalt. Ugyanott élt a feljegyzésünkben előforduló híres Jakob Pollak Aschkenazy is. Végül még teljesség kedvéért a scherburgi rabbiról, R. Izsákról emlékezünk meg. Mindenesetre az esemény és följegyzés legkésőbb a XVI. század első feléből való.¹⁾

Miskolcz.

DR. MARMORSTEIN A.

MIÉRT ÜNNEPELJÜK A CHANUKÁT GYERTYAGYUJTÁSSAL.

A Makkabeusok I. könyve beszéli, hogy a chanuka-ünnepet a magasztalás és az öröm jeléül rendelték el.²⁾

Megillath Tánith visszavezeti az ünnep eredetét az oltár újjáépítésére és a templomnak Juda Makkábi idejében történt felszentelésére. Ezen alkalommal átalakították a hős makkabeusok lámpásokká lándzsáikat és gyertyácskákat tüztek lándzsáikra, diadaluk örömére.³⁾

A talmud hagyománya keletkezésének okát következőképen adja elő: »Kiszlev hó 25-ikén nyolcz napi chanuka-

¹⁾ Abraham Treves Zarfatit, említi Büchler S. (Magyar Zsidó Szemle. X. 422), ki Chaim budai rabbival levelezett 1545-ben, a budai rabbik között nem találom.

²⁾ Makkabeusok I. k. 4, 47—58.

³⁾ Mászecheth Szofrim 20. 3. 12. jegyzet ed. Müller; Dárkhé Mósé Tur O. Ch. 670. Krauss Samuel is a makkabeusoknak ezen ténykedésével hozza kapcsolatba a gyertyagyujtás tényét. Revue des études juives 1895. 24. l.

innepet ülünk, melyekben sem gyászünnepet rendezni, sem bőjtölni nem szabad; mert amint a szirusok bevonultak a szentélybe, megszenségtelenítették a szentelt olajat mind, s amint győzedelmeskedett a hasmonensi ház uralma, szentelt olaj után kutattak és nem találtak többet egy, a főpap pecsétjével ellátott korsónál, melyben ámbár alig egy napra való olaj volt, mégis csodálatos módon nyolcz napig égett. A következő évben aztán megállapodtak abban, hogy évről-évre ezen csoda emlékére ünnepet rendeznek magasztalással és hálaadással. Csak a barajták hagyományai kezdik emlegetni a gyertya használatát s Sámmai és Hillel iskoláiban már vitatkoznak róluk.¹⁾

Jogosult tehát a kérdés, melyet felvetettem, mivel az ünnepre vonatkozó összes forrásokból nem lehet megállapítani a chanuka-gyertya gyújtásának sem okát, sem jelentőségét.²⁾

Azt a régi szokást, a gyertyagyújtás szokását, melyet mi chanukakor gyakorolni szoktunk, igazság szerint az örök-mécses **נר תמיד** eredetére kell vissza vezetnünk, melynek háromféle a jelentősége.

1. Bizonyítani kívánja Isten jelenlétét a templomban és tanuskodni akar az ő végtelenségéről és örökkévalóságáról. Kérdé R. Séseth, írva van, a tanuság kárpitján kívül, a gyülekezés sátrában rendezd el azt (M. III. 24. 3.), vajjon Istennek szüksége van-e világosságra; hiszen mind a negyven éven

¹⁾ Sabbath 21b.

²⁾ A Tur O. Ch. 671 igyekszik ugyan a bevett szokást megokolni: mivel, úgymond, a csoda a gyújtásnál történt, azért gyujtunk mi is. Szellemesnek elég szellemes ezen magyarázat, de nem folyik a hagyomány természetéből és szelleméből. Hiszen az a hagyomány, melyből a szerző azt következteti és melyet én fent szóról-szóra idéztem, egy szóval sem tesz említést a megünneplésnek ezen módjáról. Csakis a nyolcz napi időtartam magyarázatára szorítkozik. De nem fogadhatjuk el Majmoni nézetét sem, hogy a chanuka-gyertyák kizárólag a csodának a nyilvánosság előtt való hirdetésére szolgálnak — (Jad Háchazáká Hilkhot chanuka 47) **משום פירסומי נר**: akkor minek helyezi a halákha a fősúlyt a gyertyagyujtogatásra és miért minősíti a meggyújtást — **הדלקה** vallásos cselekedetnek és nem az ablakba való kiállítást — **הנחה**?

keresztül, melyet Izráel fiai a sivatagban töltöttek, Isten világossága vezérelte őket? Hanem tanubizonyosságául szolgáljon az az egész világnak, hogy Isten Izráel közepett lakozik.¹⁾

2. A világosság a tóra jelképe, belőle áradt világosság az egész emberiségre; mert fényesség az isteni parancsolat és világosság a tóra.²⁾

3. Arra való, hogy emlékeztessen bennünket Istennek szakadatlan csodatetteire, melyeket velünk az ő gondviselése ösidőktől fogva mindmostanáig művelt.³⁾

A chanuka-ünnephez fűződő eseményekben mind ez a három dolog nyilvánvalóvá lett. A makkabeusok harcaiban és diadalaiban megnyilvánult Isten nagysága és hatalma és bebizonyosodva látták a közöttünk való létezését; mikor az erősöket a gyengék kezébe adta, mikor a kicsiny sereg megfutamította a temérdek sokaságot és a rendezetlen csapat felkoncizolta a fegyelmezett hadat.

Ezen élet-halál harcz, ezen páratlan viadal a túlnyomó szír ellenséggel nem tűzhelyük, fajuk és hazájuk védelmére, hanem a szellemi kincsekért, a tóra birtoklásának kedvéért folyt, melynek kimenetele hitünk fennmaradását biztosította és a tóra világosságának diadalmaskodását a pogány görög vallás felett jelentette.⁴⁾

Mindezen csodálatos hőstettek pedig a nyilvánosság előtt történtek, úgy hogy az összes szomszéd népek tudomást szereztek róluk és félve remegtek Isten népének hatalmától, Izráel fiait pedig új reménnyel töltötték el s bizalommal néztek a jövő elé.⁵⁾

Mindezeknél fogva elrendelték bölcseink, hogy a chanuka alkalmával gyertyácskákat gyujtsunk; csillogó lángjukkal tanubizonyosságot tegyenek Isten létezéséről, világosságukkal jelképezzék a tóraterjesztette örökkévaló világosságot és biztató

¹⁾ Szifrá Emor 17. 13. Sabb. 22b. Menáhot 86b.

²⁾ Pb. 6. 23.

³⁾ — להראות בהן הנס Ráved Szifrá Emor 17. 13.

⁴⁾ Graetz II. 351—352. Finn דברי הימים לבני ישראל Wilna 1877, II. k. 101. Mindketten azt állítják, hogy a chanukai gyertyagyujtás a tóra világosságának szinbolizálását czélozza.

⁵⁾ Graetz u. o. Joseph. Antiquitates XII. 7, 7.

fényükkel a Gondviselés által velünk mívelt teméntelen csodá-
tetteket tüntessék fel és hirdessék vilagszerte.¹⁾

Az örök mécsessel való összefüggésben magyarázza a chanukai gyertyák gyújtását R. Nissim nevében Nachmanidesz, aki viszont egy midrási hagyományra hivatkozik. Amint a frigsátor felavatásánál az összes tizenkét törzs sorban követte egymást az áldozatbemutatásban és Lévi törzse az áldozók sorából, Isten parancsára kimaradt, akkor Mózes így vigasztalta atyafiait: benneteket Isten a gyertyagyújtogatással kárpótolni fog. Eljövend a későbbi időkben egy más chanuka-ünnepély, melyeken gyertyákat gyújtani fognak, melyet a makkabeusok, a papi családból származó hasmoneusok rendezni fognak, akik hitbuzgalmukban és lánglelkességükben csodákat míveltek, segítséget szereztek és megváltást hoztak Izraelnek. *Ezek örök időkre fogják pótolni a templomi gyertyagyújtást, mely a szentély elpusztulásával meg fog szünni.*²⁾

Budapest.

DR. FARKAS JÓZSEF.

APRÓSÁGOK.

Therapiai névmagyarázat. Mikor Ijár hava beköszönt, ami a rajs chajdes első napját is számítva legkorábban április 10-ikére, legkésőbbben május 10-ikére eshetik, minek megfelelőleg ezen hónapnak legkorábbi vége május 9-ike, a legkésőbbi pedig június 8-ika, akkor a chasideusok közt nagy nyüzsgés, mozgolódás keletkezik. Betegségeik gyógykezelésével foglalkoznak. Csodarabbikat, javas asszonyokat, kuruzslókat, sőt sokan közülök híres klinikusokat és orvosokat keresnek

¹⁾ Krauss a »Revue des études juives«-ben megjelent cikkében bebizonyítani igyekszik, hogy bölcseink ezen intézkedése Herodesz idejében következett be. Krauss ott tárgyalja ünnepünknek történeti fejlődését, amely szerinte 3 átalakuláson ment keresztül. Eredetileg mint a felavatás ünnepe szerepelt. Másodszor a szukkoth ünnep pótlására, azaz örömmünnepként tartották meg: végül vallásos motívummal bővülve, fényünneppé alakult át. Graetz azonban úgy vélekedik, hogy mindez a három mozzanat már az első ízben megtartott chanuka-ünnepben pontosult össze. II. k, 351. 3 jegyzet.

²⁾ Nachmanides M. IV. 8. 1. Az ünnepre vonatkozó forrásokat Krauss említett cikkében összeállította, l. még Szifré Deuter. 96b. Bikkurim I. 6. és Numeri rabba 15 f. 88b.

fel. Köpülőztetik magukat, eret vágatnak magukon. Mi több! Még azok is, akik a nyarat bevárva csakis július-augusztusban szoktak gyógyhelyekre járogatni, Ijár havában legalább is valamicske kis előkurába bocsájtkoznak. Mi az, ami mindezen ténykedésükre éppen az Ijár havát praedestinálja? Lehet, hogy a természet megifjodása, hogy a kikeletnek varázsereje okozza ezen hónap therapeutikus signaturáját; de bevallottan, kifejezetten az Ijár hó י"א betűi okozzák azt. Ezen betűk ugyanis kezdőbetűi az Exod. XV. 26-ban foglalt következő kijelentésnek: אֲנִי ה' יְסֻדֵי

A legkorábbi és legkésőbbi Ijár gregoriani paritásainak fenti közléséhez ide toldom a legkorábbi peszachét (márczius 26.) és a legkésőbbiét (április 25.), továbbá a legkorábbi husvétvasárnap datuma gyanánt márczius 22-ikét, a legkésőbbiét gyanánt április 25-ikét.

Tízparancsolat-variánsok. Én sem theológus, sem hebraista nem lévén, csakis adatnyújtásra szorítkozom a következőkkel: A dekalogos az Exodus XX. 2—17 és a Deuteronomium V. 6—18-ban foglalt szövegének egymásnak való eltérése — még a שמור וזכור בדבור אהד csodálatos megtörténtével is — szembeötlő. Nem tartom mellőzendőnek annak felemlítését sem, hogy a keresztyén felekezetek az egyes parancsolatokat másképen számozzák, mint mi zsidók. Ők ugyanis a mi első és második parancsolatunkat csak egynek veszik, ellenben a mi tizedikünket ketté osztják, mi által a 2—9 parancsolat, automaticæ 1—8 parancsolattá válik.

A fenzelölt szakok tudósait szabadjon kérnem: ne vegyék rossz néven fenti bevezető soraimat, melyek bár nem nekik szólnak, éppen azért sem teljesen fölöslegesek. Még nem is oly régen (az utolsó két évtizeden belül) történt, hogy egy különben érdemes és elismerésben részesült paedagogusnak a zsidó iskolák részére szerkesztett és azokban évekig használt tankönyvében a tízparancsolat a keresztyén számozás szerint volt tagolva. A zsidó és keresztyén felfogásnak egymástól való eltérése különben ott is szembeötlő, ahol a tízparancsolatot tartalmazó két frigy tábla akár rajzolva, akár festve, akár himezve, akár faragva és vésve ábrázoltatik. A zsidó felfogás mindegyik táblára öt-öt parancsolatot helyez: a keresztyén az egyikre hármat a másikra a többi hetet, persze az övét.

Csak most térek tulajdonképeni tárgyamra, két adat nyújtására, amelyek egyike a következő:

A potsdami Friedenskirche, melyben III. Frigyes német császár és felesége Viktória aluszszák örök álmukat, mint minden nagyobb templom, több bejárattal bír. A földszintes sirboltba vezető bejárat mellett óriási márványtáblákba bevésve van a tízparancsolat Luther szerinti teljes német szövege; a rendestől való eltéréssel azonban. Ezen eltérés úgy alakul, hogy az Exodus XX. 5-ik versből: »Denn ich der Herr, dein Gott, bin ein eifriger Gott, der da heimsuchet der Väter Missethat an den Kindern bis in das dritte und vierte Glied, die mich hassen«; és a 6-ikból »Und thue Barmherzlichkeit an vielen Tausenden, die mich lieb haben und meine Gebote halten« nem a második, szerintük első, parancsolatot fejezik be, hanem a tizedik parancsolat után valamennyit. Amit egyébiránt az ágostai evangélikus katechismusokban így tanítanak is.

A másik adat közelebbről érdekelhet bennünket. Egy »siviszi« שׁוּיִזִּי az, melyet a magyar tárcza apamestere, dr. Ágai Adolf hozott magával Corfu szigetéről, ahol azt egy szefard zsidótól vette meg. Ennek a siviszinek a teljes ismeretetését mellőzöm már csak azért is, mert túlnyomólag kabbalisztikumokat tartalmaz, ábrázol, amihez én nem értek; így tehát csakis a rajta háromszor ábrázolt két frigytabla ismeretetésére szorítkozom. Mind a három ábra egyforma; egyik sem tér el a másiktól; de igen is valamennyi a mi frigytabláinktól. Hogyan? Talán formájuk tekintetében?

Óh nem. Valamennyinek a sablonos rectius hagyományos félkör képezi a felső szélét, de valamennyin hiányzik a mi negyedik parancsolatunk יָבֹרֵךְ és a mi ötödikünk כִּבְרֵךְ, mely két parancsolatot rajtuk a לֹא יִהְיֶה לְךָ után és a לֹא תִשָּׂא לְךָ előtt a לֹא תַעֲשֶׂה וְלֹא תִשְׁתַּחֲוֶה pótolják. Szóval az Ágai birtokába került siviszin ábrázolt frigytablákon a negyedik és ötödik parancsolatunk hiányzanak és a három parancsolattá tagolt másodikkunkkal pótolvák.

(V. E.)

FOLKLORE.

ZSIDÓ SZOKÁSOK ÉS SZÓLAMOK.

Midőn jelen közleményemmel folytatni óhajtanám a »Magyar Zsidó Szemle« folklóre rovatának ismételt igénybevételét; hogy abban a zsidóság szokásainak olyikát magyarázhassam, olyikát pedig úgyszólván csak regisztráljam, teljes tudatában vagyok annak, miszerint nagyrészt oly különféle dolgoknak és anyagnak tárgyalásába bocsájtkozom, melyek ezen folyóirat lámdán-olvasói előtt a rabbinikus irodalom végtelen oczeánjából ismereteseek. Tudatában vagyok azonban annak is és ezen tudatomat Izráel nagyjaival volt atyafiságos és egyéb czimű gyakori érintkezéseim csak fokozták, hogy a folklóre, amit már irodalmának csak in cunabilis léte is bizonyít, nem annyira az említettem oczeánból, mint inkább a hagyomány imitt gyomlált, amott gyomlálatlan kertjéből táplálkozik, néha oly kicsinységekből, melyekkel nagyjaink már ad normam: minima non curat praetor sem foglalkoztak.

A folklóre tudományos színvonalra törekszik ugyan, de népszerű kezelést igényel; nemcsak lamdanimnak; szakembereknek, hanem a közművelődés egyéb adeptusainak és a műveltebb néprétegeknek szánt isme, mely kénytelen imitt-amott olyan anyagot tárgyalni, oly dolgokkal foglalkozni, melyek megengedem, notis talán derisui azonban ignotos recte docent.

Ott, hol valamely szokásnak nem közlöm magyarázatát, hol azt úgyszólván csak megrögzítem, leszögezem, ott nemcsak az a célom, hogy azon szokást a feledékenységbe elmerüléstől megóvjam, hanem az is, hogy annak magyarázatára másokat serkenthettem legyen; vivant sequentes.

Egyébiránt pedig, hogy ne kelljen ismételnem, egyszer-

smindenkorra utalok a XXII. évfolyam 255. lapján olvasható, a szefárdok némely szokásai című közleményem első bekezdő soraira.

Étkezési szokások. A barchesznek nevezett szombati és ünnepnapra fonott kalácsnak rendesen hosszukás és pedig vagy mindkét végén, vagy csak az egyikén hegyes az alakja. A Ros hásonó-ra, Jom kipur elő- és utóestélyére, Szükesz-re és Sáj-nerábé-re sült barcheszek alakja kerekded; lévén a kerék a sors változatosságának symboluma, melyet a szigorított ájtatosság »félelmetes napjai«-kor még az étkezés alatt is szemük előtt tartottak a hívek. A keréknek ezen symbolikus jelentőségével magával Egyiptomban ismerkedhetett meg Jákob ivadéka talán azon reliefről, mely a Nagy Ramszesnek (Sesostris) diadalmenetét ábrázolja. — A széder-esti tojás, nem az, melyet mint a chágigára emlékeztetőt a széder-tálczán látunk, hanem az, melyet mint a szédervacsorának többnyire legelső fogását fogyasztunk, úgyszintén a halottjuk temetéséről hazatért gyászolóknak nyújtott vigaszlakoma első és legtöbbször egyetlen étke, a tojás: ugyancsak alakjuk gömbölydedségével symbolizálják a sors változatosságát; az előbbi a szabadság örömepekor, az utóbbi amikor drágáink halála gyászba ejt bennünket. A Genesis XXV. 29—34-hez kelt Rási szerint Jákob patriarchánk azt a lencsefőzeléket, melyből bátyjának Ézsaunak is juttatott, vigaszlakomául főzte öregapjának, Ábrahám patriarchának, akkor történt elhunytá alkalmából. Ezen gyászszertben is a lencse kerek alakja symbolizálta a sors változatosságát.

ספס Peszach második napján a סעודה אסתר Eszther királyné lakomájának emlékére a vacsora vagy ebéd egyik fogása gyanánt marhanyelvet tálalnak fel. A hagyomány szerint ekkor akasztott Háman és fiai kiöltötték nyelveiket felkötöttségükre.

שבויעת Pünkösdkor a két vacsora egyikén csak is tejes étkeket fogyasztanak, vagy legalább is tejes étkek fogyasztásával kezdik a husosokkal folytatott vacsorát, mely szokás alapjául a Numeri XXVIII. 26. következő szavainak (מהלב) מנהה הרשה לה' בשבעתיכם kezdőbetűi szolgálnak és a népnek azon hiszeme is, hogy a Sinaj-i kinyilatkoztatás megtörténtével a hegy aljáról hazatérők hamarjában nem juthattak rite megfelelő húsételekhez, amiért is kénytelenek voltak egyelőre tejesekkel beérni.

Jomkipur előestéjén, Sajnerabekor és Purimkor az ebédet megnyitó levesbe vagdalt hussal töltött derejét főznek. Venn me kepóresz erümslógt, Venn me sájnesz ün Homen klapt, kacht me fláskreplach in de züpp. Ezen szokáshoz fűződik egy közmondás is. Olyan emberről, aki az életnek csak kellemességeiből veszi ki részét, terhei alul azonban kibuvik, azt mondogatják: Czü de fláskreplach zeczt er zach, beim klapen ün slógen félt er aber.

A תמוז 17-ike és תשעה באב ab 9-ike közti »három hét« alatt a jámborabb zsidó nem iszik bort és többnyire az ép akkor idejét multa meggynek, vagy ribizkének levéből erjesztett itallal pótolja a szőlő nedűjét. Ab hó első »kilencz napja« alatt a szombat kivételével húsos étel nem kerül a jámborabb zsidó asztalára a תשעה באב a tisebovi böjtöt közvetlenül megelőző vacsora főfogása (Hauptplatte) gyanánt szélesre metélt laska (lassani largi = bráte loksen) szerepel.

רוש השנה Ros hasónókor a németországi vagy német eredetű zsidók libát és sárgarépa-főzeléket tálalnak vagy ezen főzelék helyett a rendesnél több sárgarépát aprítanak a levesbe, melyet répástól együtt fogyasztanak el. Ezen szokásnak a magyarázatát egyedül a jargon nyújtja: a liba neve Gans, a sárgarépaé Mõhre; esz jór zall ünsz besert zájn gáncz ün esz gezüint ün de párnósze zalln zech ünsz mern. Az édes almának ros hasónókori jelentőségét íze és alakja magyarázzák. Legyen a beköszöntött év édes mint ezen alma íze és tökéletes mint alakja; lévén a gömb a stereometrica legtökéletesebb test. Egyébiránt is Izráel népét jelképezi az almafa כתרומה בעצי היער, amíg kerek barchesz járja, addig mézet is tesznek az asztalra; a jámborabbak pedig mindaddig, tehát sájnerábéig, tartózkodnak a dió evésétől már csak azért is, mert a diónak אגוז és a bűnnek חט egyenlő a számértéke t. i. 17; ámbár ugyanannyi a jóé is טוב.

חנוכה Chanuka első estéjekor füstölt ürühúst dusásan fokhagymás borsóval vacsorálgat a rajnamenti országok zsidósága. A fokhagymának a péntekesti vacsorák tálaiban való gyakori használata annak stimuláló hatásában találja magyarázatát; egészen más czélból szokták erősen megfokhagymázott piritósokat feltálalni karácsonynak imitt gregoriani, amott juliani estéin. Némelyek azt vélték, hogy a fokhagyma szaga tüntetés »amaz

ember amaz éjjele^e ellen; némelyek azonban prophylacticum gyanánt etették családjuk fiatalabb tagjaival: ugyanis a fokhagymaszaggal akarták meggátolni azt, hogy ezek akár az ünneplők családi vagy társasköreibe, akár a keresztyének előtt is hirhedtté vált éjféli misére elmenjenek.

A hazánk északkeleti részében elszaporodott chaszideusok — a corporativ chaszidismusnak szervezője Magyarországon az 1809-ben Przemyslből Sátoraljaujhely rabbi székébe hítt, 1841 július 16-án elhunyt, Teitelbaum (rectius Dattelbaum) Mózes volt — a halat kezükkel eszik a Genesis IX. 2. alapján, mely szerint *ובכל דני הים בידכם נתנו*.

A szigoruabbak egyáltalán nem raknak kést az asztalukra, melyet kabbalisztikus felfogásuk oltárnak tekint, amelyen étkezve implicite Istennek áldoznak; már pedig a kardot az oltártól eltiltja az Exodus XX. 25. *מזבח ... לא תבנה אתהן נויית כי* *חרבך הגפת עליה*.

Még nem chaszideus házakban is az asztali ima előtt le szokták szedni az evőeszközöket, főleg a késeket és pedig azért, mert előfordultak esetek, hogy az Aboth 3-ik perekje 3-ik és 4-ik misnájának megfelelően pilpulba gurult vitatkozók a pilpul hevében egymás ellen kést ragadtak; vagy azért is, mert az asztali ima valamelyik előimádkozója az *ובנה ירושלים* és az ezután elreczitált *היהימן* kezdetű könyörgések alatt annyira elbúsulta magát, hogy az asztalon talált kések egyikét szívébe dőfte.

הבדלה *Ávdóle*. Ezen szertartás alatt a második benedictio tárgyát különféle illatos levelek, füvek és fűszerek képezik, melyeknek többnyire filigrán-fonatos tartányát a belé lulavcsokorból került myrthuslevelek után (*הַרְדִּים*) hódesznek nevezzük. Ezen hódeszt a második benidictio után a benedikáló családfő vagy annak helyettese megszagolván, azt a jelenlevők által is sorrendileg megszagoltatja. Nem akarom, de nem is tudnám ismertetni a hódesz kabbalisztikus jelentőségét, de annál szívesebben közlöm azt a poetikus felfogást, mely hozzá fűződik. Péntek estején a sablesz békeangyalainak beköszöntésével úgyszólván más lélek költözik a hétköznapi struggle for life által elcsigázott emberbe, akiből szombat este, a sablesz multával, ez a *שמה יתירה* ez a magasabb ihlettség lelke megint kiköltözik. **Hát** viszontjöveteleig a hódesz tartalmának illatjával búcsuz-

tatják maguktól a jobb lelket, vagy hogy Nietzsche szavával éljek az Überseele-t. Ezen értelemben a שמה יתירה: qualitas és nem quantitas.

A hódesz köröztetésének ezen poetikus felfogásánál fogva is és mint filigrán tárgyak amateurje is Jókai Mór több remek kivitelű hódeszt gyűjtött.

Befejeztetvén az avdóle utolsó benedictiója, a családfő a szertartás nevét kapta viaszgyertya fonatost vagy fáklyát, az ávdólét a megáldott borból öntött tócsában oltja el. A jelenlevők ujjaikat ezen tócsába mártják és azokat zsebeikben törülik szárazra azon hiszemben, hogy ezen törülgetés anyagi sikereket, vagyonosodást, gazdagodást fog eredményezni. A megáldott borból azonban nőszemély ne igyék, ne hogy létező vagy majd annak idején leendő férje hűtlenül elhagyja őt.

E vajl lében vi Pinchesz in de Fremd'. Ez a közmondás Majnai Frankfurttól ered, az ott volt nagy rabbik utolsóelőttijéhez, a Mácháné Lévi apjához, az 1802-ben elhunyt Rabbi Pinchasz Horovitzhoz vagyis amint egyik műve után nevezték, a Háflóhoz האלף ה' fűződik. A morvaországi Boskowitzbül kortársa Rabbi Náthán Adler ide is és a nagymártoni, valamint a pozsonyi jesibákba is mindkettőjük tanítványa Rabbi Móse Szófer hozta, mely jesibák révén oszt közkeletűvé vált. — A Háfló otthon nagyon egyszerű majdnem zsugori életet folytatott, bochert nem tartott, másoktól is, magától is mindent elsajnál. Nagyon csodálkoztak tehát hívei és kortársai azon viselkedésén, melyet utazásai alkalmával tanúsított, amidőn — les extrêmes se touchent — fényt üzött úgyszólván szórta a borraivalókat, sem másoktól, sem magától nem vont el semmi jót. Ez iránt — a Zwiespalt der Natur iránt — megkérdezettvén, következőleg válaszolt: »Ugy élek mint a thóra ama szedréje, amely hősének nevét viselem. Nézzük csak! Mi van akkor, amikor Pinchasz, Bámidbarnak 8-ik szedréje, rendes helyén úgyszólván otthon van? Nemde egy nyárközépi közönséges sábesz?! Mikor azonban Pinchasz nincs rendes helyén otthon, mikor ő a Numeri XXVIII. 16—31. és XXIX.-ből szedett maftirok alakjában az idegenben portyázik, akkor jomtobot ünnepet ülünk, vigadunk és jól élünk.«

A délnémet egyetemek közül Heidelberg, Würzburg jó közel vannak majnai Frankfurthoz. Ezen egyetemek burszjai

közt gyakran hallatszik e mondás: *Fein, frisch und froh wie der Floh auf Reisen*. Azt hiszem, bátran megkoczkáztathatom annak állítását, hogy ez a mondás zsidó eredetű: valamelyik vagy több frankfurti zsidótól úgy hallhatták: *wie der Ha-floh auf Reisen*.

Az esküvőjükről hazatért új házaspárnak, mindketten éhgyomrosak, mert bőtöltek, első harapásuk gyanánt tyúk-húst és rizst tálalnak fel, akár együtt, akár külön főttet. A tyúk, a rizs a termékenység symbolumai; legyen házasságuk is termékeny. Nálunk az alföldön a lakodalmak legdúsabb asztalaira köles-kását tálalnak és pedig nemcsak a mátkapárnak, hanem az összes lakodalmas vendégségnek. A köles is a termékenységet jelképezi; fizet mint a köles. Vajjon a zsidóktól vették át e szokást vagy fordítva? Nem tudom.

Mümpeczen. Amikor régi műtárgyak, iparművészeti készítmények múzeumok és amatőrök általi gyűjtése megkezdődött, ugyanakkor kezdett lábra kapni az efféle tárgyak hamisítása is. A hamisítás különféle methodusainak egyike szerint a tárgy régiségét abba készakarva beledolgozott hibákkal (rozsdá, horpadás, folytonossági hiány stb.) próbálták plausibilissá tenni. A hibának héber neve מום müm, mely szóból erednek: mümpeczen, mümpecz, mümpeczer.

88 e pajlise klóle. Klólénak átoknak igen is főképp kriék vagy mákéek előtt ezerrel sokszorosított coefficiense, de csak annyiban pajlis, amennyiben a pajlis körökben dívik leggyakrabban. Eredetére nézve szentföldi, a keresztes hadak korából. Ezen kor zsidóüldözéseivel csakis a fekete halál, a spanyol inquisitio, Chmelnitzki Bogdán és a mai orosz vérengzések vetekednek; a maiak aligha felül nem mulják valamennyit. Minthogy pedig a keresztesek által a szent földön 1099-ben alapított királyság valamennyi nem keresztényre, főképp a zsidókra csak siralmas emlékü tartama 1187-ig 88 évet karolt fel, annálfogva a 88 számot minden ezer rossznak szám-lálója gyanánt használgatják a keleten mindenütt ott, ahol a szeretet *κατ' ἑξοχήν* vallásának követői garázdálkodtak ad maiorem Dei gloriam.

Strokl gezógt. Stroklnak kívánt, Stroklra háritott valami nyavalya vagy egyéb baj. De ki volt Strokl? A velem eddig

közöltekből csak annyit vehettem ki, hogy korának — de hát melyiknek? — egyik kiválóbb antiszemita lehetett. Elhiszem! Hiszen nem kellett tovább visszaemlékeznünk 25 évnél; hát nem hallottuk anno Eszlár elég, talán nagyon is gyakran e klólét »Istóczy gezőgt«? Mindazonáltal érdekes volna rábukanni Stroklra vonatkozó adatokra. Kutatni nem kutatnék utánuk. Tudom, hogy נבל דור ודור עמדים עלינו לכלתנו והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם.

*

A bécsi lipótvárosi zsidó templom zárkövének ünnepélyes letétele 1858 május 18-án, ה' סיון תרי"ח kedden ment végbe. — Magát a zárkövet a bécsi zsidó hitközség titkára, dr. Frankl L. A. hozta ajándékol palesztinai útjáról, mely alkalommal a Zionhegy egy sziklájából törette azt. Ezen kőnek ürege tartalmazza az alkalmi okmányokat és emléktárgyakat, külső lapjára pedig a zsoltár következő versei vésvék:

L. 2. מציון מכלל ימי אלהים הופיע.

CII. 15. כי רצו עבדיך את אבניה.

Érdekes volna megtudni, a bécsi zsidó hitközség illetve ennek levéltárának megkérdezése útján, ezen zárkövő térfogatát és súlyát. De hát mi célból és miért éppen most?

Következő oknál fogva. Az idei tavaszkor rendezett egyiptomi és palesztinai társas utazás sikerén felbuzdulva ezen utazás vállalkozói már is benne vannak egy másik ugyanilyen utazás előkészítésében. Kívánatos és a tervbe vett utazás igen valószínű sikerét és majdan kedves emlékeit eminenter fokozná, ha — — — akár a vállalkozók, akár az utazók, akár ezek közül csak azok, kik a pesti izraelita hitközség tagjai, magukkal hoznának Jerusalemből vagy a szent földről máshonnan, például Chebronból, de mindenesetre oly helyről, hegyből vagy épületből, melyhez a zsidóság kegyeletes emlékei fűződnek egy követ a Budapesten a pesti izraelita hitközség által építtetni szándékolt zsidó templom részére, akár alap-, akár zárkövőnek és pedig csakis a kellőleg hitelesített faragatlan nyers anyagot. Ha ezen óhajt teljesíteni szándékoznak, akkor tekintse őket Ábrahám, Izsák és Jákob Istene, tekintsék magukat שלמי מצוה gyanánt.

Budapest.

VADÁSZ EDE.

IRODALOM.

ADALÉKOK A MAGYAR ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ.

Dr. Blau Lajos szerkesztésében megindult a következő czimű gyűjtemény: »Adalékok a magyar zsidók történetéhez.« Az első füzetet Dr. Richtmann Mózes írta, melynek címe: »Landau Ezekiel prágai rabbi (1713—1793) és a magyar zsidók.« Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században. A gyűjtemény céljáról a szerkesztő az Előszóban szól, amely így hangzik:

A jelen füzettel meginduló gyűjtemény célja, hogy a hazai zsidóság története körébe vágó monografiák megjelenését megkönnyítse és egy helyen egyesítse. Egész művek és egyes kérdéseket tárgyaló értekezések közrebocsátása a multban sem járt nehézséggel, de azon dolgozatok számára, melyek tartalmuknál és terjedelmükénél fogva a kettő között mintegy középen állanak, hiányzott eddig a megfelelő hely. Ezen a hiányon akarnak az »Adalékok« segíteni és egyszersmind az ez irányu munkásságnak ösztönzésül szolgálni.

A bátorítást ehhez az új tudományos vállalkozáshoz abból az örvendetes érdeklődésből merítettük, amely történetünk iránt egyre szélesbedő körben jelentkezik és abból az ismert igazságból, hogy a monografiák alkotják az általános történeti művek szilárd alapját. Reméljük, hogy történetünk kipróbált munkásai gyűjteményünket felkarolják és hogy sikerül majd a parlagon heverő erőket is felébreszteni és célszerűen értékesíteni.

Talán fölösleges is, ha végül kijelentjük, hogy a kitüzött cél érdekében gyenge erőinkkel minden érdeklődőnek rendelkezésére állunk.

THE JEWISH ENCYCLOPEDIA XI.

(Funk and Wagnalls New-York és London, *Fleet Street 44*, kötete 30 K.)

Midőn e sorokat írjuk, a nagy mű be van fejezve és az utolsó kötet útban van Európa felé. A kishitűek, kik körülükben nagy többségben vannak és minden bátrabb felekezeti akciózt »lefujnak«, ez egyszer csalódtak. A mérhetetlen angol-amerikai két birodalomban túlzott számítással egy és háromnegyed millió zsidó lakik, kik közül a túlnyomó többség, legalább is egy millió, az utolsó 20 esztendőben vándorolt be, még pedig orosz-lengyel-román területről. Ezek sem műveltséget, sem vagyont magukkal nem hoztak és ezek megszerzésére sem idejük, sem tehetségük nem volt. Ha tehát valahol, úgy az Egyesült-Államokban jogosult volt az aggodalom oly vállalkozásnál, melyre eddig példa nem volt, melybe a gazdag és művelt német zsidóság belemenni nem mert, pedig a zsidóklakta országok Európában a német kulturterülethez tartoznak. Nemcsak a német birodalomban és Ausztria-Magyarországban, hanem a mérhetetlen orosz birodalomban is a német kultúra vezet. Nem a zsidókról beszélünk, hanem az összes felekezetekről. Sőt mondhatjuk, hogy magában Amerikában sok millió német él és legalább kétszer annyi olvas németül. Mindezek a körülmények azt javasolták, hogy a zsidó encyklopedia német nyelven jelenjék meg. Ezekhez járul még az is, hogy a zsidó tudás hazája Európa és főleg német nyelvű: németek alkották meg és terjesztették el. Hiszen a Jew. Encyklopediát magát is velejében német tudósok alkották meg, részben Európából, részben Amerikából. Több fiatal munkacserőt egyenesen e célra hívtak meg Newyorkba.

Európában minden megvolt, csupán a vállalkozás bátorsága hiányzott. Az európai zsidók nem gondolnak merészet és nagyot és nem teszik reá — pénzüket. Az amerikai példa kétségtelenül bátorítólag fog hatni és ki fogja küszöbölni a kishitűséget. Ha ez megtörtént, akkor a szellemi élet kiszabadul a semmittevés művészeinek nyüge alól. A műveltség megváltoztatta a zsidó életet, de megnagyobbította egyszersmind a szemkört és szellemi szükségletet teremtett, melyet ki kell elégíteni és e kielégítés által kellőleg fokozni. A zsidóságot be kell

illeszteni a modern kultúra keretébe, ez pedig csak oly módon történhetik, ha e kultúrával telítjük. A régi jó idők vissza-sírásával csak tehetetlenségünket dokumentáljuk, de az adott helyzeten nem változtatunk. A Jew. Encycl. kiadói egy ízben azt mondták, hogy az ő alkotásuk lesz a modern *Móre Nebuchim* és igazat mondtak.

Ebből a műből, melyhez hasonlót, emberi gyengéi daczára, évszázadok óta nem alkotott a zsidó tudás, csakugyan minden a zsidóságra vonatkozó kérdéstről felvilágosítás meríthető és, bátran állíthatjuk, lelkesedés is. A zsidó ügyről a nagy szót eddig a gyűlölet vitte. Valószínűleg ezután is, legalább a leg-hangosabbat. De meg van adva a lehetőség arra, hogy minden komoly ember hű és a tényeken alapuló tájékozottságot szerezzen a zsidóságról és minden reá vonatkozó kérdéstről. A nagyszámú életrajz maga önkéntelenül és megczáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a zsidóknak mily óriási részük van abban a kultúrában, melyből a bestiális gyűlölködés ki akarja őket rekeszteni. Minő sebet ütnének az általános és nemzeti kulturán, ha a zsidókat kitépnék belőle? Erre a nem utolsó kérdésre alapos választ ad az Encyclopedia.

De nem folytatjuk tovább a méltatást, amely egy ismertetés keretébe úgy sem férne be. Csupán örömünknek adunk kifejezést azon nagy mű befejezése fölött, amely irodalmunkban új korszakot jelez és tanulmányozásának új lendületet fog adni. Megvan már most a széles alap, melyre könnyen lehet tovább építeni. Ezt már eddig is tapasztalta mindenki, ki a zsidó tudománnyal foglalkozik és minél inkább forgatja e külsőleg is gyönyörű köteteket, annál szilárdabbá válik ez a meggyőződése.

Ezen a tárgyhöz képest rövid elmefuttatás után áttérünk az előttünk fekvő kötetre és úgy mint az előzőknél tettük, ennél is felsoroljuk a szemünkben jelentősebb cikkeket, fenn-tartva az adott alkalommal való visszatérést egyes pontokra. Általában csupán azt jegyezzük meg, hogy a cikkek a kötetek haladásával egyre tömöttebbek lettek, úgy hogy a későbbiekben számuk egyre nőtt. Csakis ily módon vált lehetővé, hogy az eredetileg tervezett 12 kötetbe az egész anyag fel volt vehető.

Samson, 5 *Samson* nevű tudós, *Samuel*, *Samuel boos of*, *Samuel* (midras), vagy 70 *Samuel* nevű személyiség, köztük

Samuel Hakáton, *Sam.* (bab. amóra), *S. ibn Adijja* (régí arab költő), *S. ben Chofni*, *S. Hanagid*, *RSBM.* stb., *San Francisco*, *Sanctuary*, *Sandalfon*, *Sandals*, *Sanhedrin*, *Sanhedrin French* (képekkel), *Santob de Carrion* (spanyol troubadur), *Saphir J.* (utazó), *Saphir M. G.* (humorista), *Saragossa*, *Sarah Sarajevo*, *Saraval* (olasz tudós család), *Sardinia*, *Sasportas* (spanyol tudós család, kép), *Sassoon* (angol-indiai báró-család), *Satan* (Blau), *Satanow Isaac*, *Satire* (érdekes 'cikk), *Saul*, *Saul of Tarsus* (Pál apostol, kimerítő cikk Kohlertől), *Savoy*, *Saxony*, *Schechter Solomon*, *Schiff I. H.* (amerikai Rothschild-család, filantrop és meczenás), *Schiff Meir* (MHRM Schiff, első kiadás címlapjának facsimilejével), *Schlemihl*, *Schlettstadt*, *Samuel ben Meir*, *Schnorrer*, *Schönfeld Baruch* (magyar hebraista 1778—1852), *Schorr Jos. Heschel*, *Schreiber Mózes* (Chatham Szófer arczképpel), *Schudt Johann Jakob* (kép), *Schulklopper*, *Schulman Kalman* (orosz héber író), *Schutzjude*, *Schwab Löw* (pesti rabbi), *Schwab Moïse* (francia zsidó tudós), *Schwarz Adolf* (bécsi rektor, magyar), *Scribes* (סופרים), *Scroll of the Law* (tóratekercs, szép illusztrációkkal), *Seal* (pecsét, szép illusztrációk, Wolf A. gyűjtőtől), *Seder* (sok képpel), *Seder Olam rabbah*, *Seder Olam Zuta*, *Seduction*, *Sée* (híres francia család), *Seer*, *Sefirot the Ten*, *Segovia*, *Segre* (olasz tudós család), *Seir*, *Seixas* (régí amerikai család), *Selden*, *Seleucia*, *Seleucidae* (Krauss), *Seligman* (német-amerikai régí család, melynek családfája közölve van), *Selihah* (facsimile és kóták), *Semikah*, *Séminaire israélite de France* (1829-ben nyílt meg Metzben), *Semites*, *Semitic Languages*, *Sephardim* (Kayserling), *Sepphoris*, *Seraphim*, *Serpent*, *Seville*, *Sforno* (olasz tudós család), *Sha'atnez*, *Shabbat*, *Shabbat Ha-Gadol*, *Shabbat Goy*, *Shabbat Shubah*, *Shabbethai b. Meir Ha-Kohen* (a Sach arczképével), *Shabbethai Zebi* (6 illusztráció), *Shadchan*, *Shamir*, *Shammash* (templomszolga), *Sharon*, *Sheba Queen of*, *Shebi'ith*, *Shebu'ot* (traktátus), *Shechem*, *She'elot U-Teshubot* (terjedelmes cikk), *Sheep* (juh, képekkel), *Shehitah* (képekkel), *Shekalim* (traktátus), *Shekel*, *Shekina* (Blau), *Sheliah Zibbur*, *Shem*, *Shem Ha-Meforash* (Bacher), *Shemah*, *Shemoneh Esreh* (nagy cikk), *Sheol*, *Sherirah* (Gáon), *Shetadlan*, *Shetar* (facsimile 1280-ból), *Shinnuj Ha-Shem*, *Shir Ha-Shirim*, *Shir Ha-Shirim Zuta*,

Skirah Pirke, Shiur Komah, Shofar (13 érdekes sófar), *Shohet, Shroud* (חכריינין), *Shushan* (Bacher), *Shylock, Siberia, Sibyl* (Krauss), *Sicily, Sidon Simon* (nagyszombati) és fia *Adolf* (verseczi rabbi), *Sidra, Sifra, Sifre, Sifre Zuta, Signature, Silesia, Siloam, Inscription, Silva Hezekiah* (Grünhut), *Simeon* (sok Simeon nevű tanna és amóra, mert Simeon [és József] voltak a leggyakoribb nevek, azért említi a talmud a név azonosságára a két Simon ben Józsefet), *Simhat Torah* (kép), *Simon Cephas* (Péter apostol), *Simon József, Simon Maccabaeus, Simon Magus* (Kohler), *Simonsen* (az ismert dán zsidó tudós), *Simson Martin Eduard von* (a német államférfi, gyermekkorában kitérített), *Sin* (bűn), *Sinai, Sindbad* (mesegyűjtemény), *Singer Isidor* (az Encyclopedia tervezője és vezetője), *Sinigaglia* (olasz tudós család), *Sippurim, Sirach* (facsimilek, Isr. Levi), *Sirkes Joel* (a Bach), *Siyyum* (facsimile), *Slave Trade* (rabszolgakereskedés), *Slaves and Slavery, Small and large letters* (kis és nagy betűk a bibliában), *Smyrna* (képekkel), *Socialism, Societies learned* (tudós társulatok), *Sodom, Soferim* (traktátus, Blau), *Sofia, Sola de* (szefard család, régi és nagy, 34 felsorolva), *Solis* (spanyol és portugies család, titkos zsidók), *Solomon* (sokoldalú, kimerítő cikk), számos ily nevű egyén életrajza, *Son of God, Son of Man, Soncins* (olasz nyomdász-család, facsimile Albo »Ikkarim«-jének 1484-iki kiadásából), *Soul* (lélek), *South Africa, Southand Central America, Spain* (Kayserling, a cikk írása közepén halt meg), *Spector I. H.* (híres orosz rabbi), *Speyer, Spinning* (szövés), *Spinoza* (arckép és egyéb illusztrációk), *Stahl F. I.* (német konzervatív párt alapítója, kitért), *Star-Worship, Statistics* (érdekes adatok), *Stature* (ethnologiai cz.), *Steinschneider, Steinthal, Stern* (nagy számban), *Stone and Stone-Worship, Strasburg* (képek), *Strashun* (apa és fiú, híres orosz tudósok), *Straus O. S.* (amerikai államférfi), *Stripes* (מלקות), *Strophic Forms in the O. T., Stuttgart, Styria, Subbotniki* (orosz szombatosok), *Sufism, Suicide* (öngyilkosság), *Sullam Sara Copia* (olasz költőnő 1592—1641), *Sulzberger* (amer. család), *Sumptuary Laws* (luxus-törvények), *Sun* (nap, több cikk), *Superstition, Suspended letters, Süsskind of Trimberg* (képpel), *Swaying the body* (lóbálás az imánál és tanulásnál), *Sweden, Swine, Switzerland, Sword* (kard), *Sydney, Symbol,*

Synagogue (nagy cikk számos képpel), *Synagogue the great* (Bacher), *Synod, Synod of Usha, Syria, Szegedin, Szerencsés* (Fortunatus Imre), *Tabernacles, Tables of the Law, Takkanah, Tallit* (képek), *Talmid Hakam* (utolsó cikk).

MIKOR SZÁLLSZ ISTEN . . .

(R. Méir, Wormsból. XI. század.)

Sóhajjal, gondban
Telik az éltünk —
Betellik rajtunk,
Amitől féltünk:
Gyilkosok futnak
Karddal utánunk —
Gúny, szitok röppen
Amerre járunk, —
Én szegény népem
Kergetik latrok,
Könnyárban fürdik
A föld alattok,
Égre kiált föl
Minden csöpp vérünk:
Mikor szállsz Isten
Bosszura értünk?!

Rablóhadnak
Szidnak .Uram, minket,
Kárhozottnak, átkozottnak
Egész nemzetünket.
Rémülettel kuporogunk
Sötét barlangokban,
Körülöttünk hitveseink
Gyermekeink — holtan.
Törrel döfték,
Karddal vágták,
Drága testük
Meggyalázták —
Ilyen nyomorban
Mit ér az éltünk?!
Mikor szállsz Isten
Bosszura értünk?!

Elleneink
Gonosz bántalommal,

Követ dobnak
Ránk sűrű záporban;
Nyilat vetnek
Mi szegény szivünkre,
Égő csóvát
Arczunkra, fejünkre.
Gödrök telnek
A mi tetemünkkel,
Lakmároznak már a hollók
Kiégett szemünkkel.
Ha a völgyben
Mint az árnyak járunk:
Ütéseiktől
Remegünk, félünk, —
Mikor szállsz Isten
Bosszura értünk?!

Jobbról, balról
Reánk leselkednek,
Baltákkal és fűrészekkel
Felénk közelednek.
Ammon és Ámálek
Fondorlatot szőnek,
Edom jár elül
Rémes vezetőnek.
A halál vár reánk,
Hitünk ha nem hagyjuk,
De mi a nevedet
Kincsekért se adjuk.
Vagyonunk préda,
S könnyekkel kérjük:
Mikor szállsz Isten
Bosszura értünk?!

Könnyet sajtol
Vesszők suhogása,

Tövis, túske
 Szivünk szakadása.
 Mért is adod
 Jámboraid
 Zsarnok vas kezébe,
 Hozzád síró gyermekeid
 Oroszlán vermébe?!
 Vizek zúgó áradását
 Mért küldöd reájuk?!
 Panaszoknak zokogása
 Mért égesse szájuk?!
 A porba sujtva
 Tehozzád térünk, —
 Mikor szállsz Isten
 Bosszura értünk?!

Lássad meg Isten
 Nyomoruságunk —
 Halljad meg végre
 A mi sirásunk,

Budapest.

Szánakozz rajtunk,
 Szegény szivünkön —
 Pártfogónk nincsen
 Úgysem e földön.
 Széttöröd lánczunk,
 Vigasztalsz árvát —
 Amikép hajdan:
 Kezünkbe hárfát
 Ujra adsz Isten, —
 Ujra vigadnak
 Akik örülnek
 A te szavadnak.
 Csak a könnyünket
 Kérdezzed, lássad!
 Hervadó dicsőség
 Akkor újra támad —
 Csak a könnyünket
 Kérdezzed! Kérünk!
 Mikor szállsz Isten
 Bosszura értünk?!

DR. KISS ARNOLD.

A TIZ PARANCSOLAT.

Nehéz időket élünk kis fiam,
 Azt is tagadják, ami írva van.
 De ifju lelkedet minek is bán-
 tanám?
 Hogy én búmat beléd is ol-
 tanám?

Ifju vagy még fiam, mire megérsz,
 Ki tudja, oh hogy addig még mit
 élsz.
 De lelkedben erősödjék a hit.
 Egy jobb jövőbe bizni megtanít.

Tanultad már, mi első tudomány?
 Min-épült fel a világalkotmány?
 Kiben hiszesz én édes gyermekem?
 »Isten csak egy — egyetlen
 Isten.«

— Ez így helyes. De mondd csak:
 a nevét
 — Ajkadra hogy ha jő s ki-
 ejttenéd —
 Mit súg szived s mitől óv meg
 eszed?
 — »Isten nevét hiába fel ne vedd.«
 — Igen, ezt jól mondád, mert
 így szólt Ő,
 A nagy hatalmas Isten, a dicső.
 De nagy kegyét hálálni mint
 tudnád?
 — »Lelkemből szentnek tartom
 szombatját.«

Ezen napon pihent és monda:
 »Szent
 Legyen nektek e nap úgy künn
 mint bent.«
 Munka után én is ha pihenek,
 Hozzá emelem hálás lelkemet.

— Igen, Istenünk egy; de van-e még,
Ki véle istenként mérkőzhetnék?
Ismersz-e más hatalmat vagy erőt,
Amely csak meg is közelíti őt?

— Hasonló hogyha volna teremtés,
Mint ez dicső- és bölcs berendezés.
S külön képezne más mindenséget,
Hihetnék még egy más istenséget.

A mindenség azonban is csak egy,
»Több Isten ugy hát nem lehet
csak egy;
Nincs más az égben, lent a földön
sincs;
Sem föld alatt, sem bent a vízben
nincs.«

Miért teremté azt, ami tilos?
Ami a lelkednek is oly kínos?
Ha nem teremti, mennyivel nemesb
Az ember, — és az alkotás becsesb.

— Fiam, az Úr kegye határtalan,
Azt feltalálhatod jutalmadban.
Ha nem csábit a bűn, nincsen erény,
Erény nélkül az élet oly szegény.

— Atyám! Most értem a bűn lételét,
Most értem csak a jónak érdemét.
»Ne ölj soha és ne paráználkodj;
Ne lopj, — hamis tanúságot se
mondj.«

Ezen költemény az iskolákban is alkalmas szavalmányt képezhetne. Két gyermek által duettben szavalandó. Az egyik az apa, a másik a fiu szerepében.

Budapest.

WÄGNER HENRIK.

— Istent imádni nemde jól esik?
És boldog az, ki istenben bizik.
Isten után kihez vonz hő vágyad?
— »Atyámat tisztetem és anyámat.«

— Tudom, a bűnt te még nem
ismered.

Attól isten irgalma óvjon meg;
Lelked mitől irtózzék tudnod kell,
A főbűnöket fiam sorold fel.

— Nevök után ezeket is tudom,
— Gonosz lelkeknek szóló tilalom, —
De ha üdvünknek kútforrása Ő,
Az Úr, a mindent bölcsen teremtő,

— És földi élted egész fonalán,
És tetteidnek egész vonalán
Vezéreljen az igaz becsület
Lelked s hited tiszta csak így lehet.

Igaz jogod nemes erélylyel védjed,
»A más jogát pedig soha ne kérjed
Nem szabad a másét irigyelned
A másét úgy mint magadét be-
csüljed.«

Hitem és szent vallásom ez nekem.
Örök becsben őrizd meg gyermekem.
Az Úr szavát még abban istalálod
»Mint tenmagad, szeresd fele-
barátod.«

IRODALMI SZEMLE.

A tübingai I. C. B. Mohr kiadó cég »Grundriss der Theologischen Wissenschaften« cz. gyűjteményében látott napvilágot *Stade B.* »Biblische Theologie des A. T.« műve (I. kötet, *Tübingen*, 1905). Stade a legszélsőbb kritikusok közé tartozik és számtalanszor hangsúlyozta, hogy tisztán a »tudo-

mány« szempontjait tartja szem előtt. Szemében saját kortársai művei közt is igen kevés eléggé »tudományos«. A világért sem vetjük ezt szemére, végre mindenki szabadon választhatja tudományos álláspontját. Meglepő csupán az, hogy St. mindjárt megfélekedzik a »tudomány«-ról, mihelyt a protestáns teológia kerül szóba. Szemében az »Ó-Testamentom« az evangéliumokra előre dolgozó iratok gyűjteménye, akárcsak a legorthodoxabb irány képviselőinél. Minden más pontban a régi hagyományoknak ellentmond és olyan izraelita vallástörténetet rekonstruált, amilyen neki jól esik. De az érintett kérdésben ő is maradi. Ezt is teheti, de akkor miért veszi rossz néven, hogy a zsidók is megmaradnak 1900 esztendő opozíciójuknál? Egyébiránt St. azt az álláspontot foglalja el, melyből »Izrael történetét« megírta.

*

Ehrman B., »Debárim Aréhim« cz. alatt (Munkács, 1905) már a második füzetet nyomatja ki a csodarabbik viselt dolgairól. Forrása részben az idevágó obskurus irodalom, főleg azonban az élő szájhagyomány. Jóhiszeműségéhez nem fér kétség, ismerjük a szerzőt, és megnevezi a személyeket, kiktől a »majszelé«-t hallotta. Folklorisztikus szempontból nem érdektelen, már azért sem, mert új világot mutat be. Elbeszéléseit egyes »szentek« körül csoportosítja, de belekerülnek oly kiváló rabbik is, kik ettől a sötét világtól távol állottak, pl. Landau Ezekiél, a Nóda Bihuda szerzője. A jámbor hazugságoknak valóságos tárháza és sajnálattal kell konstatálni, hogy nemcsak a zsidó tudás hiányzik ebből a chászid körből, hanem a zsidó esprit is. A csoda szőröstül-bőröstül falta fel a zsidóság e széles köreit. Egyes elbeszélések a szentek udvarainak versengéseit is elárulja, harczait éppenséggel nem szent eszközökkel vívják meg. A hatalom, melylyel a szentek uralkodnak, korlátlan és kiterjed híveik minden életviszonyaira. Az orosz czár is megirigyelhetné őket.

*

Hosszú idő után *dr. Dünner I. H.* amsterdami főrabbi ismét kiadott egy kötetet »Hagáhóth« cz. művéből, a 4-iket, amely Zebáchim és Menáchóth traktátusokra vonatkozik (*Frankfurt a. M.* 1905). Szerző, mint már műve előbbi részeiből ismeretes, a talmudkritikát rendszeresen gyakorolja, teszi

pedig ezt csendesen, úgy hogy a jámbor olvasó nem is tudja, milyen fajta munkát olvas. Rendesen csak a Jerusalmi idézi, hogy vele a b. talmudot összehasonlítsa. Az összehasonlítást a b. talmud különböző helyeinek összevetésével is végzi. Eredmény: a talmud és összes kommentárai nem helyesen értelmezték a tannaitikus szöveget, a misnát vagy a barajthát. Ily rendszeresen és ily mértékben Dünner előtt még senki sem űzte a kritika ezen módját. Feltűnő, hogy ezt a mélyreható kritikát a közönséges kiadások szövege alapján gyakorolja, anélkül, hogy vizsgálná, hogy milyen az a talaj, melyre épít? Éppen mert egyszerű, nem pilpulisztikus észrevételeket tesz, az említett főpontot figyelemre kellett volna méltatni. Örvendetes az, hogy D. orthodox részről támadásoknak kitéve nem volt. — A szabad véleménynyilvánítás oly példája ez, melyet a nem orthodox zsidók is követhetnek.

*

Az »Archiv für Religionswissenschaft« VIII. kötetéhez mellékfüzetül megjelent »Beiheft gewidmet Hermann Usener zum siebzigsten Geburtstage« (Leipzig 1905.) zsidó szempontból is érdekes cikkeket tartalmaz. Wolters összeállítása »Faden und Knoten als Amulett« (1—22) azt bizonyítja görög műemlékekből, hogy fonalat kötöttek kézre, testre amulettül. Nem bocsátkozunk e helyen a dolog mélyébe, csupán arra emlékeztetünk, amit a talmud Eszterről mond: Nem volt szép, zöld volt stb., de »kellemfonal volt ráhuzva és minden egyes saját népéhez tartozónak tekintette«. (Meg. חוּם שֶׁל חֶסֶד הִיא מִשׁוּךְ עֲלֶיהָ). Akárhogy magyarázzák ezt a helyet, az kétségtelen, hogy a magikus fonal a kitételben bennfoglaltatik. A gyermekeknél — és ez a folklórebába tartozik — még mai napig vörös vagy más színű fonalat kötnek a kézcsuklóra, akár 2500 év előtt a görög férfiak. Egyéb analógiák is hozhatók a régi és új zsidó néphitből, úgy a szóban forgó, mint az utána következő cikkhez, melynek címe »Aegyptische Knotenamulette« (von Bissing 23—26). Kroll »Alte Taufgebräuche« cz. cikke (27—53) csak mellékesen és mindössze kétszer hivatkozik zsidó szokásra (Schürert és Hamburgert idézi), holott a szertartás eredetét csak zsidó forrásból vezethetné le. Érdekes Tertullian nyilatkozata, de bapt. 15: Judaeus quotidie lauat quia quotidie inquinatur (a zsidó mindennap vesz fürdőt טַבִּילָה, mert min-

dennap tisztátalanná lesz). Pogányok szintén megtették (31. lap), mert éjjeli tisztátalanságban voltak. Ezzel függ talán össze, hogy templomok (zsinagógák is) előszeretettel építettek viz mellé.

*

Baumann J., a göttingai egyetemen a bölcsészet tanára, aktuális kérdéseket tárgyal »Über Religionen und Religion« cz. könyvében (*Langensalza* 1905). Bevezetőleg husznál több vallásról beszél röviden, többé-kevésbé érdekesen. Előkerülnek a babyloniak és egyiptomiak mellett a chinaiak, japánok, vad amerikaiak stb. Az »ó-testamentom« is megkapja a maga 5 lapját, mint az új testamentom. A modern »tudományos« theológiát kétszer annyi térre méltatja, de Wellhausen iratai a három evangéliumról a modern theológia felett állanak és azért azokkal egyenként és bőven kell foglalkozni. Miután még az egyháztörténeti fejlődés és az iszlám szóba került, a 113. lapon elérkezik Baumann tulajdonképi tárgyához. A zsidókról nem beszél, csak valamelyik jegyzetben említi, hogy 7 vagy 11 millió van. Vallásuk egyáltalában nem jön szóba.

*

Dr. Büchler A. bécsi tanár a haj szerepéről a sémi népeknél monográfiát írt e czímen: »Das Schneiden des Haares als Strafe der Ehebrecher bei den Semiten« (*Wiener Zeitschrift f. d. Kunde d. Morgenlandes* 1905. évf.). A dolgozatait jellemző alapossággal kiterjeszkedik nemcsak a czímbe jelölt, hanem minden egyéb kérdésre, amely a hajjal összefügg egészen a viselet módjáig. Előbb is tudták, hogy a zsidó nők hajukat az ókorban nem vágták le: R. Akiba felesége levágta hajfürteit és eladta őket, hogy férje a tanulásnak szentelhesse az idejét. Az is előfordul a talmudban, hogy szabad-e az elhalt nő haját levágni és eladni? Még sok bizonyítékot lehetne felhozni, de mindezekből csak az következik, hogy *szabad* volt a haját viselni. Büchler tanulmányából meggyőződünk, hogy *kellott* viselni, mert a hajlevágás a házasságtörés büntetése. Nem tiszta nőket a levágott haj jellemezte. B. azt is bizonyítja, hogy Palesztinában a zsidó férfiak is hosszú haját viseltek. A sok bizonyíték mellé hivatkozhatunk a fejnek olajjal való bekenésére is, miről sokszor van szó és ami a hosszú haját feltételezi. A hosszú haj viselése valószínűleg összefügg a forró

klimával, mit B. nem kutatott. Értekezése végén mintegy összefoglalásul a következőket mondja: »Die verschiedenen Quellen ergeben, dass Freien, die zur Strafe als Sklaven verkauft, und Frauen und Männern, die wegen Unzucht oder infolge der Talion als der Unzucht Verfallene gestempelt werden, das Haar geschnitten wurde«. A besorozott legény haját katonáék, kik mindenütt konzervatívek, még néhány év előtt nálunk is levágták, jelezvén vele azt, hogy ezentúl a királyé. A középkorban a lengyel parasztok a menyasszony haját a házasság napján levágták, ezzel jelezvén, hogy a nő a férj birtoka, vagyis rabszolgája. A házasságtörőknél a hajlevágás úgylátszik a legnagyobb degradálást, a szabad emberből a szolgasorba való letaszítást jelenti. A katonaság a halálra ítélt bűnöst a justificatio előtt még ma is kilöki kebeléből. Talán így értendő a hajlevágás, mint büntetés és nem úgy, mint B. felteszi, hogy a halálbüntetés *helyebe* lép »dieses [das Schneiden des Haares] tritt auch an Stelle des Todes« (138. lap). Ez hihetetlen. Bármily megalázó volt a lenyírás, a halálbüntetést nem pótolhatta.

*

Luncz A. M. kiad egy palesztinai könyvtárt (*Bibliothèque Palestinienne*), melyből eddig három számot bocsátott közre. 1. Schwartz J. (héber nyelvű) palesztinai geográfiája. 2. Esztori Parchi ismert műve Palesztináról. 3. Hameammer (*Jeruzsálem* 1905). Ebbe az utolsó században napvilágot látott a szent földre vonatkozó összes héber cikkek össze fognak gyűjtetni. Az első kötet két csoportra osztja a cikkeket *a)* geográfiai, *b)* topográfiai. A geográfiai értekezések száma 7 és többnyire Rappoporttól származnak. A második csoport jó része szintén tőle ered. Az »Erekh Millin« és héber folyóiratok lettek kiaknázva. Nagyobb botanikai tanulmányra is akadunk. A gyűjtemény rendkívül tanulságos és a kiadó eszméje a legszerencsésebbek közé tartozik.

*

Luncz A. M. jó hírnévnek örvendő »Palästina Almanach«-jának 11. évfolyama szép közleményekkel kedveskedik olvasóinak a kalendáriumi és egyéb tudnivalókon kívül. A 228 lapra terjedő irodalmi rész 12 dolgozatot ölel fel, többnyire a kiadótól. Első helyen áll az »elfelejtett mondák« cz. dol-

gozat folytatása. Tiberias meleg fürdőivel és Hebron a patriarchák sírjaival egy-egy geo-topographiai cikkben van leírva. Több cikk a koloniák ismertetésének van szentelve és egy, melyben a Rothschild-ház által az összes szentföldön létesített humanisztikus és iskolai intézményeket sorolja fel és ismerteti. Az elhalt két palesztinai rabbi Teomim (Jeruzsálem) és Modena [talán Medina] (Hebron) életrajzait szintén Luncz adja. — A magyar zarándok társaságról Bentowim ír, ki azt említi, hogy 1890 (orosz) és 1896 (angol) években is jöttek ilyen társaságok, csak hogy csupán 15 tagból állottak. A lefolyt évben Palesztinában nyomtatott könyvek ismertetése 38 számot mutat, köztük tudományos is akad. Végül a kiadó az év eseményeiről érdekes áttekintést ad. A török kormány népszámlálást tartott, de az adatok közlése jövő évre maradt.

*

Hoffmann D., a berlini orthodox rabbiszeminárium rektora, a tannaitikus irodalom kutatása körül maradandó érdemeket szerzett, mert teljesen tudományos kritikai szempontok és módszer szerint dolgozik. Legújabb műve: R. Simon ben Jochai Mekhiltája Semóth könyvére (héber nyelven) összegyűjtve adja mindazokat a részleteket, melyek ebből az elveszett munkából ismeretesek (*Frankfurt a. M.* 1905). A bevezetés 1. fejezetében 12 pontban felsorolja azokat a régi szerzőket, kik a szóban forgó művet idézik. A 2. fejezetben megvilágítja a »Midras Hagádól« nevű gyűjtemény viszonyát a nevezett Mekhiltához és arra az eredményre jut, hogy a kompilátor (valamint Maimuni) olyan Mekhiltát használt, melyben a R. Jismáel (a ma létező) és a R. Simon Mekhiltája egyesítve volt. A Midras Hagádól, mint már Schechter kimutatta, nagyon önkényesen bánt a szöveggel. Ugyancsak Schechter fedezett fel 12 lapot a Simon Mekhiltájából, melyeket Hoffmann rendelkezésére bocsátott. A M. H. fontosságára először Levy Izráel boroszlói szemináriumi tanár hívta fel a figyelmet a nevezett intézet egyik értesítőjében (*Ein Wort über die Mechilta der R. Simon*). A XVI és 175 lapos könyv java része először a nagyon ritka »Hapeles« cz. héber folyóirat 1901—4. évfolyamaiban látott napvilágot.

*

Friedberg B. monográfiát írt a Landau-családról héber nyelven (Die Familie Landau, Frankfurt 1905.): A család *Landau* (Pfalz) városából eredt és a Landauk Német-, Olasz- és Lengyelországban éltek. A legismertebbek Landau Jakab Bárukh és L. Ezekiel. Az első az Agur (אגור) szerzője, melyet a »poszkim« oly sűrűn idéznek és amely eredetileg elemi könyvnek készült mint akár a Misne Tóra vagy a Sulchan Árukh. Könyvét 1490-ben Nápolyban maga nyomatta ki. Eszerint semmikép sem valószínű, hogy atyja, Jehuda, már a XIV. században működött volna, mint Friedberg a címlapon és irata elején mondja. A második híres Landau a Nóda Bihuda szerzője, a nagyhirű prágai rabbi a XVIII. században. Mi sem demonstrálja annyira ad oculos a zsidók vándorlásait, mint az ilyen monográfiák, melyekből a családok elszéledését az egyes tagok lakóhelyein figyelhetjük meg. Sűrűn fordult elő, hogy a német »bócher« Olaszország valamely híres rabbijához »tanulni« ment és mint »Feins Bócher« elvette a leányát, esetleg a niécét és ott ragadt. Az »Ogur«, a *MHRM Mipadua* így került Olaszországba és Sául Wahl, az egy napos lengyel király, így került Velenczéből Briskbe.

*

A »Mekize Nirdamim« kiadványai közt látott napvilágot Josel Höchstädt (הושטיט) műve, ki rendesen József bar Móse-nek neveztetik. Címe *Leket Jóser* (לקט יושר), a Jóre Deára vonatkozik és ez a második rész, melyet *Freimann J.* adott ki (Berlin 1904). Isserlein Izraél, a Terumath Hadesen szerzőjének tanítványa volt és művében tanítója döntvényeit stb. gyűjtötte. A történelem számára is sok adattal szolgálván, a kéziratot Steinschneider, Berliner és Gudemann már kiaknázták. F. minderről a bevezetésben felvilágosítással szolgál és egyszersmind megírja a szerző életrajzát. Józsefünk a XV. század második felében virágzott. Műve alapján a történészek megczáfolják a decisorok egyik szabályát, melyet a Terumath Hadesenre vonatkozólag alkottak (XIV. köv.). A kulturtörténeti adatok mennyisége igen jelentékeny (XV. köv.). A felemlített személyek száma 134.

*

Jacob B., göttingai rabbi, ki több dolgozat által dokumentálta hivatottságát a bibliakutatás mezején, most nagyobb munkával lép a nyilvánosság elé: *Der Pentateuch, exegetisch-kritische Forschungen. Mit Figuren und zwei Tafeln* (Leipzig,

1905). A szépen kiállított 412 lapra terjedő mű négy csoportban adja szerző észrevételeit, melyek tárgyi szempontok szerint rendeztetnek. Az első szakasz a pentateuchus kronológiájáról szól, oly téma, amely kimutathatólag több mint 2000 év óta foglalkoztatja az elméket, Demetriustól Jacobig. Négy fejezetre osztja a tárgyalandó anyagot, melyek közül az utolsó adja az összefoglalást, szólna az aerákról és a héber számlásról általában. A második szakasz, amely három fejezetre oszlik, a *genealógiákat* tárgyalja. A legterjedelmesebb a harmadik szakasz (135—346), amely négy fejezetben adja szerző kutatásait a szentélyről és ami vele összefügg. Az utolsó szakasz az ünnepekről és áldozataikról szól. E rövid tartalomjegyzék csupán a könyv bejelentését czélozza, az ismertetést más-korra tartjuk fenn.

*

Strack H. L., berlini egyetemi tanár, aram grammatikája, melynek teljes czimét az Irodalmi hírekben találja az olvasó, tömörsége és szabatossága által tűnik ki. A módszer ugyanaz, amely szerző héber nyelvtanánál bevált és amely 1905-ben a 8-ik kiadást érte meg. Szerző kevés szóval sokat mond és pedig mindig világosan, úgy hogy az egész nyelvtant 39 lapon adhatja. Minthogy a ránk maradt bibliai aramszövegek csekély terjedelműek, nemcsak igazolt, hanem szükséges a targumok és egyéb nyugat-aram alakok bevonása. Ezt itt-ott találjuk, még pedig kellő óvatossággal felhasználva. A feliratok (palmyren stb.) s a többi aram dialektus (syr stb.) szintén szolgáltatott analógiákat. Kezdők számára ajánlatosabb, mint Kautzsch és Marti terjedelmesebb aram nyelvtanai. Strack kéziratok felhasználásával magukat a biblia-szövegeket is kiadta és könnyebb használhatóság kedvéért szótárral is ellátta őket. Ez a második rész 60 lapra terjed.

*

»*Monumenta Judaica*« a czíme egy új gyűjteménynek, melyet *Wüsche August*, az ismert midras- és talmud-fordító bocsát közre *Neumann Wilhelm* és *Altschüler* közreműködésével. Két csoport lesz. Az elsőben német fordításban fogják adni az aram, samaritán, syr, gót és arabs bibliafordításokat. Nagy tudományos apparátus fog a fordítás alapjául szolgálni, de közérthető nyelven, úgy hogy minden művelt ember megért-

hesse. A megjelent próbafüzet magas és széles negyedrért és ilyen lesz a mű; beszámol a célról és a tudományos segéd-eszközökről. Nem érthető, hogy mit keres az aram társaságban Ulfilas (gót)? A görög-latin fordítások csoportjába tartozik, mert görögből fordított. A nagyközönség talán hasznát veszi ezen átültetéseknek, de venni aligha fogja. Fontosabb a második csoport, melybe a talmud történelmi részletei lesznek összegyűjtve. Ez szép és tanulságos gyűjtemény lesz. Ha kellő alapossággal készül el, a történettudománynak elsőrendű segédeszközt fog szolgáltatni. Reméljük a legjobbat. A kiadó cég természetesen üzleti szempontból vállalta el a kiadást, a mi örvendetvs jel, mert arra mutat, hogy a zsidóság iránt akkor is van érdeklődés, ha nem antisemitizmusról van szó. A sok irodalmi vállalkozásból a zsidókra is jut. Prospektusában kiemeli, hogy a mű teljes elfogulatlansággal fog készülni, mert a három feldolgozó közül az egyik protestáns, a másik katolikus és a harmadik zsidó. Nem szólunk ellene semmit, csupán azt kérdezzük, mikor fogják a könyvkiadók a közönséget az elfogulatlanságról hasonló módon megnyugtatni, ha a zsidókat is érintő katolikus vagy protestáns forrásmunkát adnak ki? Mikor? Mikor?

*

Hogy gondolkozott a görög-római író-világ a zsidókról? nem új kérdés. Foglalkoztak vele a történészek és a filológusok. Meg is írták műveikben és Reinach meg mások össze is állították a zsidókra vonatkozó klasszikus szövegeket. Schürer látszólagos tárgyilagossággal azt állítja, hogy a görög-római irodalomból a zsidók megvetése tűnik ki. Igaz, hogy azok a pogány írók, akik a zsidókat említik, többé-kevésbé becsmérlik őket. A kivételek csak megerősítik a szabályt. De megfeledkeznek arról, hogy az írók 99 százaléka egyáltalában nem beszél a zsidókról. Pedig bizonyosak vagyunk benne, hogy nem hallgattak volna mindnyájan, ha a zsidók nagyon fájtak volna nekik. Mielőtt tehát konstatálják, hogy a görög-római irodalom antisemita, konstatálandó az, hogy a görög-római irodalom tulajdonkép alig foglalkozik a zsidókkal. Ezt azért említjük most, mert *Stähelin F.* népszerű előadásból kinőtt monografiát adott ki e címen: »Der Antisemitismus des Altertums in seiner Entstehung und Entwicklung« (Basel 1905).

Szerző felhasználta mindent egészen a legújabb papyrusokig. Az egyik papyrus pl. egy zsidó Danulos (Dániel) lókupecz csalásairól értesíti a hálás utókort, ki i. e. a 2. században élt. »Aus der Mitte desselben Jahrhunderts stammen zahlreiche Tonscherben, die von jüdischen Steuerpächtern in Theben als Quittungen ausgestellt worden sind. Bekannt ist ferner, dass das hohe Amt des Alabarchen (Oberzöllners) mehrfach von Juden bekleidet worden ist, unter anderm auch von Alexander, dem Bruder des Philosophen Philon. Endlich scheinen die Juden in Ägypten zeitweise die Kontrolle der auf den Wasserstrassen fälligen Zölle und Abgaben sowie das Monopol des Papyrushandels besessen zu haben. Diese starke Beteiligung an chikanösen und blutsaugerischen, aber desto rentableren Finanzgeschäften kann nicht dazu beigetragen haben, die Abneigung der Volksmassen gegen die Juden zu vermindern« (36 köv.). A zsidók feje az alabarch volt, ez pedig a fővámberlőt jelenti. A középkorban is rendesen a pénzügy képviselője az udvarnál (bármily alakban) volt a zsidók feje. Az ellene felgyülemlett mérget aztán a zsidókra öntötték ki. A legenda a zsidók gazdagságáról szintén ily módon keletkezett, a keresztény nép csak a gazdag zsidót látta. Rothschild. Stähelin objektív, amennyiben a pogány antisemitizmus jelenségeire és indító okaira rámutat ugyan, de azokat nem igazolja vagy helyesli.

*

Dr. Tänzer A., ez előtt hohenemsi és jelenleg merani rabbi, kiadta előbbi hitközségének történetét e czímen: »Die Geschichte der Juden in Tirol und Vorarlberg. Teil 1 und 2: Die Geschichte der Juden in Hohenems und im übrigen Vorarlberg« (Meran 1905). A mű XXXV + 802 lap. A zsidó irodalom ily terjedelmű monografiát nem ismer. Pedig a hohenemsi hitközség nem tartozik a régiek közé. Vannak ugyan nyomok, hogy Vorarlbergben már a XIV. században laktak szórványosan zsidók, de történetük csak 1617-iki letelepedésük óta ismeretes. Érdekes a védlevél, melyet a mondott időben az uralkodó gróf számukra kiállított. Kedvezőbb, mint pl. az egykoru frankfurti (22. köv. l.). Az idők folyamán jogaik fogytak és adózásuk egyre emelkedett: az uralkodó grófi család vagyonának csökkenésével tartottak lépést. 1676-ban végleg

kiüzettek, de már 1688-ban ismét felvették. A tartomány 1765-ben osztrák kézre került és új védlevelet kaptak. A külső történetből érdekes az a tény, hogy Vorarlberg az egyetlen osztrák tartomány, melyben a rituális vérvád nem fordult elő (9. lap). A mű terjedelmét nem köszöni sem a zsidók nagyobb számának vagy kiválóbb jelentőségüknek, sem valami különösen feltűnő sorsuk ecsetelésének, hanem a minden apró részletre való kiterjeszkedésnek és a felosztás folytán elkerülhetetlen ismétléseknek. A történet egészen napjainkig vezetetik le. Rabbijaik közül Kohn Ábrahám a legismertebb, kit 1848-ban Lembergben a chászidok fanatizmusa megmérgeztetett. Tänzer kimutatja a meggyilkoltnak hohenemsi működéséből, hogy lényegében konzervatív ember volt (560 köv. és 594—622). A kántorok közül a leghíresebb Sulzer, a néhai bécsi főkantor. A hitközség modernizálása úgy történt, mint az egész világon. Nagy harc folyt például a miczvóth-eladás megszüntetése körül. A reform hívei Bécs, Pest és Prága példáira hivatkoztak (561). Újabb időben a rabbik sűrűn váltakoznak. Tänzer minden lehető kérdésre megfelel, pl. arra is, hogy a tóra elé idézés 14 ujezüst táblácskával történik (577). A függelék (683—789) 60 család családfáját adja ábécé sorrendben.

*

»Das Tier Jehovas« szerencsétlen cím alatt szerencsés témát dolgozott fel *Heilborn E.*, t. i. az állatok szerepét a bibliában, mit jogosan nevezett »Ein kulturhistorischer Essay«-nak (Berlin, 1905). Az anyag igen gazdag és tömött előadásban is 102 lapot tölt meg. Szerző ugyan az apokrifákat is használta, de ezekben aránylag kevés az anyag. Ez annak a jele, hogy ezek szerzői már nem éltek annyira a természetben, mint a régiebb írók, kiknek az alkotásai a bibliában össze vannak gyűjtve. Minden oldalon azt a benyomást nyerjük, hogy a biblia bámulatosan ismeri az állatvilágot és állításai még ott is, hol a modern természetrajzzal ellenmondásba kerülnek, megfigyeléseken alapulnak. A talmud csodálkozását, honnan ismerte Mózes az állatokat oly bámulatosan, hisz nem volt vadász (Lev. 12 és Deut. 14). Bátran kiterjeszthette volna az összes prófétákra. A rejtély kulcsa az, hogy főleg pásztor-nép volt, pásztor volt Ámosz próféta is. A talmud szerzői már

»a sátorban haltak meg a tóratanulás miatt« és így nem csodálkozhatunk a csodálkozásukon. Heilborn 5 fejezetben tárgyalja az anyagot, melyeket egyenként több pontra oszt. A főcímek a következők: 1. Az ember és az állat. 2. Isten és az állat. 3. A természeti érzés ébredése. 4. A természeti érzés fantasztikája. 5. Az alakító képzelet. Az anyag összehordása is érdem. De Heilbronn ezen felül elmésen dolgozta fel. A szempontok gazdagsága a nem zoológust meglepi. Megjegyezzük még, hogy Heilborn az irodalomtörténeti kritika álláspontján áll, de úgy látszik, hogy nem az eredeti szöveg alapján dolgozott.

*

A Baedekert minden utazni vágyó ismeri és nem szorul dicséretre. Kézikönyve a szent földről valósággal tudományos becsű és nagy sikert aratott, mert a múlt évben a 6. kiadás látott napvilágot: »Palästina und Syrien nebst den Haupt-routen durch Mesopotamien und Babylonien. Handbuch für Reisende« (Leipzig 1904). Az 5. kiadást annak idején ismer tettük, de a 6. nemcsak javult, hanem ki is bővült, még pedig külön szakasszal, amely Mesopotámiát és Babyloniát öleli fel (338—385). Ebben az utolsó szakaszban vannak olyan helyek, melyek a babyloni talmud ismerőit kiválóan érdeklik. Természetesen csupán kevés hely, mert azok részben eltűntek részben a kézikönyv szerzőit és használóit egyáltalában nem érdeklik. Szurát pl. hiába keressük.

Néhány részlet. Az olajfának Palesztina a hazája és az évezredes pusztítás után is jelentékeny mennyiségben exportálnak olajat (L. lap). Hozzá tehetjük, hogy Palesztinában az olajbogyó kiváló helyet foglalt el a tápszerek közt. Jóchanan egy olajbogyóra az asztali imát recitálta, tehát lakomának tartotta. A rendszeren éhínséggel küzködő népet az olajbogyó tartotta, melynek olaja a kiaszott testet táplálta. Az olajbogyó eme jelentőségéből ered a talmudi szabály: minden tiltott eledel mértéke az olajbogyó (כזית). A mértéket a leg-sűrűbben élvezett gyümölcsről vették, míg más, pl. ככותבת datolya, ritka. A szent-János kenyeret a szegény emberek eszik mai napig (LI). Az arab neve az, ami a talmudban is, t. i. charrub. Ismeretes, hogy nevét keresztelő Jánostól kapta, ki ebből a szegény eledelből élt, mint Chanina, kinek egy

hétre elég volt belőle egy kab mérő (Lukács 15, 16; Berák-hóth 17b). — Nem helyeseljük egyáltalában a népcsaládok képességeinek jellemzését. Nem érnek semmit. Konti karmester — most halt meg — lengyel-zsidó volt, de — magyar, igaz fajmagyar zenét komponált és az ivásban a bácskaiakat is legyűrte. De hát nem akarunk triviálisak lenni. A Baedeker a köznézetet reprodukálja a következő jellemzéssel:

»Die Semiten zeichnen sich durch ein reiches, tiefes Gemütsleben aus, haben aber wenig Anlage zur Abstraktion. Die Entwicklung philosophischer Systeme, einer höheren Poesie in Epos und Drama, eigentliche Kunsttätigkeit war ihnen zu allen Zeiten versagt, aber als die Völkerfamilie, in welcher die drei Weltreligionen, das Judentum, das Christentum und der Islam, ihren Ursprung haben, sind sie zu einem der wichtigsten Faktoren der Weltgeschichte geworden« (LVI). A sémiek nem alkottak bölcséleti rendszert. Hát az árja népek közül a görögön kívül melyik alkotott? A görög alapján pedig a sémiek az ókor óta mindig alkotnak. Egyébkép a teológiai rendszerek voltak az ő bölcsészeti rendszereik. — Az LIX. lapon szó van a zsidókról általában és végül ez áll: »Die Juden sind meist grosse schlanke Gestalten und haben den alten Charakter des Volks ziemlich rein bewahrt.«

Palesztina történetében Jézusról is szól és szóról-szóra ezt mondja: »Der aufgeregten Menge musste sich der römische Landpfleger *Pilatus* beugen und die Vollziehung des jüdischen Urteils an Jesus verfügen« (LXXIV). Rég meghaladott álláspont. Jézus a római politika áldozata, hiába mosatja az evangelium Pilátussal kezét. Semmi esetre sem való ilyen állítás a »Baedeker«-be.

A régi palesztinai zsinagógákról a következő érdekes helyet olvassuk: »Eine eigentümliche Bauart zeigen die *Synagogen*, welche in Galiläa vom III. bis VI. Jahrhundert entstanden. Sie sind viereckig, das Innere ist häufig durch vier Säulenreihen in fünf Schiffe geteilt; die derben Säulen tragen Steinarchitrave; die zwei letzten inneren Stützen des N. — Endes bestehen aus viereckigen, nach innen abgerundeten Pfeilern. Das Dach war aus Holz, die Ornamentierung, besonders der Gesimse, sehr reich. Merkwürdigerweise finden sich öfters Tierfiguren an den Synagogen ausgemeisselt«.

Valamely helyen, melyet e pillanatban nem találok, a templomban levő »Judenhof« említtetik. Ez az »izraeliták előcsarnoka« ellentétben a »nők előcsarnoká«-val és a papok, leviták helyeivel, de »zsidó udvar«-ról beszélni nem lehet, mert ez pogányudvart tételez fel, ami nem volt. — A chalukáról nincs tiszta fogalma. Ezt mondja a 21. lapon: »Sie leben grossenteils von reichen Stiftungen europäischer Glaubensgenossen (Montefiore, Rotschild, Alliance Israelite), wovon sie ihre »chalûka« (Anteil) erhalten, um der Geber an heiliger Stätte zu gedenken«. Ez, mint tudjuk, nem áll, amennyiben a chaluka összegei nem a nevezettektől erednek. A 359. lapon tutajokat említ, melyek kecske- és juhbőrökből készült tömlőkön járnak. Már Xenophon ismerte ezeket. Erre Baedeker hivatkozik, de nem hivatkozik a talmudra, amely emlékezetünk szerint szintén említi ezeket, tehát 1000 évvel Xenophon utáni időből is van historiai adat.

*

Bamberger Herz fiatalon elhunyt szerző hagyatékából kiadta öccse *Bamberger S.* a következő iratot: »Geschichte der Rabbiner der Stadt und des Bezirkes Würzburg« (*Wand-sbek* 1905). Würzburg régi jámbor község és ma is az, ami már a fenti czímbe tükröződik. Egyébiránt a Bambergerek közel száz év óta bírják a rabbiszéket. Az első rabbik, kikről a források tudnak, 1147-ben, a 2. keresztes hadjárat idején éltek, vagyis inkább haltak meg mint vértanuk. Ugyanis 20 meggyilkolt zsidó között 3 rabbi volt. A középkori német rabbik egyik legkiválóbb irodalmi képviselője Izsák ben Mózes Or zarua egy ideig Würzburgban működött, hol Eliezer ben Joel előbb tanítója, később kartársa volt. Meir Rothenburg szintén rabbi volt Würzburgban (16 s köv.). Engelbert érsek egy chazant nevezett ki W.-ban, de az illető, ámbár a község többsége megválasztotta volt, azt felelte, hogy ezt a hivatalt érsektől nem fogadhatja el. 1422—1444 zsidó nem lakott W.-ban. Ismét visszatértek, de 1567-ben végleg kiűzettek és csak 1623-ban térhettek vissza. De már 1631-ben csupán 3 zsidót türtek meg. Két évtizeddel később már ismét volt rabbi. De a főközség hosszú időig Haidingfelsben volt. 1727-ben R. Jakob, R. Arje Löb Reckendorf fiát választották rabbinak, ki 1709—27-ig *Pozsonyban* volt dajjan és iskolafő. 16 évi működés után 1742. nisan 28-án halt meg (44).

45. lap mojora helyett olv. majora. Bamberger többféle függelék ad, köztük sirfeliratokat is.

*

Friedländer M., a bécsi Allianz egykori titkára, nyugalomba vonulása óta a tudományra adta magát és dicséretes, buzgalommal tanulmányozta a zsidó hellenista irodalmat. Irodalmi termékeit hűségesen ismertették, de már az utolsónál sajnálattal észleltük a lejtőt, melyre került. F. azt a nézetet vallja, hogy a kereszténységet a hellén kulturkör zsidósága, a »hellenista világzsidóság« szülte. Igaz minden esetre, hogy a hellén-zsidó községekben keresett és talált Pál hiveket és hogy a pogány világ meghódítása ezek műve. Téves azonban az, hogy az eszméket e világhódításhoz ez a zsidóság produkáta volna. Hisz az új vallás alapítója és összes apostolai palesztinaiak voltak. A törvény elleni opposíció az egyetlen eszme, melyet a priori a diaspora zsidóságának tulajdonítanak, szintén palesztinai termék. A talmud elég sűrűn polemizál ellene, tehát ismerte. Csak úgy találomra említünk néhány jelenséget a legrégebb korból. A tannák rendszeresen bizonyítják az egyes törvényeknél, hogy érvényük örök időkre szól (לדורות). Érthető az ilyen bizonyítás azon feltevés nélkül, hogy oly állítások is elhangzottak, miszerint a törvények idejüket múlták? Számos ízben bizonyítottatik, hogy a parancsolat nemcsak a templom fennállása idejére, hanem azutánra is kötelező. A »parancsolatok, melyek az országtól (szent földtől) függenek« felette gyakran említettnek. De fontos az elv volt, amely szerint csakis a szent földdel szoros kapcsolatban álló törvények tekintendők ilyeneknek, a többiek pedig minden országban kötelezőek. Egész kétségtelen, hogy volt oly eszmeáramlat, amely szerint a vallás általában annak őrsországaival elválaszthatatlan kapcsolatban van. Erről az elterjedt felfogásról már bibliai helyekből értesülünk és a pogányvilágban általános volt.

De hát ez mellékes, akár igaz, akár nem, különös az, ha Friedländer legújabb könyve »Die religiösen Bewegungen innerhalb des Judentums im Zeitalter Jesu« (Berlin 1905) előszavában 2000 év után a farizeusokat oly módon támadja és ellenfeleiket, a zsidókeresztényeket, oly módon igazolja, hogy minden olvasó azt olvassa ki belőle, hogy a mai zsidóknak ki kell térni. Ezt a benyomást nem mi nyerjük, nem olvasunk

bele F. fejtegetéseibe valamit, ami nincs bennük, mert maga F. szólal meg, hogy hitrokonai a keresztvízre való irányítással fogják őt megvádolni. Tiltakozik ugyan e feltevés ellen, de mit ér a tiltakozás, ha fejtegetései mégis ide lyukadnak ki. Ezzel szerző oly térre lépett, hol a tudomány megszűnik és helyébe lép a misszió. A köpönyeg, melybe a misszió burkolódzik, édes keveset változtat a lényegén.

Köztudomásu, hogy F. a bécsi rabbiszeminárium megnyitakor a történelmi tanszékre pályázott. Ehhez joga volt. Nincs is benne semmi feltűnő, hisz rabbiszemináriumi tanszékre akárhány analfabéta pályázott már és némelyik — sikerrel. F. azonban utólag beigazolt tudása mellett sem volt szerencsés. Az ostromot folytatta, ebben sincs semmi feltűnő, a rabbiszemináriumokat mások is ostromolták és némelyik szintén — sikerrel. Feltűnő csak az, hogy az időszakai sajtóban lesből, és végre utolsóelőtti munkájában Schwarz bécsi rektort, ki aspirációinak útját állta, nyíltan támadta, és most ő maga oly fényesen igazolja. Hát nem volt a bécsi jámbor rektornak igaza, hogy ilyen kaliberű történelmi oktatást nem engedett a vezetése alatt álló rabbiképző tanszékére? Friedländer maga sem felelhet nemmel.

*

Deutsch Dávid (1810 — 1873) néhai mysslowitzi és sohraui rabbi nem tartozott az első rendű csillagok közé, de egyik utódja kegyeletből emlékét megörökíti 1902. Mysslowitzban kinyomatott életrajzával. Több prédikációt adott ki életében és a braunschweigi és még egy rabbigyűlés határozatainak kritikáját (1844). A boroszlói előljáróságához Geiger Ábrahám ellen 10 rabbitársával feljelentést adott be, melyre ez helyesen avval felelt, hogy a feljelentők többsége alig tud németül írni és egyáltalában nem illetékes Geiger tudományos kutatásainak megítélésére. A sors ironiája, hogy Deutsch későbbi években Troki Izsák a kereszténység ellen polemizáló művét adta ki — és ez életének legjelentékenyebb alkotása — azt a művet, melyre Geiger hívta fel a tudományos világ figyelmét jelentős értekezésében. A bevádolt kartárstól vette tehát szellemi táplálékát, mint sok más orthodox, kik nem tudtak és nem tudnak eleget káromkodni a »neologok« ellen.

*

Schwab Moïse, a nagyszorgalmu párisi könyvtárnok, legújabb művének czíme: »Rapport sur les inscriptions Hebraïques de la France« (*Páris* 1904. a »Nouvelles Archives des missions scientifiques et littéraires etc.« cz. a francia közoktatásügyi kormány által kiadott gyűjteményben XII. 3). A bevezetés bibliográfiai áttekintést ad a héber sírfeliratokról, mellékesen közölve egy már általa máshol is megbeszélte, cserépedényen levő mágikus feliratot is. A 27. lapon azt mondja, hogy a következő mű: »S. E. Blogg, ס' החיים (Frankfurt a. M. 1848, 8°)« nyomára nem akadt sehoh. Összesen 627 héber felirat található francia földön, melyeknek statisztikáját műve végén adja. (Néhány máshonnan ered). A legrégebb a VII. század végétől (688) származik, narbonnei latin sírfelirat e három héber szóval שלום על ישראל. Ennek, valamint a régi görög és latin zsidó sírfeliratokon sűrűn található שלום és εὐχήνη szónak nézetünk szerint nincs más értelme, mint a szerencsétlenség alkalmával mondott áldás. Csendes kívánság, hogy oly baj ne érjen többé senkit, amint ma mondják a temetésnél szokásos imában: ne legyen többé halál. Különös, hogy Sch. 27—30. lapon magyarázza Reinach nyomán ezt a sírfeliratot, de a szöveget magát nem közli. A legnagyobb felirat Béziers városában találtatott, 1144 utáni időből való és 12 sorból áll (63—72). A legtöbb sírfelirat, szám szerint 64, Párisból származik. 179. lap מצבת לכבוד Schwab ezt jegyzi meg: C'est le mot כבוד défiguré. Hozzá kell tenni, hogy כבוד a talmudban *kosarat* jelent. U. o. הבחור sajtóhiba (7 helyett olv. 7).

TANÜGY.

AZ EGYETEMES VALLÁSOKTATÁSI TANTERV.

Az országos izraelita tanítóegyesület terjedelmes birálatot adott ki arról a tantervjavaslatról, melyet az országos iroda utján egybehívott országos bizottság, illetve annak albizottsága részletesen kidolgozott. A »véleményes jelentést«, melyet az országos bizottság tagjainak megküldtek, az ügy minden barátja csak igaz örömmel fogadhatja, hisz tanúbizonysága az illető szakkörök kívánatos érdeklődésének és buzgalmának. Minthogy azonban a jelentés csakis egy bizonyos kör, vagy mondjuk egy bizonyos álláspont, képviselője, szót kérünk hozzá, hogy szembeállítsuk vele a másik fél nézetét és a hangoztatott kifogásokat leszállítsuk a maguk értékére.

Foglalkoznunk kell először is a jelentés bevezetésével, mely tele van keserű panaszsal. Panaszkodik a magyar zsidó tanítóság mellőzéséről, melyet az az érdekes testület az orsz. hitoktatási tanterv készítésénél szenvedett. Mi ezt így nem akarjuk elismerni. Mert mikor az orsz. iroda a tanterv ügyében országos bizottság kiküldését kezdeményezte, valamely normához kellett ragaszkodnia, amely szerint a bizottság összeállítható legyen és legegyszerűbb volt a megalakult kerületek megbizottjait egyesíteni a bizottságban. Fölszólította tehát a kerületeket, hogy 1 vagy 2 taggal, lehetőleg szakemberrel képviseltessék magukat a bizottságban. Ezen felül még az orsz. tanítóegyesületet is fölszólította, bár a kerületeken teljesen kívül álló testület, hogy küldje el képviselőjét az országos hittanügyi bizottságba. A tanítóegyesület meg is felelt a fölhívásnak! Miért nem élt akkor mindjárt fölterjesztéssel az orsz. irodánál és fejtette ki, hogy *egy* tag az ő részéről kevés? Én azt hiszem, hogy az orsz. iroda engedett

volna a megokolt előterjesztésnek, az ügy szent érdeke pedig megérdemelte volna ezt a kis fáradságot, a tanítóegyesület semmit sem vétett volna saját tekintélye ellen, mert hisz nem a maga számára kért volna valamit, hanem csak több munkát a fontos kérdésben; így azután elesett volna az utólagos rekrimináció.

Avagy talán azt hitte a tanítóegyesület, hogy a bizottságnak csak tanítókból kellett volna állnia, vagy legalább tulnyomó részben azokból, illetőleg a tanítóegyesület érdeemes tagjaiból? Ezt talán még se gondolta. De hát mit jelentsen akkor az a fura megjegyzése, hogy »megütközéssel látta tehát egyesületünk és a magyar zsidó tanítóóság — a bizottság megalakulásakor — hogy abban tanférfiak, egy-kettő kivétellel, nem foglaltak helyet. A bizottság 32 kiküldöttje közt 26 rabbi és 3 világi tag volt, tanférfi volt köztük a pesti izr. hitközségi tanfelügyelő, egyesületünk kiküldöttje és egy hitoktató! Hát az a 26 rabbi ugyan melyik kategóriába tartozik? Tudtommal mindannyian hittanítással foglalkoznak, tulnyomó részben már évtizedek óta, foglalkoztak a hittanítás kérdéseivel irodalmilag is, tanulmányozták annak követelményeit és feladatait, azért még sem tanférfiak, mert a tanítóegyesület őket ilyeneknek elismerni vonakodik? Vagy egyedül a tanítói oklevél volna az, mely az illető rabbikat a hittanításra képesítené? Nem akarom a tanítóegyesület vezetőségéről fölteni, hogy akár az országos bizottság 26 rabbitagját, akár a modern rabbi-kart sérteni akarta, inkább lapsusznak tartom az egész kijelentést, melylyel bizony elvetette a súlykot.

Én bátor vagyok azt állítani, hogy az a 26 rabbi ugyanannyi tanférfiut képviselt, akiknek joga van a hittanítás tervéhez hozzászólni, arra döntően befolyjni, mert első sorban ők vannak hivatva, hogy azt a legnehezebb részében, az elemi iskolán tul eső részében keresztülvigyék és végrehajtását a maga egészében ellenőrizzék.

Tudtommal az elemi iskolai tanítók csak ott foglalkoznak polgári- és középiskolai hittanítással, ahol a községnek rabbija nincs, vagy ha van, az egyedül nem képes a tanítást ellátni; de ott is természetesen az illető rabbi felügyelete alatt. Ki volna tehát inkább hivatva a hitoktatási tanterv készítésében közreműködni és kit küldtek volna a kerületek

kötelességszerűen inkább, mint az ő vallásoktatóikat, a rabbikat? És ha pl. elemi iskolában nem is tanítok, azért a legnyugodtabb lelkiismerettel merek tervéhez hozzászólni, mert tanulmányoztam feladatát, ellenőriztem tanmenetét és ismerem minden részletét, de szakképzettségem- és műveltségemnél fogva nem is vonhatja illetékességemet senki kétségbe. Sőt azt is mondanám, hogy ha nem is tudnám a tantervet minden részében oly jól keresztülvinni, mint valamely kiváló tanító, azért jogosult volnék tantervet készíteni, mert sokan, akik kitűnően tudnak a tanterv szerint tanítani, korántsem képesek a tantervet meg is csinálni. Úgy tudom, hogy az elemi iskolák új tanterve sem kizárólag működő tanítók által készült; amiből talán nem következik, hogy hasznavehetlen!

Kétségtelen, hogy mi tanítóinkat a vallásoktatás terén legbecesebb munkatársaink gyanánt tartozunk értékelni, én legalább mindig így tettem iskolánk derék tanítókarával, de azt józanul nem fogja senki állítani, hogy kizárólagos vezetőkül fogadjuk el, amikor az *egyetemes* vallásoktatás tantervéről van szó. A bizottság összeállítása ügyében tehát nagyon helytelen véleményt kockáztatott a véleményes jelentés, amivel persze nem akarjuk azt mondani, hogy nem lett volna a bizottság munkájának előnyére még néhány kitűnő tanító-tag.

De helytelen az a másik kifogása is, melyet pedig »szembetűnően« (sic!) akar kiemelni, hogy a tanterv nem történelmi alapon készült. A bizottságnak — úgymond — be kellett volna kérnie minden hazai hitközségtől az érvényben levő részletes hitoktatási tanterveket és azok alapján dolgozni. Hát kérem be is kérte az orsz. iroda azokat a kerületek útján, sokszorosítottatta is a beérkezett jelentéseket, melyek az országos bizottság tagjainak kiindulási pontul szolgáltak. Csak persze az volt a baj, és ez nem a bizottság hibája, hogy nem igen érkeztek azok a »részletes hitoktatási tantervek«, abból az egyszerű okból, mert — sajnos — nem léteznek; vagy ha az egyes érdekelt körök állítása szerint léteznek, egy nagy bajuk van, hogy nincsenek kidolgozva, csak éppen tervben vannak meg.

Ott volt egyebeken kívül a pesti izr. hitközség, illetőleg a VI. községkerület és a dunántúli rabbiegyesület egyetemes tanterve, melyek már igen sok helyütt szolgáltak eddig is a tanítás alapjául. Az országos tanterv kiváló szerkesztője

mindez és egyéb ide vonatkozó előmunkálatot a leglelkiismeretesebben felhasznált, amiben az albizottság, mely a különböző álláspontu tantervek képviselőit egyesítette, csak támogatta, így tehát az országos tanterv igenis történelmi alapon készült és nem a szürke theoretikus íróasztalánál lett kiköltve!

Aki pedig az országos bizottság tárgyalását végighallgatta és ott volt a tanítóegyesület érdekes képviselője is, annak meg kellett győződnie, hogy az a tárgyalás mindvégig minden személyeskedéstől ment, magas színvonalon álló vitatkozás volt, melyben az elvek és irányok küzdöttek egymás ellen, szakértelem és lelkiismeretes tanulmányból kifolyólag. A bizottság által elfogadott alapelvek nem lehettek e szerint más, mint becsületes compromissum eredménye, hisz országos tantervről volt szó és természetesen figyelembe kellett venni az ország különböző vidékeinek egymástól eltérő viszonyait, eddigi gyakorlatát, mert hisz kölcsönös megértés útján akarunk egyöntetűséget elérni és nem oktroi által, amihez különben eszközünk sincs. A végcél mindnyájunknál közös, csak hogy az egyik az egyik utat, a másik a másikat tartja a helyesebbnek, azért tehát a komoly és jogos ellentétek között a lehetőleg mindannyit kielégítő középutat kell választani!

Ily értelemben lett a tanterv normális, de nem is szabad a tanítóegyesület által kívánt minimálisnak lennie, nehogy hivatalos tekintélyével azután több pusztítást vigyen végbe, mint hasznot hajtani képes. Mert hisz régi tapasztalat a zsidóságban, könnyen akadnak »kis rókák«, akik az Úr szőlőjében rombolni akarnak. Nem szabad tehát az országos tantervnek előre lerakni a fegyvert, hanem meg kell kísérelnie, hogy többet érjen el, mint némely helyen eddig, elég helytelenül, igazán minimális mértékben elértek. Hisz csak nem akarja a tanítóegyesület állítani, hogy vallásoktatásunk általában a non plus ultrat nyújtotta eddig és nem hagy sok-sok tekintetben kívánni valót hátra; hisz az országos tantervkészítés egész mozgalma azt célozza, hogy javítsunk vallásoktatásunk ki nem elégítő munkáján és bizonyos, hogy ez a javítás nem csak az egyöntetűség létrehozásában áll! Az új tantervnek, épp mert országos akar lenni, küzdenie kell a sok helyütt nagyon is leszállított mérték ellen és nem vehet tekintetbe olyan érvet, mint a kassai tantestületé, hogy »sok

jobbmódú és intelligens szülő akad, ki gyermekét már csak azért is a közös iskolába járatja, mivel túlsoknak tartja iskoláinkban a héber oktatást és az erre fordított időt. Ez nem lehet mértékadó, ez bűnös és kárhozatos anomália. A zsidó iskola legyen ne csak nemzeti, hanem zsidó is, különben nem éri meg a hitfelekezet részéről hozott nagy áldozatot. Igaza van a miskolczi tantestületnek, »a zsidó iskolának úgy fogunk híveket szerezhetni, úgy fogjuk szükségességét nyilvánvalóvá tenni, megbecsültetését kivívni, ha benne a zsidó érdek nem fog *hátról kullogni*, hanem a hit ápolásának és eszközének mindenütt szerepet juttatunk«.

A szóban forgó tanterv igenis tekintettel volt az ország különböző vidékeinek viszonyaira és szerintünk eltalálta a helyes utat. Ezt bizonyítják különben a tanítóegyesület jelentésében fölvetett vidéki megjegyzések is, melyek — egynek kivételével — a legnagyobb elismeréssel szólnak a tantervről és azt általában helyesnek, üdvösnek mondják.

De nem is akart az orsz. bizottság, illetőleg annak albizottsága, az idegen vélemények elől elzárkózni és tantervét kivülről álló 22 tanférfiúnak küldte meg és pedig a tanítóegyesület szerint is tanférfiaknak, akiknek beérkezett megjegyzéseit épp oly figyelemmel és lelkiismeretességgel tárgyalta, mint a tagokét. Hogy nem minden ellenvéleménynek adhatott helyet, az csak természetes. Mind a tanférfiak minden részletben egy nézeten soha sem lesznek; itt a kisebbségnek engednie kell a komoly okokkal küzdő többségnek, különben soha sem jöhet létre egyöntetű tanterv.

Folytathatnám még általános fejtegetéseimet, de nem akarom cikkemet túlhosszúra nyújtani és így rátérek a részletekre és pedig abban a sorrendben, amint azt a tanítóegyesülettől kapott jelentés mutatja. Nyiltan ki akarom mondani, hol találom a tanítóegyesület ellentétes véleményét helyesnek, sőt mennyiben fogadta azt el az albizottság, akár nem is a tanítóegyesület bírálata, hanem egyes bizottsági tagok ajánlata folytán, és épp úgy ki akarom mutatni, hol jár a véleményes jelentés helytelen nyomokon vagy tévutakon; teszem pedig ezt azon reményben, hogy objektív tárgyalásom által hozzájárulok az ellentétes vélemények kívánatos kiegyeztetéséhez.

A közös elemi iskola tantervénel mindjárt világosan kitűnik, hogy a tanítóegyesület bizottsága nem egyezik a tanítóság többségének véleményével és kénytelen is volt ennek engedni, bár elég élesen kelt ki a tantervjavaslat állásfoglalása ellen, hogy az I. osztályban taníttassék a héber olvasás. Paedagógia-ellenesnek mondja ezt az eljárást, tarthatatlannak jelenti ki a mellette felhozott okokat, de végül, tekintettel a fővárosi és vidéki zsidó tanítóság többségének ellentétes véleményére, a választmány amellet foglal állást, hogy a jelen állapot fenntartassék, vagyis a héber olvasás, még a közös iskolákban is, már az I. osztályban taníttassék.

Be kell még majd azt is látnia, hogy igaza van azoknak a tanférfiaknak, akik a héber olvasást a tanév elején kezdik meg, nem pedig második felében, mert így bizony nem tud az év végén eredményt felmutatni. A fődolog pedig mindenütt a folyékony héber olvasás és azért igaza van a jelentésnek, hogy a bibliafordítás nehezen tud a közös elemi iskolában tért foglalni. De a tanterv számol is ezzel és csak ott írja elő a tórafordítást, ahol akár a II., akár csak a III. osztályban a *folyékony héber olvasás biztosítva van*. (L. Tanterv 30., 33. l.) Nem »nonsens« tehát, amit kíván, mert hisz elengedhetlen föltételhez köti; ha pedig a föltétel nem lesz meg, természetszerűen elesik a következmény is és a tórafordítás közös elemi iskolában csak *pium desiderium* marad. Ezen bizony nem fordul meg a tanterv használhatósága.

Ami a bibliatörténetet illeti, az ugyanaz maradhat, mint a felekezeti elemi iskolában, azt mindig elvégezheti a közös elemi iskola is. Az anyag meghatározásánál az albizottság is arra az álláspontra helyezkedett utolsó ülésében, hogy nem kell a IV. osztályban, akár csak néhány képben is, a jelenkorig haladni, hanem csak az első birodalom pusztulásáig. Persze purim és chanukka nem fog azért elmaradni. E tekintetben tehát teljesen egyetértünk a jelentéssel.

Ami a vallástan külön tanítását illeti úgy a közös, mint a felekezeti elemi iskolában, magam is határozott ellensége vagyok és a tanterv végleges megállapítása ki is küszöböl abból minden elvont tárgyalást. Ha mégis, engedve az egyik rész kívánságának, külön disciplina gyanánt állít össze vallástani anyagot, amint ezt némely iskolában tanítják is, a tan-

terv ezen eljárása egy tanítót sem gátol abban, hogy az előírt anyagot csakis alkalomszerűen, akár történeti, akár a biblia-tanításnál adja elő. Így eleget tesz a tanterv kivánalmának és követi az igazán helyes módszert e disciplina tanításában; a fő az eredmény.

A közös polgári fiúiskola tantervénel meg kell különböztetni oly iskolákat, hol heti 1 és olyanokat, főleg községi polgári iskolák azok, hol heti 2 óra hittan van. Ahol csak 1 óra van, ott végleges megállapodás szerint csak imakönyv és történet lesz az anyag, *tórafordítás teljesen elmarad*. Ahol azonban heti 2 óra áll rendelkezésre, ott bátran elfogadhatjuk a középiskolák megfelelő tervét. Mert nem áll az, legalább nem döntő mértékben, hogy a polgári iskolába járó zsidó fiúk intelligenciája annyira a középiskolásoké mögött marad, hogy ugyanannyi idő alatt képtelenek lennének ugyanazt a tananyagot megemészteni. Főleg vidéken nem áll ez, ahol gyakran csak azért megy polgárba a fiú, mert máshová fölvételt nem nyerhet. Végre is az a bizonyos faji intelligencia, mely a különböző rangú és rendű zsidó tanulókat nagyjában egyenlősíti, nem pusztá mese. Sokat vitatkozott különben e kérdés fölött a két ellentétes vélemény a bizottságban és végre az győzött, mely, ahol csak lehet, a polgári fiúiskolát egy kalap alá veszi a középiskola első 4 osztályával.

Félreérti a tanítóegyesület bizottsága a tantervet, ha azt hiszi, hogy pl. az I. osztály anyagában a szentírás felosztása irodalomtörténeti vagy filologiai szempontok szerint tárgyalandó; nincs ott másról szó, mint hogy, mielőtt a biblia-történetet elkezdik tanulni, röviden megmondjuk, honnan merítjük és mit értünk szentírás alatt. Különben ennek helyes megoldása egyedül a tankönyvtől függ.

A szöszedet készítését sem kell oly tragikusan venni, még kevésbé a héber cursiv-írás tanítását. Elismerem, hogy ez nagyjában nem vihető keresztül, de a tanterv is csak célszerűnek mondja, és nem okvetlen kötelezőnek. És ha megtudjuk tanítani a tanulókat a héber írásra, más fontosabb tudnivalónak kára nélkül, akkor annál jobb.

A közös polgári leányiskola tantervénel a tanítóegyesület elnöke ugyanazt akarja, amit az országos tanterv, amelynek beosztását helyesnek is ismeri el. A tanterv csak természe-

tesnek tartja, hogy a történeti anyagban kiemeljük a zsidó nőre vonatkozó adatokat és e kérdés sikeres feltüntetése a tankönyvírónak dolga.

Az imakönyvet egészében kell ismerni a zsidó leánynak, hogy mint leendő zsidó anya jártas legyen benne és gyermekeit e tekintetben segíthesse. Bizony hajdan a zsidó anyák fogták a kis gyermekeket imádkozásra, míg az atya messze járt a háztól. A vezérlő szempont tehát, hogy a zsidó nő kiismerje magát az imakönyvben és az imafordítás tényleg alárendelt szerepet játszik e mellett, de azért nem küszöbölhető ki teljesen; vannak imarészek, pl. a sema és hasonlók, melyeknek fordítását megkövetelhetjük.

Kiválóan fontos azonban a szentírási olvasmány, melyet a tanterv ép úgy követel, mint a jelentés.

A *középiszkolák* tanterve nyújtja a legtöbb ütköző pontot, mégis itt is megegyezik a tanítóegyesület előadója a tantervvel, hogy a történet beosztása az alsó négy osztályban teljesen megfelelő. Ugyancsak helyesnek tartja az alsó három osztály számára kiválogatott bibliai szemelvényeket és csak néhány verset kívánna azokból kiküszöbölni, valamint a IV. osztályban a liturgiai zsoltárokat akarná másként megválogatni. Lehetetlennek tartja azonban, hogy a tórafordítás mellett a felvett liturgiai anyagot, ill. imafordítást is elvégezzék és azért a tórafordítás, ill. a liturgiai anyag más beosztását tartja szükségesnek. Nem átalлом bevallani, hogy aggályai e tekintetben az enyémekek is és a bizottság jó részénél is megvoltak. A többség azonban ellenük döntött.

A bizottság ugyanis abból indult ki, hogy egyrészt nem szabad a fiu kezéből az elemi iskola után, legalább az alsó 4 osztályban a tórának távozni, hisz a tóra a mi vallástanításunk sarkpontja, de másrészt az imakönyvnek is állandóan kísérnie kell, különben a házi gyakorlat hiányában teljesen járatlan lesz abban. Ez tényleg fontos elv és döntő annyiban, hogy gondoskodnunk kell mind a kettőnek szükségletéről. Szerintem a tanterv csak annyiban lő túl a célon, hogy minden osztályban kíván imafordítást is a tórafordítás mellett és nem elégszik meg a pusztá liturgiai gyakorlattal, melyre mindenütt lehet időt szorítani. Én az imafordítást a tórafordítás mellett teljesen elengedhetőnek tartom és ha minden

áron akar a többség az imakönyvvel behatóan, fordítást is véve, foglalkozni, akkor nem marad más hátra, mint az alsó három osztályban tórafordítást. imagyakorlással beosztani és a negyedik osztályban, átmenetül a prófétai tananyagra, az imakönyv bővebb tárgyalását, főleg liturgiai zsoltárok és egyéb legszükségesebb imarészek fordításával, venni. Mert tény az, hogy az a fölvevett hármastananyag képezi nemcsak az alsó 4 osztály tantervének, de az egész tantervnek leginkább sebezhető részét. Valószínű, hogy a gyakorlat, ha megpróbálnánk alkalmazni, szintén ezt mutatná, mert az bizonyos, hogy ha bármily jogosak aggályaink az egyik helyen, vagy vérmesek reményeink a másik részben, csak a gyakorlat fogja az egyöntetű tanterv jóváhagyását vagy kiigazítását eszközölni.

Az V—VI. osztály héber anyagának megválasztását szintén helyesnek találja a jelentés, csak itt meg kevesli a fölvevett anyagot. Tekintve azonban a prófétai nyelvezet nehézségeit és azt, hogy a próféták magyar olvasmánya képezi a tananyag fontos új részét, nem lehetett a héber szöveg fordítási anyagát szaporítani.

A történet tanítását a tanítóegyesületi bizottság, elnökét kivéve, ugyanolyan módon kívánja a középiskola felső osztályaiban taníttatni, mint a tanterv előírja. Tényleg nem is lehet e beosztás ellen lényeges kifogást emelni és az sem lehet döntő, hogy vajjon megegyezik-e haladása a tanulók általános világtörténeti tanulmányainak állásával. A tanterv, miután az alsó 4 osztály az egész zsidó történetet befejezte, természetesen a maga színvonalának megfelelően, az V. és VI. osztályban ismét előveszi a zsidó történet ama részét, mely a zsidó állami lét megszűnte után a szétszórásban folyik. Persze a tanulók haladottabb kora és felfogása szerint kívánja ezt a tananyagot, mint a legfontosabbak egyikét, valláserkölcsei nevelésünk céljaira kiaknázni, ami föltétlenül helyes és szükséges. A bizottság ezt a történeti anyagot az V—VII. osztályra kívánná szétszórni, de nem számol azzal, hogy a tanterv a VII. osztály számára oly teljesen új, eddig, talán egy helyet kivéve, sehol nem alkalmazott tananyagot vesz föl, mely az egész időt lefoglalja. Minthogy pedig ennek a tananyagának kiküszöbölését, ill. megváltoztatását nem kívánja, magától elesik a történetre nézve hangoztatott kívánsága.

Az izraelita felekezeti elemi iskola tantervénel megint súlyos ellentétek mutatkoznak a véleményes jelentés és az országos tanterv között. Itt van azonban a tanítóegyesületi bizottságnak, illetve a vele együtt síkra szálló pesti fiiskola tantestületének legkevésbé igaza, mert teljesen subjectiv és egyoldalú lesz.

Már utaltunk arra, hogy a tanterv igen helyesen magas czélt tűz ki a vallásoktatás számára és azt főleg a felekezeti iskoláknál akarja érvényre juttatni, amint az érthető és megokolt is, hisz azért felekezeti intézmény, hogy céljainkat legjobb erejével szolgálja. Tudják a tanító urak mindenütt igen jól, hogy a tanterv követelménye e téren már mennyivel mögötte marad a nemrég múltnak is, mennyit veszítettünk e tekintetben rövid idő alatt, mert a viszonyok megváltoztak és bizony rosszabbra fordultak a modern magyar zsidóságban. Teljesen megadni magunkat azonban nem szabad, mert akkor zárjuk be a zsidó iskolákat. A pesti mérték nem alkalmazható a vidék legnagyobb részére, a felekezeti elemi iskolák 99⁰/₀-a pedig ott van. Ellenkezőleg a pesti *egyetlen* felekezeti elemi iskolának kell némileg a vidéki túlnyomó többség után irányodni. Roppantul fázik a jelentés a hittani tanóráknak a jelenlegi *pesti* számnál való fölemelésétől és még azt a furcsa állítást is koczkáztatja buzgalmában, hogy az órák szaporítását nemcsak hogy nem tartja üdvösnek, hanem a ráfordított munkát meddőnek hiszi. Hát igazán nem lehet heti 9—10 óra alatt több eredményt elérni, mint heti 6 óra alatt, mert vallástani tárgyakról van szó? Ezt az én egyszerű eszemmel megérteni nem bírom. Hogy pedig épp a vallástani tárgyak behatóbb tanítását nem bírja a zsidó gyermek lelke és teste, azt sem vagyok képes belátni.

Nem áll az, hogy a tantervjavasolta órák számát elfogadva, bármely elemi osztály óráinak számát 30—35-re kellene fölemelni. Ez a számokkal való operálás és visszaélés. Bátran állítom és kész volnék vizsgával bizonyítani, hogy a vidéki felekezeti elemi iskolák, eltekintve bizonyos specziális előnyeitől a fővárosnak, fölveszik a versenyt a pestivel. Közismeretes továbbá, hogy felekezeti elemi iskoláink legalább annyit, de nem, túlnyomóan többet nyújtanak a világi ismeretekből, mint bármelyik állami vagy községi elemi iskola, bár a hittani

tárgyakra a tantervjavasolta óraszámot vagy igen sok helyen még annál többet fordítanak és azért a heti óraszám rendszeren a 30-on alul marad, de a 31-et sehol sem haladja meg. Szombathelyen pl. az I. osztály heti 26, a II—IV. osztály heti 27 órában végzi el teendőit; Kaposvárott az I. heti 21, a II. heti 27, a III—IV. heti 30 órában és Balassa-Gyarmaton ugyancsak heti 23, 28, 28 és 30 órát vesz igénybe. E mellett, épp úgy mint Arad, Nyitra, Sopron, Székesfehérvár, Veszprém stb. fordít számtanra I—IV. osztályban heti 6—4 órát, magyarra heti 7—5 órát, németre II—IV. heti 2—3 órát, földrajzra III—IV. heti 1—2 órát s így tovább, a nélkül hogy félnie kellene, hogy tanulói bármely más vallású tanulók mögött el fognak maradni. A zsidó iskola sajátos tanuló-anyaga és kiváló tanítósága megengedi, hogy az állami tantervet, más beosztás szerint, határozottan kevesebb idő alatt végezze el, mint a közös iskolák. Ez megdönthetlen tény és ez jogosítja fel arra, hogy vallási céljaira a megfelelő időt nyugodtan igénybe vegye. Persze, ha a pesti elemi iskola az orsz. közoktatási tanácsot is túl akarja licitálni és nem elégszik meg annak óraszámával, akkor nem juthat a hittani tárgyakra több idő. Pedig ezt most annál inkább szorgalmazhatjuk, mert a jövő tanévben érvényre lépő országos elemi iskolai új tanterv a számtan- és nyelvtanban meglehetősen mértékű könnyítést, anyagcsökkentést hoz, úgy hogy a zsidó iskolák még könnyebben, mondanám játszva, megbirkózhatnak a kijelölt anyaggal a rendelkezésükre álló idő alatt. E szerint tehát teljes joggal, csak kötelességét igazán felfogva, határoz meg a tanterv az egyes osztályokban a hittani tantárgyakra némileg nagyobb óraszámot mint az néhány felekezeti iskolánál eddig volt.

Nem áll a jelentésnek az az állítása sem, hogy a tanterv által követelt tórafordítást még az általa kijelölt időben sem lehet földolgozni. Majdnem komikusan hat azonban a liptó-szent-miklósi tantestület állítása, miszerint az ő anyaguk a tanterv minimumát sem képezi és mégis csak nagy erőmegfeszítéssel képesek elvégezni, mikor igazuk van, hogy a náluk tanítandó héber anyag tekintetében alig van iskolájuknak párja, hisz igazán érdemes rekord, hogy a II. osztályban Mózes I. könnvéből 489. a III. osztályban Mózes I.

és II. könyvéből 510 verset, a IV. osztályban pedig 106 vers kivételével egész Mózes V. könyvét fordítják. Mi ehhez képest a mi tantervünk kivánsága, valóságos liliputi az óriással szemben! A tanterv a II. osztályban kötelezően csak 184 verset ír elő, ezt heti 5 órában kényelmesen el lehet végezni, épp úgy, mint heti 6 órában 250 verset, amit kész vagyok mindenkinek iskolánkban bemutatni, amikor is a II. osztályú tanulók az egész anyagot az iskolában sajátítják el és majdnem betéve tudják! A III. osztályban a tanterv 265 köteles versével szemben végez: Kaposvár 277, Győr 294, Sopron 297, Nagykanizsa 327, Szombathely 350, Szeged 418, Hódmező-Vásárhely 472, Veszprém 480 verset, amint ezt az előttem levő értesítőikből megállapítottam. A IV. osztályban a tanterv kötelező 302 verse helyett vesz: Hódmező-Vásárhely 343, Kaposvár 394, Sopron 394, Szombathely 444, Nagykanizsa 512, Szeged 559 verset (89 vers ismétlés benne). Ime tehát, a tanterv nem követel lehetetlenséget, még a facultative fölvevett anyaggal sem, annál kevésbé a kötelezővel, amint azt az idézett példák, mind modern hitközség iskolái, napnál világosabban bizonyítják. És ezeket a példákat még lehetne szaporítani. Azt pedig talán csak nem akarja a pesti elemi iskola tantestülete állítani, hogy csak ők tanítanak lelkiismeretesen, azok a vidékiek pedig könnyelmű, felületes tanítók. És talán azt sem fogják mondani, hogy ami az értesítőben áll, az hazugság, az csak a papiron van meg, de nem végezték el becsületesen, gondosan; én legalább ezt a súlyos vádat nem merném emelni a fönt említett igen előkelő iskolák és jónevű tanítókarok egyike ellen sem.

Nem akarunk azzal sem előhozakodni, hogy vannak zsidó iskolák, pl. Debreczen, Galgóc, Miskolcz, Sátoraljaujhely stb., ahol majd az egész tórát átveszik a négy elemi osztályban; az kivételes szerencsés helyzet, amint kivételes rossz helyzet azé a zsidó iskoláé, mely nagyon is elmarad a középút normális anyaga mögött. Mi ezt a középutat választjuk, ezt akarja az országos tanterv is, erről nem téríthet le bennünket, vidékieket a tanítóegyesület, illetve a pesti elemi fiúiskola tantestületének véleménye sem.

Abban igaza van a jelentésnek, hogy az I. osztályban nem kell tórafordítás, a tanterv utolsó megállapítása ki is

hagyta azt; ebben tehát most mindannyian megegyezünk. De hogy a II. osztályban se legyen tórafordítás, hanem csak imafordítás, mint pl. Szegeden és Makón, vagy hogy a négy osztály Mózes öt könyvéből vegyen-e szemelvényeket, avagy, minthogy az öt könyvet egészen át nem veheti, vegye folytatólagosan Mózes I. és II., vagy I., II. és V., vagy II., III. és V., vagy I., II., IV. és V. könyvének részeit, amint ezek a változatok az egyes iskoláknál előfordulnak, az már nagyon is megbeszélendő kérdés. Ebben egyöntetűséget lehet és kell létrehozni, mert ez nem válhatik soha az iskola kárára. A II. osztályban kell a fiuknak tórát fordítani, mert a felekezeti elemi iskolában el kell érni azt, hogy az I. osztály végén folyékonyan olvas héberül, de mindenesetre a II-ban annyira, hogy ha nem is nagy mértékben, de a tórafordítás nem ütközik leküzdhetlen akadályba és szükséges, hogy ez az osztály is hozzájáruljon azon kivánatos eredményhez, miszerint Mózes öt könyve forduljon meg az osztott elemi iskola négy osztályában. Nagy előny, fontos vívmány az, ha az elemi iskolás fiu saját látása és tapasztalata alapján ismeri az öt könyvet, ha csak részleteket is fordít belőle; nagyban elősegíti ez a tény azt, hogy az elemi iskola ifjusági istentiszteletén legalább a III—IV. osztály követni tudja a heti szakasz felolvasását. Egész más fogalma és képe van a tóráról, ha annak öt könyvét forgatta, olvasgatta és meglehetősen részét fordította, mintha három éven át csak Mózes egy-két könyve volt kezében, a többinek pedig hírét is alig hallotta. Nagyon kivánatos, hogy az országos tanterv e tekintetben igazán országos sikert érjen el.

Ami pedig az imakönyvet illeti, abban is megfelel a tanterv a követelményeknek, amennyiben a négy osztályban a rendes imakönyv beosztását és tartalmát tanítja, de, mint megállapodtunk, le fog mondani arról, hogy a negyedik osztályba a máchzört is bevigye és az ünnepi imák oly részeiről szóljon, melyeknek az elemi iskolás tanuló előtt nem kell ismereteseeknek lenni. Az imafordítást mindig csak azon részekből fogja venni, amelyeket a tanuló az olvasásnál begyakorolt és akkor is csak a főrészeket, anélkül hogy ezt a tárgyat tulságosan szorgalmazná.

A bibliatörténet és a vallástan tanítására nézve ugyanaz áll itt, mint a közös iskolánál, és arra nézve nincs is lényeges eltérés az egyes vélemények között. Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy kár azokkal a hangzatos frázisokkal dolgozni, melyek hangulatkeltésből fennen hirdetik, hogy a súlypont nem a tudás- és ismeretszerzésre, hanem a vallásos, erkölcsi érzületek ébresztésére, ápolására helyezendő. Hol van igazi zsidó vallástanító, akit minden tanításnál, akár történetet, akár bibliát, akár imakönyvet tanít, ne ez a tulajdonképpeni cél vezetne? Mintha valaki zsidó lélekkel megelégednék azzal, hogy a gyermek ismerje a peszacht és chanukkát, tudja betéve a tíz igét, akár a betanított szajkó és ne érezze azt, hogy mint zsidó gyermeket mire kötelezi ez az ő tudása! Nem, ez lehetetlen! Vessük el tehát a vallási tudás és ismeret magvait a gyermek fogékony lelkébe, hogy azután valláserkölcsi életet szerezzünk neki, mint méltó aratást.

Ami végül *az izr. fiú- és leánypolgári iskola* tantervét illeti, az úgyszólván magánügye annak a 2—3 ilyenmű iskolának, mely az egész országban van. Ezzel azért most nem kívánunk bővebben foglalkozni.

Mindezek után azt állapíthatjuk meg, hogy a tanítóegyesület bírálata semmivel sem bizonyította be a javasolt tanterv lehetetlenségét, hasznavehetetlenségét, mert a legtöbb esetben az ellentét az ő és a tanterv álláspontja között korántsem áthidalhatlan és a tanterv keretén belül teljesen összeegyeztethető mindkettőnek törekvése, de már találkoztak is sokban a tanterv azon alakjában, mely május óta kész.

Csak egy pont marad, amely ellen emelt kifogásokat el nem tüntethetjük és ez a középiskola alsó négy osztályának hármas tagozatú tananyaga. Egyebekben azonban az egyetemes tanterv bátran indulhat utnak és mi meg vagyunk győződve, hogy ez az utja a biztos hódítás utja lesz.

Egyöntetőség a szó rideg értelmében, mely vas zubbonyt rakna az iskolákra, azután sem lesz, de ne is legyen. Egyöntetű legyen a keret, amelyben vallásoktatásunk minden iskolában mozog és általánosságban ugyanazok legyenek az eszközök, melyek a közös végcél eléréni segítik. Ez a közös végcél pedig, melyet a javasolt tanterv minden részletében igazán szolgál: tudatos, lelkes zsidókat nevelni a vallásoktatás

által, mert hisz »nagy a tanulás hatalma, az vezet el a gyakorlathoz«.

Ha azonban bármely subjectiv okokból nem akarunk lemondani, ki-ki a maga egyedül üdvözítőnek tartott tantervéről, és nem akarjuk magunkat a többség minden esetre megokolt határozatának átávetni, még addig sem, míg a tapasztalat bebizonyítja, kinek van igaza, még akkor sem, amikor csak mellékes sajátosságokról van szó, melyek a lényegét nem érintik, akkor mondjunk le minden egyöntetű, egyetemes tanterv készítéséről és meg fog maradni az a régi áldatlan zürzavar, melyben egyik nem törődik a másik eredményével, melyben mindegyik tetszeleg a maga eredetiségében, mely eltér a többitől.

Én erősen hiszem, hogy az egyetemes tanterv nagyjában meg fogja nyerni a higgadtan gondolkozó szakköröket, még ha minden ellenkező álláspontot, a dolog természeténél fogva is, képtelen lefegyverezni, hanem egyes nézetektől megadást követel a nagy összesség nevében. Azért tartottam kötelességemnek, mint az albizottság egyik szerény, de a szent ügy érdekében mindig munkára kész tagja, szembeállni a nagyoknak látszó kifogásokkal, melyek bizonyításom szerint korántsem olyanok, legalább általában nem, hogy a tanítóegyesületet a tanterv ellen való elkeseredett küzdelemre följogosítsanak.

Szombathely.

DR. BERNSTEIN BÉLA.

ORSZÁGVILÁG.

HAZAFELÉ.

A szerencsétlen VII. czionista-kongresszus elmúlt. A zaj, mely a kongresszust megelőzte és követte, elnémult. Következményei azonban, melyek még sokáig emlékeztetnek majd rá, ámbár legszívesebben kitörölnők emlékezetünkől, két szempontból méltók a figyelemre. Az első szempont a Zangwill kezdeményezte territorialis szervezet. Céljai elérhetők és ha egyszer testet öltenek, úgy az egész zsidóság üdvére válnak. A második, hogy a baseli városi kaszinóban hozott határozatok értelmében, melyeknek szülőhelyül Freiburg tekintendő, *itt, Jeruzsálemben* minden czionista gyülekezést vagy híradást, akár a czióné czionisták, akár a politikai czionisták értelmében *államveszélyesnek tekintenek. Ki e tilalom ellen vét, hazadrulás miatt kerül vád alá.*

Már rég félttem, hogy azok után, amiket a czióné czionisták tettek, ez következik be majd, ha nem is tartottam valószínűnek, hogy ennek kell bekövetkeznie. Afelől azonban, hogy törvényes úton itt semmit sem lehet elérni, egy pillanatig sem kételkedtem. Eszerint a kongresszuson is a *territorialismust* képviseltem. És ez elbukott. A többség elvetette, a többség, mely a csempészet programját állította fel. Palesztinában akarnak államjogokat és ehhez szükséges, hogy becsempészszenek magukat! És kezdték magukat a csempészésbe begyakorolni. Becsempészték magukat a baseli városi kaszinóba. Nem volt joguk ott ülni, mert megbízó leveleik fele *hamisított* volt. Aki efelől bizonyítékokat kér, az olvassa el Ussischkin »Unser Programm«-ját — egy példánya az itteni pasa birtokában van — és Zangwill »Kongresszrapport«-ját, mely a »Welt«-ben jelent meg 1905. 38. és 39. számában. A kisebb-

ség, mely a nép többségét képviselte — elveszté a csatát. Elbukott azonban, még pedig erkölcsileg, az úgynevezett többség! Hogy vajjon Zangwill új organizációja eredményez-e valamit, azt mindenesetre be kell várni. Annyi azonban már most is bizonyos, hogy a legjobb erők, mint p. o. a német »Hilfsverein«, rokonszenveznek vele. (V. ö. »Frankfurter israelisches Familienblatt« 40. sz. 2—3.) A nép, amennyiben gondolkozását nem zavarták meg hamis hitegetések, bizonyára nem fog késni, hogy az új organizációt pártolja. Az »Egyenlőség« és a »Magyar Zsidó Szemle« abban a tudatban, hogy Zangwill reális talajra lépett, vállalkozását örömmel üdvözölték és remélhető, hogy a magyar zsidóság konkrét alakban fogja Zangwillt törekvéseiben támogatni.

Most azonban azt kérdik, ha Zangwill terve realizálatnák, mi történik majd Palesztinával? A felelet erre az, hogy míg a körülmények olyanok maradnak, mint amilyenek ma, Palesztinában általában vajmi keveset tehetünk. Palesztinára azonban örökké gondolni fogunk. Sem az angol, sem a német, sem a franczia vagy amerikai nem gondol arra, hogy hazáját Palesztinával cserélje fel. De vajjon nem zárándokolnak-e azért ezrével a szent-földre? Azt a vágyat, melyet Palesztina iránt érzünk, a világ egy kulturállama sem elégítheti ki. A legutóbbi utazási vállalat, melytől bizonyára mindenféle nemzetpolitikai gondolat távol állott, megmutatta, hogy az a hely, melyet az egész világ szentnek tart, azért nekünk sem kevésbé drága. Kívánatos, hogy az ilyen vállalatok még gyakrabban megismétlődjenek. Hiszen a többi népek sem fáradnak el újra és újra keletre, nevezetesen Palesztinába zárándokolni. De mégsem nagyobb a kényelmük és minden tartózkodás nélkül el kell ismerni, hogy az ily nemű vállalatok között a »Budapesti Menetjegyiroda« a legmegbízhatóbb vezető. Érdemes volna azonban a hazautazást Smyrna, Konstantinápoly, Konstanz, Predeal felé intézni, ahelyett hogy Beirut, Jaffán Egyiptomon és azután Korfun keresztül, szóval majdnem ugyanazon utat még egyszer megteszik. Hányan nem ismerik saját hazájukat, melyet a külföldiek valóságos paradicsomnak tartanak. E sorok írója nemrég megtette ezt az utat, csak hogy ellenkező irányban. Keletről nyugatra és innen újra vissza keletre. Mennyire szegény az

emberi nyelv! A hajlékot, mely vihartól, esőtől óv, szülőföldjének tartja, akár hazai, akár idegen földön építi fel azt az ember!

Ha ez így van, akkor helyes a »hazafelé« jelzés. Hazafelé tehát — a hazát elhagyom és messze vándorlok. Az első ut Erdélyen keresztül Predealba vezetett.

Már maguk az erdők-árnyékolta, majd süllyedő, majd a meredeken égbenyúló hegyek csergedező patakjaikkal, melyek buja virányok között kígyóznak, kétségkívül a legmegkapóbb részei az egész kontinensnek. Mily szívesen legeltettem volna tekintetemet e pompás, változataiban túlgazdag látványon, ha nem zavart volna benne szemben ülő utitársam. Az illető görög-katholikus vallású lelkész volt. Kettőnkön kívül senki sem volt a vasúti kocsiban. A nyulánk természetű férfiú, kinek ruházata elárulta hivatását, melylyel semmi esetre sem állottak ellentétben finom arczvonásai, körülbelül 30 éves lehetett. Tartása, melyben valami tiszteletreméltó rejlett, feszes, deli volt, a sötét-fekete, jól ápolt szakállal összhangban levő barna szempillák, szeliden fénylő szemeket árnyékoltak; csak ajkai árultak el olykor némi daczot. Az embereknek nemzetiségekre való oszlás jegyében állunk. Minden nemzet azon van, hogy nemzetiségét érvényesítse. Ha nem érvényesül abban a mértékben, amint azt a nemzet kívánja, úgy minden rend ellen megtagadja az engedelmességet. Zajtalanul, de tervszerűen törekednek arra a román felekezetű lelkész urak, hogy maguknak *nemzeti* jogokat vívjanak ki. Nekünk, mint románoknak, állítá a mi pópánk, nincs jogunk állami hivatalokat betölteni; a gimnáziumi és egyetemi tanulmányokból feljesen ki vagyunk zárva, összes régi biztosított privilegiumainktól meg vagyunk fosztva. De — mondá a pópa — hasonló módon fizetünk nekik. Magyar üzleteket, orvosokat és ügyvédeket kerülünk és magyar nyelven fogalmazott ügyiratokat, melyeket szpecialiter a lelkészekhez intéznek — elintézetlenül hagyunk. Ide jutva, utitársam kiesett szerepéből, mert a német nyelv helyett, melyen eddig beszélt és még hozzá elég folyékonyan, hirtelen megszakítással, hogy ezzel is mintegy dühének nagyobb nyomatékot adjon, beszédét tiszta magyarsággal folytatta: »Nem, mi nem értünk magyarul!« A társalgás még tovább tartott volna, ha a kalauz kiáltása nem emlékeztette volna

útitársamat arra, hogy utazásának céljához érkezett. Még egy daczos »nem!«, mely remegő ajkait elhagyta és a férfi eltűnt az éj homályába, mely már a földet elborítja. Korán reggel elértük Predealt. Predeál! Hogy ujjong az ember szíve az örömtől, ha téged megpillant. A csupa villákból álló, illatos virágokkal és sétakertekkel körülvett határváros, mely Magyarországot Romániától elválasztja, előrenyúló, rézsut leereszkedő alpesi hegy lábánál fekszik. A hegy egy fensíkba vezet át, a mely hatalmas hídhöz hasonlóan, azt a hegylánczolatallal összekapcsolja.

Derült, mosolygó ég tekintett le és ámbár az első hajnalpir feltűnt már az égen, a földet még mindig homály borította; csak a hegygerinczen elterülő, levegőbe nyúló tölgyek lombozata ragyogott a felkelő nap hajnalpirjában. Mily szépség! Valóban pompás látvány; de a továbbutazó számára fölötte rövid ideig tart az itt tartózkodás, semhogy hosszabbban gyönyörködhessek benne. Az állomás órája, melynek az egyik oldalon levő mutatólapja a középeurópai, a másik oldalon levő az északeurópai időt jelzi, az indulásra figyelmeztetett. Alig vizsgálták meg az útlevelet és alig revideálta a vámhivatalnok a podgyászt, már indulni kezdett a vonat. Reggel azonban csak egy vonat közlekedik Predeal és Bukarest között és ez csak első osztályú kocsikból áll. Az utazók, kiknek jegyük csak a II. osztályra volt érvényes, a díjszabályzat értelmében, kénytelenek voltak 4 frc.-nyi különbözetet fizetni. Az erdélyi vonalon hasonló esetben egy koronával kell többet fizetni az utasnak, mint a mennyit a tarifa kiszab.

Egy alkalommal a kalauz, midőn külföldi pénzt kellett beváltani, oly szemtelen volt, hogy a beváltásért 60 fillért fizettetett magának. »Nem kötelességünk« — indokolta a hivatalnok az ő eljárását — »mások pénzét beváltani.« Ezt ez az ember keleten tanulhatta.

Predeálon túl még messzire kinyúlik a fenséges vidék mely a felkelő nap sugaraiban még elragadóbb. Lassanként síkká változik a talaj és egy messzire elterülő síkon, amelyen a mult nyáron bekövetkezett nagy esőhiány miatt elaszott és napperzselte növényeken kívül semmi sem látható, emelkedik Bukarest, Románia fővárosa. Vajmi kevés látványosságot nyújt.

Különben is rövid ideig tartott az ott tartózkodás arra,

hogy az egyhangú háztömegeket nagyobb figyelemre méltassuk, de mindenesetre elég arra, hogy érdekes hazánkfiát, dr. Beck M. urat, az ottani német-zsidó község rabbiját személyesen megismerhessük. Dr. Beck, körülbelül 60 éves lehet, a boroszlói rabbi-szeminárium legrégebb tanítványainak egyike. Daczára annak, hogy nagyjából külföldön élt, mégis megmaradt magyarnak tetőtől talpig, nemcsak szóban és írásban, amiben meg éppen mesteri tehetsége van, hanem szívének mélyén is. Egy óráig a kedélyes, barátságosan mosolygó, feleletre kész tudóssal társalogni, akár tudományos témáról, akár világi dolgokról, valóban nagy élvezetet nyújt. A meghitt otthon nem éreztet odakünn semmit abból a szűkkeblűségből, amely leghűbb fiainak egy részét hazájuktól megfosztotta. A család-főnek veleszületett magyar vendégszeretete az egész házra átment. *ביום זכור אותו האיש לטוב*. Csak az az egy sajnálandó, hogy e ritka férfi egészségi állapota nem jobb.

A Dobrudsza, ámbár a berlini kongresszus óta Romániába van bekeblezve, mai napig keveset európaiasodott. A hatalmas híd, mely a Duna fölé veretett, mindenesetre elsőrangú látványosság. Ez aztán minden, ami az embernek feltűnik. Constanza, a főváros, nyomorult fészek; az az egy előnye van, hogy a vonat közvetlen a kikötőnél áll meg; ez a kényelem Doverre emlékeztetett. Ott állott már a tisztán tartott s minden lehető kényelemmel berendezett »Károly« hajó az utasok tovaszállítására. Ha a víz csendes, ami a feketetengeren nem mindig fordul elő, elég kellemesen lehet aludni a mindig mozgásban levő ágyakban. A Bosporusba való érkezés mégis mindenkit a fedélzetre csalt. A Bosporuson mozgalmas élet uralkodik. Nagy tömege a kicsiny, tarka hajóknak, — sűrűn megrakva részint kereskedőkkel, részint vidám kirándulókkal — kergeti egymást egész nap az egész út hosszában, közvetítve a közlekedést a Bosporus lakói között egyrészt, és közöttük és a főváros között másrészt. A meredek part hosszában, mindkét oldalon hatalmas félkört alkotva emelkednek lakott helyek, melyeken szép házak állanak, közöttük itt-ott modern stílusban épült villák, melyek fölött magas hegyek tűnnek föl. Ezek sajna nagyjából kopárak, ámbár alkalmasak volnának ültetvényekre. Látásuk eszünkbe juttatja, hogy Törökországban vagyunk. Ettől eltekintve a Bospo-

rushoz hasonlót messzi földön nem találunk. Szívesen gyönyörködött volna még szemünk a ritka panoráma szépségein, de nagy hajónk nem akarta gyorsaságát mérsékelni. Csak tovább haladt a hullámtömegben, mindinkább a célhoz közelítve. Az oszmán birodalom fővárosa ünnepi díszben volt. A szultán ő felségének koronázási napját ülte. Konstantinápoly magában véve, eltekintve a keleti sürgés-forgástól, mely az európai ember előtt mindig valami új, jelentéktelen. Van azonban vonzó ereje is, amit a főváros különösen gyönyörű fekvésének köszönhet.

Az erős rendőri felügyelet, melynek az utóbbi merénylet óta mindenki alá van vetve, különösen pedig az idegen, kit a rendőrség lépésről lépésre nyomon követ, nagyon terhessé válik, különösen annak, aki hozzá van szokva ahhoz, hogy szabadon vegyen lélekzetet.

Kérlelhetetlen szigorral jártak el az örményekkel szemben, nemcsak a fővárosban, hanem az egész kisázsiai tengermelléken, mely az ő tartózkodási helyük. Smyrna és Beiruth között annak idején lángokban álltak egész falvak, melyek állítólag örmény falvak voltak s amelyeknek lakóit előbb lekaszabolták.

A »Lazaroff«, e nyomorult orosz hajó, vitt bennünket Jaffába. Haza érkeztem — a szent földre.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

ÚJ ÁSATÁSOK JERUZSÁLEMBEN.

Az intézet igazgatója, kinek területén találtattak a koporsók, melyekről e folyóirat (1905) júliusi számában már beszámoltam, Schneller lelkész úr negyedéves folyóiratában, a »Der Bote aus Zion«, 1905. 2. számában ugyanannak a tárgynak nagyobb cikket szentel, melyből az következik, hogy a szaktudósok egyetértenek abban, hogy a koporsók felirata föltétlenül az első századból való. Csak annyit akarok itt utólagosan megjegyezni — amit az említett cikk is mond — hogy a koporsók felnőtt emberek csontjait tartalmazzák, kik máshol (יִשְׂרָאֵל) Skythopolisban haltak meg és temették el, s miután feloszlottak, csontjaikat összegyűjtötték, ideszállították és a megjelölt helyen eltemették. Hogy ez szokásban volt, azt már Rabbi Benjamin is említi az ő útleírásában, I. rész, 38

(Grünhut kiadásában). Ily értelemben kell R. Jakob ha-Kohen jelentését felfogni (Toldalék R. Petachjah körutazásához, Grünhut kiadása, 8. lap), amint azt ott már a 7. jegyzetben megjegyeztem.

πΑπιAc helyett (Magyar-Zsidó Sz. XXII, 278) *πΑπιAs* és *הבשני* helyett (ugyanott 279. l.) *הבשני* olvasandó.

A koporsókon van még egy héber felirat, melynek olvasását még mai napig sem állapították meg. Mihelyt erről valami ismeretessé válik, olvasóinkkal tudatni fogom.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

A NEWYORKI RABBISZEMINÁRIUM.

A newyorki rabbiképző, melynek czíme »The Jewish Theological Seminary of America«, ezen czím alatt kiadott egy »Register«-t 1905—1906. tanévre, melyben az intézetről képet ad. Tíz élethossziglan megválasztott vezetője (directors) és több bizottsága van. Öt rendes tanára van. Az elnök dr. Schechter S. a theológia, dr. Friedländer I. a biblia, dr. Ginzberg L. a talmud, dr. Marx Al. a történet, Asher I. M. a homiletika tanára. A Sulchan Arucht dr. Drachman tanítja, ki nem rendes tanár, hanem csupán »instruktor«, amilyen kivüle még kettő van: Davidson J. és Joffe I. A. A könyvtár élén a történet tanára áll, ki öt alkalmazottal rendelkezik.

Schiff Jacob H. külön két emeletes épületet emeltetett az intézet számára, amely kizárólag ennek céljaira szolgál. Az iskolatermeken és a könyvtáron kívül van benne még egy zsinagóga, elnöki lakás, nyilvános olvasóterem stb. A könyvtárnak máris 17.500 nyomtatványa és 850 kézírata van. A könyvkiadás nagyon meg van szorítva, ami teljesen megfelel a könyvtártan utasításainak. Ott nem lehet rend, ahol privilégiumok respektálandók és ott nincs üdvös tudományos forgalom, ahol a könyvek sokáig tarthatók.

A legérdekesebb szakasz a rövid programban az, amely a »tanulmányok meneté«-ről szól. A tananyag hat csoportra van felosztva. Első helyen áll természetesen a biblia. Ez a régi fordításokkal és a régi és új kommentárokkal adandó elő. Új disciplina a többi szemináriumokkal szemben a bibliai régiségek. Azonban leginkább a talmud az, melynél a tanul-

mányozás módszere és célja feltűnő eltérést mutat. A tananyagba a babylóniai talmud mellé felvétellett a palesztinai talmud, a régi tannaitikus midras, a Mekhilta, a Szifre és Szifra és a Midras rabba. A szempontok szintén gazdagabbak. A történet tanítása nincs specifikálva. A theológiába tartozik a vallásbölcsezet, az erkölcsstan és a liturgia. Ez utóbbi csak mesterségesen van az előbbiekkal összekötve. A homiletikába tartozik az ékesszólástanon kívül a gyakorlati lelkészkedésről szóló disciplina, melyet tudtunkkal eddig sehosem tanítják. Ebbe a keretbe lett beillesztve a hitoktatásra való kiképzés. A hatodik csoport a »Hazanuth«. A tanárok minden évben a nagy közönség számára szánt nyilvános felolvasásokat is tartanak.

A felvétel szintén szabályozva van, amennyiben pontosan meg van határozva a tananyag, melyet követelnek. Ez helyeslendő. Czélszerűbb, mint az európai szemináriumokban divó rendszer, mely elméletben általánosságban sokat állapít meg, de a gyakorlatban kevesebbel kell megelégedni. Az órarendből azt látjuk, hogy hétfőtől péntekig mindennap féltízttől kettőtig folyik a tanítás egy félórasi megszakítással (félegyttől egyig). A heti óraszám tehát a felsőtanfolyamban összesen 20, mihez még egy óra járul, jóval kevesebb, mint némely európai szemináriumban.

Pontosan meg van állapítva, hogy mi követelhető a rabbivizsgán. E mellett theológiai doktori, továbbá héber irodalmi okleveleket (Doctor of Divinity) is állítanak ki és ezeknek is pontosan meg vannak állapítva a feltételei. Ezeken kívül még egyéb tudnivalók foglaltatnak a »Register«-ben. Jelesül szól még a hittanítói kurzusról.

KÜTFÖK.

297. szám.

25080. szám.

AZ ORSZÁGOS IZR. IRODA MEMORANDUMA A CHEVRA KADISÁK ÜGYÉBEN.

Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatási Miniszter Úr!

Néhány évvel ezelőtt több egyesület igazgatásában tapasztalt rendellenességek folytán a nagyméltóságú belügyminiszterium az egyesületek működésének szigorúbb ellenőrzése iránt intézkedett. Ez intézkedések végrehajtásának során a közigazgatási hatóságok több helyen az ellenőrzést és felülvizsgálatot az izr. szent egyletekre, vagyis úgynevezett chevra kadisákra is kiterjesztendőnek vélték.

A pesti chevra kadisa izr. szent egylet, mely melleleg említve, az e nemű egyesületek között nemcsak hazánkban, hanem egész Európában a legnagyobb és legtekintélyesebb, Budapest székesfőváros VI. közigazgatási kerület előljáróságának ez irányú rendelkezése ellen még 1901. évben előterjesztéssel élt, melyben a chevra kadisák különállására való hivatkozással a sok más egyesülettel szemben gyakorolni kívánt, hatósági ellenőrzés mellőzését kérte. — Budapest székesfőváros tanácsa hosszú idő eltelte után 1904. évi május hó 10-én 201,520/1903. szám kelt érdemében és megokolásában egyaránt helytelen határozattal a pesti chevra kadisa izr. szent egyletet a VI. közig. kerületi előljáróság ellenőrizete alá helyezte. Ezen elvileg még el nem döntött ügyre vonatkozó határozat hangja önmagában véve is elégséges arra nézve, hogy a politikai hatóságok beavatkozása ellenében érzékenységet és bizalmatlanságot keltsen.

Nevezett egyesület folyó évi szeptember hó 1-én ez esetet hozzánk oly kérelemmel jelentette be, hogy a chevra kadisákra nézve sérelmes emez ügyben eljárjunk.

Az aradi chevra kadisa folyó évi márczius hó 16-án, 26-án és f. évi július hó 21-én 75. szám alatt kelt tisztelet-

tel idezárt átirataiban hasonló kérelemmel fordult hozzánk. Ez esetben a nagyméltóságú belügyminiszterium 1904. évi július hó 1-én 45,506/III. szám alatt kelt leiratával akképen határozott, hogy sem velünk, sem közvetlenül a hazai hitközségekkel nem közölt, de a hitközségek és az azokat kiegészítő izr. szent egyletekre oly mély kihatásúnak látszó 1891. évi 18,705., illetőleg 1903. évi 120,499. számú belügyminiszteri rendeletekben előírt rendszeres vizsgálatok a chevra kadisákra is kiterjednek.

Ezenkívül a sátoraljaujhelyi chevra kadisa 1904. évi február hó 4-én kelt, szintén idezárt átiratában ugyane tárgyában kérvén közbenjárásunkat, köteletségünké vált, hogy *Nagyméltóságod elé felterjesztéssel járuljunk és a zsidóság emez ősi hitfelekezeti intézményeinek nyilván kellően nem ismert, illetve nem méltatott jogállásán esett sérelem kegyes orvoslásáért esedezzünk.*

Előre bocsátjuk, hogy a magunk részéről a magas kormány minden olyan intézkedését, mely hitfelekezeti testületeinkben a rendet czélozza, tőlünk telhető módon támogatni köteletségünkben állónak tartjuk. Számtalan előterjesztéseink tanuságot tehetnek arról, hogy e részben az állam közigazgatási érdekeit soha szem elől nem tévesztjük. De testületeink régi, soha kétségbe nem vont jogainak a szükséges tekinteten túl terjedő és még a felekezet jelen viszonyai között is indokolatlan megszorítása a m. kormánynak sem képezheti szándékát. Már pedig kétségtelen, hogy vallásos intézmények alantos fokú hatósági közegeknek való alárendelése bár humánus czélokat is követő vallásos jellegű testületeknek a közönséges betegsegélyző, leánykiházásító vagy épen gyanut keltő egyéb egyletek kategóriájába való bevonása ok és szükség nélküli érzékenységet támaszt, mely sem Nagyméltóságodnak, sem a nagyméltóságú belügyminiszteriumnak akarata már azért sem lehetett, mert a közigazgatási érdek a felekezeti, a felekezetre vonatkozó, tehát szintén köztekintetű jogok sérelme nélkül is teljes mértékben érvényesülhet. A chevra kadisáknak a felekezet ellenőrző szeme alatt való meghagyása a felekezetet magát tartja erkölcsi obligóban, melynek értéke akkor sem kicsinyelhető, ha egyes esetekben százakra menő hason- egyesületek egynémelyike ellen többnyire alaptalannak bizonyuló néhány panasz fölmerült volna is.

A zsidó hitfelekezet kebelében fennálló chevra kadisák — izr. szent egyletek — nem esnek profán egyesületek szempontja alá. E testületek az izraelita vallástörvényeiken és legszentebb hagyományaiban gyökerező, szigorú értelemben vett hitfelekezeti intézmények. Alakulásuk nem esetleges, nem egyesek elhatározásától függő, hanem minden szervezett

izr. hitközség létéből folyó. A hitközség szent egylet nélkül fenn nem állhat, mert ez egylet a hitközség működését kiegészítő, a zsidó hitélettel bensőleg összeforrott organum. Ily egyesület nélkül az országban egyetlen egy izr. hitközség sincsen, de el sem lehet, mert a vallásos szertartások egy részét a szent egyletek látják el, a zsidó vallásbeli tradíciók szerint más el sem láthatja. E szerint az egyletek megalakítása csak formai, az egyletnek léte a zsidó vallástörvény parancsain alapul. Eminens feladatuk vallásos szertartások teljesítésében áll és úgy ezért, mint ősi törvényeik folytán a hitközséggel szorosán összefüggnek, ezzel közös erkölcsi feladatokat teljesítenek, úgy hogy a két testület egymást volta-képen kiegészíti. Visszatükröződik ez mindkét testület alapszabályaiban, melyek a jellemzett viszonyoknak megfelelő intézkedéseket tartalmaznak. Emberbaráti feladataik is vallás-erkölcsi alapon fejlődtek. Segítő munkájuk nem ellenszolgáltatás, mert jótéteményeikben nemcsak tagjaikat részesítik. Maga a tagság segélyre nem jogosít, csak a szegénység a döntő. Sőt oly nemes irányú fejlődést vesznek ez egyletek, hogy noha zsidófelekezeti intézmények, áldásos tevékenységüket más vallásuakra is kiterjesztik. Segélyosztó helyiségeik, kórházaik nyitva állanak más vallásuak számára is. Kezelésük, igazgatásuk tisztaságáért felel a hitközség, melylyel váhatlan kapcsolatban áll, melynek vezérlő tényezői azonosak a hitközség vezetőivel. *A két testület közötti szolidaritás egyenlő az egész országban.* A külön szervezetek a hagyományon alapszanak, lényegileg az áldozatkészség fokozására, a jövedelemforrások szaporítására, a felekezeti élet és humánus tevékenység gazdagítására szolgálnak. Az a felügyelet, melyet a hitközség a chevra kadisa felett gyakorol, több biztosítékot nyújt még az állami felügyelet szempontjából is, mintha ezt valamely kerületi előljáróság számvivő hivatalnoka teljesítené, aki a specziális vallásos szolgáltatások természetét nem ismeri, az ebből folyó viszonyok megbíráására képtelen és külön ok nélkül ily testületek vizsgálására vagy érdemleges elhatározásaik bírálataira hivatva nem lehet.

De nem állhat meg a chevra kadisákra vonatkozó sérelmes határozat, ha azt a jog alapjáról tekintjük. E tekintetben csak egy döntő szempontra bátorkodunk Nagyméltóságod figyelmét felhívni. Az izr. egyetemes gyűlés által alkotott és ő császári és apostoli királyi felsége által 1869. évi június hó 14-én szentesített szabályzatok és határozatok értelmében a chevra kadisák alapszabályait is maga a felekezet saját autonóm hatáskörében hagyja jóvá. E határozatok szerint általános irányelvül szolgál, hogy a chevra kadisa a hitközségnek felügyelete alatt áll. Kimondatik továbbá ugyanott,

hogy a chevra kadisa ügyeiből folyó per esetében az illető községkerületi bíróság határoz. Ebből is eléggé kiviláglik, hogy a chevra kadisa hitfelekezeti testület, melynek a felekezet önkormányzati életében a hitközség mellé rendelt és a felügyelet szempontjából is tüzetes szabályokkal övezett helye van. Világosan kitűnik az is, hogy az állandó ellenőrzés joga e testületekre nézve nem alantós fokú politikai hatóság közegeit, hanem magát a felekezetet illeti, ami épen nem zárja ki azt, hogy az állami főfelügyelet az egyletekre nézve konkrét esetekben esetleg a hitközségek felelősségének megállapítása mellett is teljes mértékben érvényesülhessen.

A király ő felsége által sanctionált idézett szabályok hatályban vannak. Az itt tárgyalt ügyre vonatkozó érvényüket az a körülmény, hogy a chevra kadisák alapszabályait a nagyméltóságú belügyminiszterium is láttamozza, ép oly kevéssé érinti, amint hogy nem érinti a hitközségek jogviszonyait az a körülmény, hogy a hitközségi alapszabályokat Nagyméltóságod miniszteriuma is ellátja a záradékkal. Az pedig, hogy a chevra kadisák számára az ő felsége által szentesített autonom szabályokban biztosított és a hitközségek jogkörét is érintő külön jogállása egy rendszabályozást igénylő profán egyletekre vonatkozó intézkedés keretében az önkormányzati jogokkal felruházott felekezett meghallgatása nélkül meg nem szüntethető, külön bizonyításra nem szorul.

Nem kételkedünk abban, hogy Nagyméltóságod az itt kifejtetteket méltányolni kegyeskedik. De bizvást reméljük, hogy a nagyméltóságú belügyminiszterium álláspontunkat saját intenczióinak sérelme nélkül szintén érvényre juttatni méltóztatik. Mert ha e jogosult feltevésünk nem teljesülne, úgy abba a helyzetbe jutnánk, hogy szentesített szabályaink alapján a chevra kadisáknak a felekezeti önkormányzat felügyeletébe való visszahelyezését igényeljük, ami azonban a főfelügyeleti jog érvényesülését semmiképen sem alterálná.

Mindezek alapján alázattal kérjük Excellenciádat:

hogy a nagyméltóságú belügyminiszteriumnál odahatni méltóztassék, hogy az a betegsegélyző, leánykiházásító és más hasonegyetek vizsgálására és ellenőrzésére tett általános intézkedései alól a vallásos jellegű és ép ezért a helyi izr. hitközségek felügyelete alá helyezett chevra kadisákat vagyis izr. szent egyleteket kivonni és ily vizsgálatok fogamatbavételét a netán fölmerülő panaszok eseteire korlátozni kegyeskedjék.

Kik is stb. . .

Budapest, 1904. szeptember 14.

Az izraeliták országos irodája:

Mezey Ferencz dr. s. k.,
az iroda titkára.

Schweiger Márton s. k.,
ir. elnök.

25930. sz.

AZ ORSZ. IZR. IRODA LEVELE A HITKÖZSÉGBŐL VALÓ KILÉPÉSRŐL.

Tekintetes Elöljáróság!

Folyó hó 12-én 185-ik sz. a. kelt b. átiratára válaszuk a következő:

Az 1895-ik évi XLIII. t.-cz. 25-ik §-a szerint »a bevett vallásfelekezetek valamelyikéből kilépett, mindaddig, míg valamely bevett vagy elismert vallásfelekezethez nem csatlakozik«, tartozik a törvényben előírt kötelezettségeknek megfelelni. A törvénynek ezen rendelkezése nem vonatkozik azon esetekre, midőn egy város területén létező izraelita hitközség valamely tagja a város területén fennálló, de más szervezethez tartozó izraelita hitközséghez csatlakozik. Mert azáltal, hogy valamely izraelita a város területén létező egyik izraelita hitközségből a város területén létező másik izraelita hitközséghez csatlakozik, nem tekinthető az egyik felekezethez kilépettnek és a más felekezethez csatlakozónak. Az 1895-ik XLIII. t.-cz. csak egy izraelita vallás törvényes befogadásáról szólván, az 1895. XLIII. t.-cz. 25-ik §-a itt alkalmazást nem nyerhet, egyébként is úgy az államtörvények, valamint a zsidóság szempontjából is csak egy izraelita vallásról lehet szó és eszerint a különböző szervezetű izraelita hitközségekből való ki- és belépés eseteiben nem az idézett törvény, *hanem a hitközségek jogviszonyaira vonatkozólag ma is érvényben lévő 1888-ik évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet 2-ik pontjának azon intézkedése nyer alkalmazást, mely szerint a valamely izraelita hitközségből — bár az ugyanazon helyen fennálló más hitközséghez való csatlakozás, bár ugyanott új hitközség alakítása végett — kilépő tagok kötelesek az odahagyott hitközség mindennemű terheit a kilépés éven túl még öt éven át oly mértékben viselni, mintha azon hitközségnek még tagjai volnának.*

Felekezetünk ügyeit figyelemmel kísérve, van tudomásunk Sopron város közigazgatási bizottságának folyó hó 12-én tartott ülésében a soproni izraelita hitközségnek a minisztériumtól hozzá véleményezés végett leküldött alapszabályai tárgyában a főügyész merőben téves jogi véleménye alapján hozott és a fent kifejtettekkel ellentétben álló határozatáról és erős elhatározásunk, hogy hitközségük jogát ez ügyben megvédeni fogjuk. Minthogy a tek. Elöljáróság vezetése alatt álló hitközségük statusquo ante alapon áll, csak úgy nyilik módunk, hogy ügyükben eljárjunk, ha az iratok a minisztériumhoz

ismét visszakerülnek. Sziveskedjenek az iratok visszaküldésének megtörténtét velünk haladék nélkül közölni, hogy jogos érdekükben felső helyen a szükséges lépéseket megtehessek.

Tett kérdésük folytán értesítjük a tek. Előljáróságot, hogy a törvény, illetve fennálló szabályok világos rendelkezése folytán hason vitás hérdés még fel nem merült, de tudtunkkal egyedül áll az az eset is, hogy valamely izraelita hitközség alapszabályaira nézve a közigazgatási bizottság véleménye kéretett volna ki. *Az Önök esetében az utóbbi körülmény csak úgy érthető meg, hogy hitközségük statusquo ante szervezetével minden autonómiáról önként lemond és ügyeit teljes mértékben a közigazgatási hatóságoknak szolgáltatja ki.*

Hitrokoni üdvözlettel

Budapest, 1905 október 16.

Az izraeliták országos irodája:

Dr. Mezey Ferencz s. k.,
irodai titkár.

Dr. Mezey Mór s. k.,
irodai elnök.

499. szám.

A HOLICSI HITKÖZSÉG MULTJÁBÓL.

E folyóirat tavalyi évfolyamának utolsó számában közölt »Landau Ezekiel és a magyar zsidók« című érdekes dolgozatban sub voce Holics (320. l.) felemlítették egy Aron Spitz nevű rabbi, kiről szerző egy Prosznitzban történt esetet is említ, mely arra enged következtetni, hogy azon rabbi összeférhetlen természetű ember volt. Ennek illusztrálására közlöm alábbiban egy a nyitramegyei levéltárból származó és általam másolt okiratot, mely Aron Spitz, alias Áron Freistadtli veszedő természetét csakugyan kétségtelenné teszi, de amelyből egyúttal az is kiviláglik, hogy A. Spitz nem mint rabbi, hanem mint maggid működött Holicson és hogy nem Prosznitzból került Holicsra, hanem fordítva, csak hogy később, rövid idejű ott tartózkodása után megint visszakerült Holicsra, hol — amint az alábbi kútfőből látjuk — a talaj alatta oly forró lett, hogy bizonyára kapva kapott az alkalmon, midőn a rohonczi hitközség rabbijának hívta. Holicson való működése alatt mint ottani rabbi Juda Dresnitz szerepel.

Egyben közlök itt még egy pár adatot a holicsi zsidók történetére vonatkozólag:

Holicson, mely egy régi fontos kereskedelmi úton fek-

szik, már a XVII. században is találunk zsidókat. Az 1678-ban tartott nyitramegyei összeírásban egy holiczi zsidó mint az ottani vám bérlője van felemlítve. A XVIII. század elején a holiczi és sasvári zsidók sokat szenvedtek a kuruczok és földesuraik zaklatásaitól.¹⁾

Az 1736-ban tartott hivatalos zsidó conscriptio szerint 40 zsidó család lakott ottan, valamennyi báró Gudemus fundusán, de az egész uradalom 1746-ban lotharingiai Ferencz császár birtokába ment át. A zsidók közül sokan saját házukban laktak és jó módban éltek. Hárman közülök a jezsuitáktól, az esztergomi káptalantól és a kapuczinusoktól mészárszékeket béreltek. Rabbija még nem volt akkor a hitközségnek, mert ez időben a magyarországi zsidók a Bécsben lakó R. Berend Gabriel Eschkeles, a morvai és a magyar zsidók főrabbijának vallási jurisdictiója alatt állottak. Zsinagóga és külön temető azonban már volt a holicziaknak ez évben.

Tíz évvel később, 1746-ban 50 zsidó család lakott ottan²⁾ és 1752-ben már 62. Mint rabbi ez évi összeírásban Löbl Áron említették, ki a holiczi zsidó községnek valószínűleg első papja volt. Nagyon jó módban élhettek akkor holiczi hitsorsosaink, mert az összes hitközségi alkalmazottakat abból a jövedelemből fizették, amely a hús- és italfogyasztási adóból folyt be, pedig a font húsrá és az itcze borra csak egy obulust, vagyis egy negyed krajczárt vetettek ki.³⁾

Az 1754-iki évből származó összeírásban 63 család van feltüntetve, köztük több dohánykereskedő és egy Simon Dávid nevű ember, ki a császári uradalomtól bérbe vett szeszgyárért évenként 1200 forintot fizetett. Zsidóbíró volt ez évben Mayer Löw Schlesinger.

1771-ben a holiczi zsidó község 1965 forintot fizetett türelmi adó fejében, ennél többet a szakolczai járásban levő zsidó községek közül csak a szeniczi és sasvári fizetett.⁴⁾

1774-ben, midőn Holicson 64 zsidó családfő lakott — köztük 25 házbirtokos — Jakab Mózes volt a hitközség rabbija.⁵⁾ Az 1795-iki összeírás szerint csak 63 család lakott ottan.

Mint rabbi szerepel abban Juda Strasznitz, ki egy 1781-ben Szemczen hozott פסק בית דין alatt magát holiczi rabbinak mondó Juda Dreznicz-czel bizonyára azonos lehet és kinek vetélytársa Aron Spitz volt, kiről az itt következő okirat szól.

¹⁾ M. Zs. Szemle 1894, 101 l.

²⁾ Orsz. Levélt. A. Judaeorum 2.

³⁾ U. o. A. J. 4.

⁴⁾ U. o. 143.

⁵⁾ Conscriptio Judaeor.

Ihro Excellenz.

Hochgebohrner Graff.

Gnädigst und Hochgebittendester Herr, Herr.

Euer Excellenz und Gnaden geruhen sich in tiefester Demut wider des *Aron Freistadtlers* Einwendung vortragen zu lassen. Derselbe war im Jahr 1777 durch 24 Contriebuenten als ein Prediger, so lange er lebe aufgenommen, solches aber nur durch einen Aufwücker¹⁾ namens Jakob Glasser mit List geschehen und Winkel-Vota die Partikularen an sich gezogen. Einen Contract auf diese Condition verfertigt, dass nichts von der Juden-Gemeinde Cassa, sondern bloss nur von den 24 Personen, so ihme Aaron aufgenommen, mit 2 fl. 30 kr. wochentlich zu bezahlen lauthen solle; welches gleich mit List geschehen, das nicht bemeldet, auf wie lange solcher Contract gültig seye. Und aus diesem eine grosse unbeschreibliche Unruhe und Zänkerei in unserer Judenschaft entstanden, indeme der übler Ruf und Wirkung des Aaron Freistadtler jedem bekannt sey. Dersohalben die übrige Judenschaft solchen nicht leiden wollten, sich gesetzt zu haben, massen er der Gemeinde zu keinem Nutzen, wohl aber zu grösseren Schaden und Unkosten bringet. Alsdann ist solcher Vergleich geschehen, dass weilen der Aaron schon da war, er sollte 2 Jahre verbleiben, jedoch mit dem Beding. dass die ihm versprochenen 2 Fl. 30 kr. Wochentlich von seiner Parthey und etwas von der gegen Parthum nur alle Verhindernus bey der Herrschaft zu haben, zu seinen Behuf bewilligt, aber dannaoh nicht von der Gemeinde Cassa zu bezahlen, auf welchen Vergleich sich auch beede Partheyen, dass der Aaron nicht länger seyn, noch geduldet werde, in das Gemeind Buch eigenhändig unterschrieben.

Mit Schmerzen haben wir bestimmte 2 Jahr erwartet und gleich ihme Aaron Prediger mit Fertigung 40 Personen aufgetragen, sich von Holitsch weiter zu begeben, wie es auch von ihme nacher Prossnitz ins Mahren erfolgete. Allda eben sich für einen Prediger anheischig gemacht, aber wegen seinen üblen Ruf ihme nicht gestattet wurde. Auf dieses wusste er nicht wohin, und nahme seine Retur nacher Holitsch, bei der Ankunft etliche von der Gemeinde mit ihrer Freundschaft wegen Spendage und Geld Vorstreckung an sich gezogen habe, die ihme für einen Prediger erkannten und auf 3 Jahre mit abermaliger Besoldung 2 Fl. 30 kr. Wochentlich von der Gemeind-Cassa ohne anderen Unkosten aufgenommen haben. Welches uns ohnmöglich zu ertragen ist, solchen^o unnützen Last auf uns zu legen, wo doch

¹⁾ Aufwiegler.

andere umliegende Judenschaften, die in doppelte Mittel gegen uns stehen, ohne Prediger und dannoch nur mit einem Rabiner vergnügt sind. Wie auch wirklich die Sassiner, Senitzer und Judengemeind Sobotischt¹⁾ vor dem H. Stuhlrichter Tomka, dass solches wider die jüdische Ordnung ist, solchen unnützen Prediger aufzunehmen, öffentlich Kund gemacht haben. Auch irrgends²⁾ herum bey Judenschaften gebräuchlich ist, einen Prediger zu halten, massen jeder Rabiner dieseogleich vorstehen kann. Wir aber ohnehin überlegen sind mit verschiedenen Gabereyen³⁾, als: uns k. k. Renthamth, Portionen und Tolleranz, die wir zu dato nicht subsistiren können, gleich wie wir annoch wegen 40 Fl. durch 50 Tag von H. Teerpatak⁴⁾ Execution stehen haben.

Nichtminder Euer Excellenz zu klagen haben, das vor alter und bisherige Zeiten das Gemeinde-Buch bey dem Rabiner gewesen, um bei all vierteljährigen Auflag als Haupt beizuwohnen und der Armetey das Recht zu halten, wie auch andere Unterschleif nicht zu dulden, von der Stunde aber, als der Aaron da ist, das Buch weggenommen werden und die Auflag nach Willkühr des Richters und seiner Freundschafts Anhang geschiehet.

Auch ist der Wolf als ein unruhiger Mensch bei Euer Excellenz beschrieben worden, dass er weder Palleten⁵⁾ noch sonst eine Zahlung leisten will, da er doch die grösste Tolleranz-Auflag traget jährlich 55 Fl. Und bey erbauung der neuen Kirchhofen er allein 130 Fl. gezahlet hat. Schutzgeld aber in die Renthen 75 Fl. erleget. Dahero wenden wir zu Euer Excellenz unser fussfalligstes Bitten sich unser Armen Juden zu erbarmen Mittelst Höchst dero Gnädigster Resolution zu urtheilen, dass wir Holitscher Judenschaft insgesamt nur mit unseren bereits 27 Jahr dienenden und Vergügenvollen (?) Rabinern so Privilegirt, ohne den unnöthigen Prediger zu seyn. Und dem unruhigen Aaron Prediger von Holitsch zu gehen schärfesten anzubefehlen geruheten; Inden er von der Zeit, als derselbe da ist eýtler unruhe und Aufwiklung verursacht; wir aber durch seine falsche Berichte, die er einwendet in seinen Instanzen in unseren Handelschaften stehret und turbiret, vor welche Gnad wir ersterben Euer Excellenz

Allerunterhänigster Juden
Wolf Burian
mit Compage. 40 Mann.

¹⁾ Sasvár, Szenicz és Szobotiszt.

²⁾ Nirgends.

³⁾ Abgaben.

⁴⁾ Fejérpatak?

⁵⁾ Bolleten.

A külzeten: An Ihro Excellenz Dem Hochgebohrenen Graffen Herrn Nicolaum von Forkatsch Consillieur und 'des lobl Neytrayer Comitats Obergespann etc. etc.

Allerunterthänigst innenbemeltes anfehen und bitten von der Holitscher Judenschaft Wolf Burian und 40 Mann mit Ihme.

Psent. 5. 9. b. 1781. Judaei Holiczienses instant, ut veteranus eorund. Rabinus ultronec ipsis relinquatur.

Nyitramegyei levéltár. Iratok XXXV/9172.

Közli: MANDL BERNÁT.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *The Jewish Encyclopedia* XI. (Funk and Wagnalls London Fleet Street 44 és New-York.) Ara kötetenként 30 korona. — Adalékok a magyar zsidók történetéhez. Kiadja dr. Blau Lajos. 1. szám: dr. Richtmann M., Landau Ezekiel prágai rabbi (1713—1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században (Budapest 1905.) Ara 1 korona. — Marmorstein A., Studien zum Pseudo-Jonathan Targum. I. Das Targum und die apokryphe Literatur (Pozsony 1905.) — Büchler A., Das Schneiden des Haares als Strafe der Ehebrecher bei den Semiten (külön-lenyomat a Wiener Ztschr. f. d. Kunde des Morgenlandes 1905. évfolyamából). — Breiner D., Dávid Király. Zsidó történeti szinmű öt felvonásban és hét képben (Pápa 1905. Ara 2 korona). — Strack H. L., Grammatik des Biblisch-Aramäischen mit den nach Handschriften berichtigten Texten und einem Wörterbuch. Vierte, sorgfältig verbesserte Auflage (Leipzig, J. C. Hinrichs, 1905). Ara füzve két márka, kötve 2.50. — Az országos izr. tanítóképző-intézet Értesítője a XLVIII. tanévről 1904—1905. Közli Bánóczi József (Budapest 1905.) — Kecskeméti L., Istenszolgalat és munka. Templomi beszéd. (Nagyvárad 1905). — The Jewish Theological Seminary of America. Register 1905—1906. (New-York 1906.) — Dr. Tänzer A., Die Geschichte der Juden in Tirol und Vorarlberg. Teil 1 und 2.: Die Geschichte der Juden in Hohenems und im übrigen Vorarlberg. (Meran 1905). Ara 20 korona. — Misne Keszef. Weitere zwei Schriften des R. Josef Ibn Kaspi. Die beiden Pentateuch-Kommentare Tirath Keseph (oder Sefer Hassod) und Mazref La-Keseph etc. herausg. von J. Last. Zweites Heft (Krakó 1905) héber nyelven. Megrendelhető Lastnál. — Dr. Blau Lajos, Leo Modena levelei és írásai. Adalék az olasz zsidók és a héber magánstílus történetéhez. Kéziratokból kiadta, magyarázatokkal és bevezetéssel ellátta. Budapest 1905. — Ugyanaz németül e czimmel: Leo Modenas Briefe und Schriftstücke. Ein Beitrag zur Geschichte der Juden in Italien und zur Geschichte des hebräischen Privatstiles. Zum erstenmal herausgegeben, mit

Anmerkungen und Einleitung versehen. (Mindkettő az orsz. rabbiképző-intézet Értesítőjében.) — *Raffay Sándor*, Ujszövetségi Apokrifusok. *Pozsony* 1905.

Az orsz. rabbiképző-intézet vezérlő bizottságának tagjaiul a vallás- és közoktatásügyi minister a vezérlő bizottság elnöksége javaslatára a következő rabbikat nevezte ki: dr. *Fischer Gyula* pesti, dr. *Hevesi Simon* pesti, dr. *Kecskeméti Lipót* nagyvárad, dr. *Steinherz Jakab* székesfehérvári és dr. *Neumann Ede* nagy-kanizsai rabbit. Világiak közül tagokká nevezettek ki: dr. *Mezei Mór*, az izr. országos iroda elnöke, dr. *Mezey Ferencz*, az izr. orsz. iroda titkára, dr. *Bánóczi József*, az orsz. izr. tanítóképző-intézet igazgatója és várhelyi dr. *Rózsa Izsó* a XXII. egyházkerület elnöke Szegeden. A kilencz új tag kinevezése által a vezérlő bizottság 24 tagja teljes volt, de sajnos a halál már rést ütött rajta. Első ízben történt, hogy a rabbiképző volt növendékei a vezérlő bizottságba való kitüntető meghívásban részesültek, mert mind az öt kinevezett rabbi »szeminarista« volt. Ezt az új tényt az érdeklődő körök osztatlan tetszéssel fogadták, úgyszintén természetesen a felekezeti ügyeink körül nagy érdemeket szerzett új világi tagok kinevezését és valamennyinek működéséhez a legjobb reményeket fűzik.

Brody Zsigmond főrendiházi tag január 7-én 65 éves korában elhunyt. A »Neues Pester Journal« által nagy vagyonra tett szert, melyből fejedelmi jótékonyt gyakorolt.

Protestáns Irodalmi Társulat. Az I M I T adataival való összehasonlítás céljából közöljük a P I T következő adatait az 1904. évről. Bevétel 18,000, kiadás 14,500 korona. Károli alap bevétele 11,400 (?). Tagdíjhátrálék 14,000 (16 év alatt). Több volt, de az ügyész 6000 koronát hajtott be egy év alatt, melyből 2847 koronát per utján. A drákói behajtást folytatják. Költségvetés 1906-ra. Bevétel 16,200, kiadás 16,000. Összvagyon 130,000. Népszerű kiadványok a Koszoru-füzetek és a Házi kincstár. Tagok száma 1904-ben 1633, 1905-ben 1585. De a hiányt hamarosan pótolták új tagok gyűjtésével.

Uj bárók. Dirsztai Dirsztay László és Schossberger Lajos és Rudolf bárói rangra emeltettek.

Sweitzer Ede vezérőrnagy, az egyetlen zsidó tábornok a közös hadseregben, nyugalomba vonult, mely alkalomból a király érdemeit meleg szavakban ismerte el.

Torsch Fulöp, bécsi nagyiparos, 840.000 koronát hagyományozott jótékony célra. Eletében névtelenül 400.000 koronát adományozott zsidó és keresztény árváknak.

Rasi. A párisi Sainte-Géneviève könyvtár homlokzatát diszító nevek között a Rasié is olvasható.

Dr Sternheim olvasandó 1905. évf. 280. lapján dr. Steinberg helyett.

Grosz Lipót, vulgo Leb Gross, a pozsonyi jesiba örökös bóchere, 1905. október 16-án 80 évesnél magasabb korban Pozsonyban meghalt. Legalább 60 esztendőt töltött az ottani jesibán és agglegény maradt.

Sternthal Adolf, kitűnő emberbarát és felekezeti életünk buzgó munkása, a fővárosban 67 éves korában meghalt. Áldás emlékére.

Konti József, a Népszínház karmestere, október hóban meghalt. A kiváló zeneszerző 1852-ben született Varsóban. Ott és Bécsben tanult. Suppé szerződtette Nyiregyházára és innen került a fővárosba. A lengyel Kohn nemcsak nevében, hanem érzelmeiben és nyelvében is teljesen magyarrá vált. Rosszul ugyan, de azért mindig magyarul beszélt és a bohém világ kedvelt alakja volt.

Klein Ödön osztálytanácsos, a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője, magas rendjellel lett kitüntetve. Valaha bócher volt.

Ötven év előtt. A Bach-korszak culminálásakor, az 1855/6-ik tanévben, mely akkor október 1-én kezdődött és július 20-as napjai valamelyikén érte végét, a pesti tudományegyetemen mindössze 129 zsidó hallgató volt beírva.

A magyar szent korona területén azon iskolai évben a *gimnáziumok*-ban 1528 volt a zsidó tanulók száma és pedig az akkori politikai beosztás szerint: a budapesti helytartóság területén 902, a pozsonyién 114, a sopronyién 169, a kassaién 148, a nagyváradién 82, a szerb vajdaság és temesi bánátén 82, Erdélyben 8, Horvát-Szlavonországban 22 és a katonai határőrvidéken 1.

Az akkor csak hat osztályra tagolt *reáliskolák*-ban mindössze 149 zsidó tanuló járt, kik közül Horvát-Szlavonországban csak 2.

(V. E.)

Kaufmann Dávid, az orsz. rabbiképző-intézet néhai nagynevű tanárának és könyvtárnokának hátrahagyott könyvtára ajándék útján a Magyar Tudományos Akadémiába került. A lánglelkű zsidó tudós látható emléke 22 éves működése hajdani színhelyén az a két gyönyörű arczképe, melyek közül az egyiket a tanári kar az olvasó teremben, a másikat a könyvtár személyzete a könyvtárhelyiségben függesztett fel.

Zunzstiftung. Die Zunzstiftung unterstützt ausnahmslos nur solche Arbeiten, welche inhaltlich und methodisch die des Judentums fördern. Nur Anträge, welche mit vollständigen Wissenschaft ein Urteil ermöglichenden Unterlagen versehen sind, werden berücksichtigt. Dieselben sind bis zum 1. Mai 1906 dem unterzeichneten Vorsitzenden einzureichen. Für das Jahr 1906 sind überhaupt 1700 Mk. verfügbar. Berlin, 2. Januar 1906. Das Kuratorium der Zunzstiftung: Dr. S. Neumann Vorsitzender Kurfürstenstr. 126, Prof. Dr. F. Liebermann Schriftführer.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS.

A »Magyar-Zsidó Szemle« huszonharmadik évfolyamának küszöbén e folyóirat támogatására kérjük hazai hitközségeinket és hitrokonainkat.

A »Magyar-Zsidó Szemle« immár több mint két évtizedes pályafutásában a felekezetünk egyetemét érintő nagy kérdéseket mindenha éber figyelemmel kísérte, azokat kellő időben felszínre vetette és a közviszonyok kedvező alakulása mellett a sikeres megoldást elősegítette. Azon eszményeket, melyeket folyóiratunk megindulásakor kitűzött, melyekért minden alkalommal síkra szállott, jövőben is híven fogja ápolni, azon meggyőződéstől vezéreltetve, hogy csak a kellő tárgyismerettel és céltudatossággal előkészített és tisztázott eszmék érnek meg arra, hogy hitéletünkbe gyümölcsözőleg átplántáltassanak és mély gyökereket ereszszenek.

A »Magyar-Zsidó Szemle« az első és egyetlen folyóirat, a mely felekezetünk tudományát magyar nyelven megszólaltatta, hazai és külföldi kiváló tudósok és írók hálát érdemlő önzetlen közreműködése által ennek felvirágzásából a maga részét kivette. Elismert tudósainkkal egyetemben az ifju tehetségek egész csoportja sorakozott folyóiratunk köré, a zsidó irodalom és különösen a hazai zsidó történetírás emelésére.

Programmunkat korunk szellemében kibővítettük és abba a zsidó folklóre ápolását felvettük. Erősen hisszük, hogy a zsidó nép megismerése nemcsak az előítéletek eloszlatását fogja előmozdítani, hanem egyszersmind azokra az utakra is rá fog bennünket vezetni, melyeken haladva felekezetünk ügyeit legcélszerűbben szolgálhatjuk. Kérjük tehát folyóiratunk számára hitközségeink és mindazon hitrokonaink támogatását, kik a zsidóság ecsetelt érdekeinek szentelt orgánum fennállásának szükségét átérzik és fentartását a közérdek szempontjából óhajtják..

Dr. Blau Lajos,

a »Magyar-Zsidó Szemle« szerkesztője.

A »Magyar-Zsidó Szemle« negyedévenként legalább hat ívnyi tartalommal jelenik meg.

Előfizetési ár egész évre 12 korona, rabbiknak, tanároknak és tanítóknak 6 korona.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: **Budapest, VII., Kerepesi-út 68. sz. III. em.,** hova az előfizetések és a lap szellemi részét illető közlemények küldendők.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 354

LECTURE 10

STATISTICAL MECHANICS

ENTROPY

AND

TEMPERATURE

AND

HEAT

AND

WORK

AND

ENERGY